

นิติ ปณฺณาสมา อาภา
แสงสว่าง เสมอด้วยปัญญา ไม่มี

เสวนาและบทวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่อง
"ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔"
และหนังสือ "พระราชอาณาจักรและราชภูมิตยาม"
ของ เซอร์จอห์น เบาว์ริง

บทวิเคราะห์โดย

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
วารุณี ไอสถารมย์
ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ
ธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์
ทรงยศ แหวหงษ์
สมฤทธิ ลือชัย
ฉลอง สุนทรวาณิชย์
อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
กัญฐิกา ศรีอุดม
ทวิศักดิ์ เผือกสม

สารบัญ

บทเสวนาและบทวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่อง “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” และ หนังสือ “พระราชทานจักรและราชฎรสยาม” ของ เซอร์จอห์น เบาว์ริง	๑
ภาพชุด พระจอมเกล้าฯ พระเจ้ากรุงสยาม	๗๕
คำแถลงมูตนิธิโดยข้าประเทศไทย	๑๐๙
รายนามคณะกรรมการมูตนิธิโดยข้าประเทศไทย	๑๑๐
รายนามคณะกรรมการบริหารมูตนิธิโดยข้าประเทศไทย	๑๑๑
กิจกรรมของมูตนิธิโดยข้าประเทศไทย	๑๑๒
คำแถลงมูตนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์	๑๑๔
รายนามคณะกรรมการบริหารมูตนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และ มนุษยศาสตร์	๑๑๖

การเสวนาและบทวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่อง
“ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔”
และหนังสือ “พระราชอาณาจักรและราชภูมิตายม”
ของ เซอร์จอห์น เบาว์ริง

(๓-๕ กันยายน ๒๕๔๗)

การเสวนาและบทวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่อง “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” และหนังสือ “พระราชอาณาจักรและราชภูมิตายาม” ของเซอร์จอห์น เบาว์ริง

การเสวนาและบทวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่อง“ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” และหนังสือ
“พระราชอาณาจักรและราชภูมิตายาม” ของเซอร์จอห์น เบาว์ริงนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการเฉลิมฉลอง
วาระครบรอบ ๒๐๐ ปีแห่งพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
(พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๕๔๗ หรือ ค.ศ. ๑๘๐๔-๒๐๐๔) จัดขึ้นโดยความร่วมมือของมูลนิธิโตโยต้า
(ประเทศไทย) และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ณ จังหวัดภูเก็ต เมื่อวันที่
๔ กันยายน ๒๕๔๗ ทั้งนี้โดยมีผู้เข้าร่วม คือ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ปรีชา แวงหงษ์, เออร์เนสต์ ฉอย จากมูลนิธิโครงการตำราฯ
จิตติมา คงจำเนียร, ปรีชา โพธิ, เกียรติคุณ วีระอาชากุล จากมูลนิธิโตโยต้า
ฉลอง สุนทรวาณิชย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ธเนศ อารมณีสวรรณ, วาสุณี ไอสถารมย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ทรงยศ แวงหงษ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, กัญญิกา ศรีอุดม มหาวิทยาลัยรังสิต
ทวีศักดิ์ เผือกสม มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
สมฤทธิ ลือชัย นักวิชาการอิสระ
ทีมดรีมแคชเซอร์กราฟิก

ทรงยศ : สวัสดีครับ วันนี้เราวมตัวกันเพื่อทำนองเป็น pre-seminar ที่เราจะได้คุยกัน
รอบที่หนึ่ง ก่อนที่จะนำไปสู่การสัมมนาจริงๆ ของเราในเดือนพฤศจิกายน ตามกำหนดการของเรา
รายการหลักก็จะเป็นรายงานของอาจารย์กัญญิกา

ชาญวิทย์ : อาจารย์กัญญิกาจะช่วยเปิดประเด็นให้เราเรื่อง “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔”
ผมขอชี้แจงหน่อยหนึ่ง คือ งานวิชาการที่เราทำกันมา ๕ ปีแล้ว เริ่มด้วยสัมมนา “อยุธยากับเอเชีย”
เสร็จแล้วกลายเป็นหนังสือ From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with
Asia (๑๙๙๙) นั้น ร่วมกันทำระหว่างมูลนิธิโตโยต้า (ประเทศไทย) กับมูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ต้องขอขอบคุณทางโตโยต้ามาก คิดว่าอันนี้เป็นบทบาททาง

วิชาการที่เกือบจะไม่มีมูลนิธิต่างๆ ทำมาขนาดนี้ ทำติดต่อกันอย่างนี้มาได้ ๕ ปีแล้ว

ปีที่แล้วเราทำเรื่อง “๑๕๐ ปีรัชกาลที่ ๕: สยาม อูษาคเนย์ และชมพูทวีป” เรามีหนังสือชุดใหญ่ถึง ๔ เล่ม แล้วก็มีงานที่กำลังทยอยออกมาอีก เกิดลูกเกิดหลานตามมาเยอะมาก งานปีที่แล้วที่เราทำร่วมกันทำก็มีมิตรสหายต่างประเทศ เช่น Patricia Lim ที่มาจากสิงคโปร์นั้น จะทำต่อจากบทความที่เธอเสนอกลายเป็นหนังสือเล่มใหญ่เลย จะพิมพ์ที่สิงคโปร์ ทาง Royal Asiatic Society, Malaysian Branch ก็จะมีจัดงานเสวนาว่าด้วย “รัชกาลที่ ๕ เสด็จสิงคโปร์ และมลายู” ในเดือนกันยายนี่

ดีใจว่าเมื่อวานนี้นั่งเครื่องบินมา เห็นหนังสือแจกบนเครื่องหนึ่งเล่ม มีเรื่องและรูปของรัชกาลที่ ๕ สมัยทรงพระเยาว์ นั่นคือประเด็นที่เราเน้นเมื่อปีที่แล้ว คือ ทรงพระเยาว์และการเสด็จในช่วงแรกของรัชกาล ที่เสด็จสิงคโปร์ ซา และอินเดีย กลายเป็นเรื่องของคนอื่นก็จับขึ้นมาด้วยเหมือนกับของเรา

เราคิดว่าความเปลี่ยนแปลงหรือการปฏิรูปของสยามที่สำคัญมาจากการเสด็จ ๒ ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๔ และ ๒๔๑๕ พุด่างๆ เป็นเรื่องต่อเนื่องยาวนานจากการที่รัชกาลที่ ๔ มีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จสิงคโปร์ผ่านทรงกล่าวกับคณะทูตและกับข้าหลวงเมืองสิงคโปร์ ที่มาร่วมงาน “สุริยุปราคาหว่าก” รับสั่งว่าทรงประสงค์ที่จะเสด็จสิงคโปร์

เจ้านายสยามสมัยนั้นทรงมองสิงคโปร์เป็น “หน้าต่าง” ของโลกสมัยใหม่ ขอเยื้มคำอาจารย์ธเนศที่ขอบใช้คำนี้ และเมื่อวานก่อนมาที่นี้ ก็ได้เฝ้าสมเด็จพระเทพฯ เสด็จสิงคโปร์ เป็นการสวนพระองค์ ท่านไปซื้อหนังสือ ทรงซื้อมากที่สุด เยี่ยมเหมือนเป็นประเพณีอันหนึ่งที่ผู้นำสยามไทยมองว่าสิงคโปร์เป็นหน้าต่างเพื่อไปสู่โลกสมัยใหม่ ความทันสมัยของไทยมาจากสิงคโปร์

คิดว่างานที่เราทำมาปีที่แล้วเป็นเรื่องรัชกาลที่ ๕ ก็ต่อเนื่อง ในปีนี้เป็นเรื่องของรัชกาลที่ ๔ ครบ ๒๐๐ ปี จุดเน้นของเราคืออยากทำอย่างที่คุณอื่นไม่ทำ เพราะงานจะได้ออกมา มีน้ำหนัก ไม่ซ้ำซ้อนกัน มีประโยชน์มากขึ้น เราเน้นก็คือว่า หนังสือ ๒ เล่มนี้ของเซอร์จอห์น เบาวริง The Kingdom and People of Siam พิมพ์ครั้งแรก ๑๘๕๗ ท่านมาเจรจาสนธิสัญญาที่เมืองบางกอกของเราปี ๑๘๕๕ หรือ พ.ศ. ๒๓๙๘ ลงนามสนธิสัญญาแล้วกลับไปได้ปีกว่าๆ ก็ออกมา ๒ เล่มนี้ น่าทึ่งมาก เหมือนเป็นการทำงานวิชาการ มีการกลับไปเอาข้อมูลหลักฐานเก่าของลาลูแบร์ กลับไปสมัยอยุธยา อะไรต่อมิอะไรนำมาอ้างอิง ฉะนั้น งานที่เราต้องการทำในครั้งนี้ คือ การแปลงานของเบาวริงให้ครบสมบูรณ์เป็นครั้งแรกในประเทศสยามไทยของเรา มีคนอื่นทำมาแล้วบางส่วนๆ เป็นบางตอน แต่เราจะทำทั้งหมดเลยให้สมบูรณ์

ผมเองไม่เคยนั่งลงศึกษาหนังสือของเบาวริงอย่างจริงจังจนกระทั่งตอนนี้ และหลายคนอาจจะยังไม่เคยเห็นหนังสือนี้ นี่คือรูปแบบที่จากหนังสือของเบาวริง เราจะพิมพ์ในงานสัมมนาของเรา ว่าไปแล้ว ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มี ๓ แผนที่สำคัญ คือ (๑) แผนที่ของจอห์น ครอบฟอร์ด (๒) ของสังฆราชปัลเลอกัวซ์ (๓) ของเบาวริง เราจะพิมพ์แผนที่ทั้งสามนี้ ถือเป็นการรักษา

ของเก่าด้วย เพียงแค่ดูจากแผนที่ อธิบายจากแผนที่ จะได้ความรู้เกี่ยวกับสยาม จะได้อะไร เป็นกอบเป็นกำ คิดว่าพวกครูบาอาจารย์ที่สอนหนังสือก็จะได้ประโยชน์จากเรา

ก่อนหน้าวางแผนงานสัมมนาี้ ผมได้ถามผู้คนในวงวิชาการว่า ถ้าจะทำงานเกี่ยวเนื่อง รัชกาลที่ ๔ จะทำอะไรอะไรดี มีคนเสนอว่าพิมพ์ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” สิ ผมก็เลยว่า ถ้าอย่างนั้นเราก็ทำเรื่อง “ประชุมประกาศฯ” ควบกับเบาวริง ก็เลยออกมาเป็น ๒-๓ เล่มใหญ่ คิดว่าคงมีไพเราะสมกับโอกาสสำคัญ

ดังนั้น จึงได้มอบให้อาจารย์กัณฐิกาทำงาน คือ เริ่มต้นเราจะเปิดประเด็นเรื่องของ “ประชุมประกาศฯ” ก่อน จากนั้นค่อยกลับมาที่เรื่อง “เบาวริง” ก็ขอมุขให้ภาพรวมว่า เราจะมุ่งไปทางไหน และก็ต้องขอบคุณทุกท่านที่มาในงานนี้ หลายคนเป็นเพื่อนร่วมงานที่ดี ขออะไรไปก็ได้ คิดว่าเราอาจจะถูกบันทึกอยู่ในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทยก็ได้ คือ เมื่อเราทำหนังสือเล่มแรก From Japan to Arabia นั้น เราทำด้วยการใช้ internet และอีเมล ตอบโต้กันไปมาระหว่างสิงคโปร์กับกรุงเทพฯ ระหว่างผมกับอาจารย์ธำรงค์ดี และกับบรรณาธิการ Ken Breazeale ที่อยู่ที่ฮาวาย หนังสือเล่มนั้นออกมาก็เพราะว่าใช้ internet ใช้ e-mail ใช้วิธีแก้กันไปมาเพื่อจะขึ้นแทนพิมพ์ ผมว่าอาจจะจะเป็นเล่มแรกของไทยก็ว่าได้เมื่อ ๕-๖ ปีมาแล้ว

ตอนนี้เราก็ทำงานอย่างนั้นเหมือนกัน ถึงแม้จะอยู่ไกลกัน แต่ว่างานก็เดิน ผมขอบคุณมาก เมื่อเริ่มโครงการก็เห็นงานนี้ใหญ่เกินตัว แต่ก็มีคำถามว่าทำไมตั้ง ๑๐๐ ปีกว่ามาแล้ว ทำไมคนไทยไม่แปลเบาวริงให้เสร็จสมบูรณ์เสียที เพราะสนธิสัญญาฉบับนั้นก็สำคัญ บทบาทของเบาวริง ก็สำคัญ ต่อความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองสยาม ก็เข้าใจแล้วละ ยุ่งยากมาก หนังสือใหญ่และหนาเกินไป แต่ของเราคงเสร็จด้วยความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่าย ก็ขอขอบคุณทุกท่าน

ทรงยศ : ขอบคุณมาก คราวนี้เข้ารายการต่อไปของเรา เชิญอาจารย์กัณฐิกา ซึ่งเข้าใจว่า เรามีเอกสารวางอยู่ข้างหน้าเราใช่ไหม มีลำดับเรื่องของ “ประชุมประกาศฯ” ตั้งแต่หมายเลข ๑ จนถึง ๓๔๓ นะ เชิญอาจารย์กัณฐิกานำเสนอครับ

กัณฐิกา : สิ่งที่เราเตรียมไว้ไม่ใช่รายละเอียดแต่เป็นการเสาะหาว่าการพิมพ์ “ประชุมประกาศฯ” เป็นอย่างไร ตัว “ประชุมประกาศฯ” คืออะไร ทำไมถึงเรียกว่า “ประชุมประกาศฯ” และมีความเป็นมาอย่างไร

ถ้าเราดูจากเอกสารที่เห็นกันจนจินตนา “ประชุมประกาศฯ” ก็คือหนังสือชุดที่คุรุสภาพิมพ์ รวม ๔ เล่ม ถ้าเราไม่รู้จักหนังสือชุดนี้ ก็ไม่รู้ว่าเป็นอะไร แต่ถ้าได้อ่านคำนำจะทราบว่าเป็นกฎหมาย ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ปัญหาที่สนใจเองอาจเป็นเรื่องเล็กๆ คือ อยากทราบว่า “ประชุมประกาศฯ” คืออะไร รวบรวมมาตั้งแต่เมื่อไร มีการเผยแพร่อย่างไรและมีการอธิบายหนังสือชุดนี้อย่างไร เท่าที่จะเปิดประเด็นได้ก็คือเป็นเอกสารที่รวบรวมในสมัยสมเด็จพระยาบรมมหาราชวัง ดำรงตำแหน่งสภานายกของหอสมุดวชิรญาณ ในสมัยนั้นท่านมีหน้าที่รวบรวมเอกสารทั้งหลาย และได้พยายามรวบรวมพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๔

ทรงยศ : อาจารย์กัณฐิกาสรุปย่ออยู่ในเอกสารนี้ด้วย เปิดไปหลัง “ประชุมประกาศฯ”

ก็จะมีรายชื่อสรุปเรื่องการเผยแพร่ และก็เป็นที่มาของการพิมพ์ “ประชุมประกาศฯ” นะ ให้ดูในนั้น

กณฐิกา : สิ่งที่ทำให้ให้คือทำตารางแยกรายละเอียดของประกาศแต่ละฉบับเรียงตามปี ดังนั้น ถ้าไปดูในรายละเอียดจะเห็นว่าเขาได้แยกย่อยเป็นหลายประเด็น ซึ่งจะทำให้เห็นว่า รัชกาลที่ ๔ ท่านคิดอะไร ประกาศที่ออกมาสะท้อนความคิดของท่าน แล้วก็สะท้อนสิ่งที่เกิดขึ้น ในยุคสมัยนั้น ถ้าจะให้เข้าประเด็นในเรื่องของสนธิสัญญาเบาว์ริง ในประกาศนี้จะมีหลายส่วนของเอกสารที่มาจากตัวสนธิสัญญา

ทรงยศ : อาจารย์กณฐิกาช่วยสรุปสั้นๆ ให้เราฟังอีกทีได้ไหมว่าทำไมถึงต้อง “ประชุมประกาศฯ” แล้วก็มีความหมายว่าอย่างไร และเริ่มฉบับแรกตั้งแต่เมื่อใด

กณฐิกา : เริ่มฉบับแรกเมื่อไหร่บอกไม่ได้ เพราะในเอกสารนี้เป็นการรวบรวมประกาศที่ยังหลงเหลืออยู่ จึงบอกไม่ได้ว่าเริ่มเมื่อไหร่ ทราบเพียงว่าสมเด็จพระยาดำรงฯ ท่านพยายามรวบรวมทุกสิ่งที่มี ทั้งที่เป็นหมายเหตุประกาศและเอกสารที่ตีพิมพ์ เนื่องจากประกาศในสมัยนั้นยังเหมือนกับการประกาศในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ โดยให้กรมพระสุรัสวดี ซึ่งคุมบัญชีอยู่เป็นผู้คัดส่งไปตามกระทรวงที่เกี่ยวข้อง แล้วก็ส่งต่อกันไปเป็นทอดๆ

พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็มีการจัดพิมพ์ประกาศขึ้นมา คงเป็นเพราะว่ากระทรวงที่เกี่ยวข้องมีเยอะมาก อาจจะคัดส่งกันไม่ทัน แล้วพูดกันได้ว่าไม่รู้เรื่องกฎหมาย ท่านจึงประกาศให้บรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องมาคัดประกาศจากหอหลวงเอง แล้วไปรับทราบกันเอง จะอ้างว่าไม่รู้ไม่ได้ ต่อมาเมื่อได้มีการตั้งโรงพิมพ์หลวงขึ้นมาแล้ว ลักษณะของการคัดลอกส่งคงจะไม่มี แต่จะเป็นการพิมพ์แล้วแจกไปในที่ต่างๆ

เพราะฉะนั้น “ประชุมประกาศฯ” ที่ได้มายังเป็นการสะสมของหลายท่าน ที่เป็นทั้งลายมือเขียน และเอกสารการพิมพ์ที่มีไม่ครบถ้วน บอกไม่ได้ว่ามีทั้งหมดเท่าไร แต่ที่พิมพ์อยู่นี้คือเท่าที่ท่านสามารถรวบรวมได้เมื่อปีแรกที่มีการจัดพิมพ์

ทรงยศ : ประชุมประกาศนี้เริ่มเมื่อขึ้นครองราชย์ทุกประกาศเลยใช่ไหม

กณฐิกา : ใช่ เริ่มเมื่อขึ้นครองราชย์ก็เหมือนกับว่าเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ท่านอยากจะบอกให้รู้

ชาญวิทย์ : ผมขอเดิมนิดหนึ่งว่า ถ้าเราดูหนังเกี่ยวกับเรื่องโบราณๆ เราจะเห็นว่าจะมีคนเอาประกาศแบบนี้ที่เขียนแล้วก็ไปยื่นอ่านให้ราษฎรฟัง ที่ตลาดก็ดี ที่ไหนก็ตาม คิดว่าในอดีต สังคมไทยก็ทำอย่างนั้นแหละ เพราะฉะนั้น ในอีเมลล์หนึ่งที่ผมเขียนไปให้อาจารย์กณฐิกาบอกว่า ก่อนหน้าที่จะมีการพิมพ์กันนั้นเขาทำกันอย่างไร สมัยอยุธยา สมัยพระเจ้าตากฯ สมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ เขาก็เขียน เขาก็คัด ต่างคนต่างมาคัดเอาไป กลับไปอ่านให้ฟังดังๆ พูดย่างๆ ว่าหลวงหรือรัฐบาลต้องการให้ราษฎรทำอะไร จะเก็บภาษียังไง จะให้ทำไฉนนั้นไฉนอย่างไร อะไรต่ออะไรก็จะมีประกาศ

เสร็จแล้วขยับมาที่อาจารย์กณฐิกาว่ามีการตั้งโรงพิมพ์ นี่เป็นเส้นแบ่งทางกาลเวลา ในประวัติศาสตร์ที่สำคัญมาก คือว่าจากการเขียน-คัดด้วยลายมือมาสู่การพิมพ์ ถ้าใช้ศัพท์

ของบรรดาพวก postmodern ทั้งหมด ก็ต้องบอกว่า นี่เกิด print capitalism ขึ้นแล้ว แทนพิมพ์ก็เข้ามา มีการพิมพ์แล้วก็แจกแพร่หลายขึ้น ในที่สุดก็มีสิ่งที่เราเห็นอย่างชัดเจนคือการพิมพ์ “ราชกิจจานุเบกษา” นั่นเอง

“ราชกิจจานุเบกษา” นี่ในรัชกาลที่ ๔ พิมพ์ได้ ๑ ปี แล้วก็หยุด มาเริ่มใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มาจนถึงปัจจุบันนี้ ผมว่าอันนี้คือภูมิหลังของเรื่อง ดังนั้นสิ่งที่เราเรียกว่า “ประชุมประกาศฯ” นี้ก็ถูกรวบรวมขึ้นโดยสมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงให้รวบรวมจัดพิมพ์ รวมความแล้วเห็นได้ชัดว่านี่ก็คือคำสั่งของรัฐบาลให้ราษฎรทำโน่นทำนี่ เป็นแนวทางเป็นนโยบายอะไรก็ตาม หลากหลาย

กัณฐิกา : เพียงแต่อย่างหนึ่งที่ท่านบอกก็คือว่า การพิมพ์ครั้งแรกไม่ได้เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๔ การพิมพ์ครั้งแรก คือ การพิมพ์ “เรื่องประกาศห้ามนำเข้าและการห้ามสูบฝิ่น” ในสมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๘๒) ซึ่งเป็นประกาศอันแรกที่หมอบรัดเลย์พิมพ์ที่โรงพิมพ์ของมิชชันนารี หลังจากนั้นรัชกาลที่ ๓ ก็ไม่ได้โปรดให้พิมพ์อีก แสดงว่าเรื่องฝิ่นนั้นเป็นเรื่องสำคัญในสมัยของท่าน มีตัวอย่างมาว่าเป็นแบบพิมพ์ในสมัยนั้น แต่ว่ามาเริ่มพิมพ์ประกาศจริงๆ ก็ในสมัยรัชกาลที่ ๔

ทีนี้ ถ้าลองดูในรายละเอียดของประกาศทั้ง ๓๔๓ เรื่องนี้จะเห็นว่าทั้งที่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับข้าราชการ มีเรื่องการใช้คำ มีเรื่องของการกำลังคน แล้วก็ก็มีเรื่องในสังคมนั้นเยอะมาก แล้วสิ่งที่ปรากฏอยู่ก็คือว่าเป็นการสั่งจำเพาะเจาะจง บางฉบับนั้นเราจะเห็นว่าเป็นเรื่องเดียวกัน แต่ว่าสั่งโดยจำเพาะเจาะจงถึงเจ้านาย ถึงขุนนางบางส่วน ถึงพระ บางเรื่องสั่งรวมถึงทุกคนที่เกี่ยวข้อง แต่ละประกาศมีรายละเอียดปลีกย่อย เท่ากันบ้าง ไม่เท่ากันบ้าง ขึ้นอยู่กับว่าเป็นประกาศถึงใคร

ในการรวบรวม “ประชุมประกาศฯ” พิมพ์เผยแพร่เป็นชุดแบบนี้ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อพระองค์เจ้าอรุณวิพระราชธิดาในรัชกาลที่ ๔ มีพระชันษาเท่ากับท่านคือ ๖๕ ปี แล้วอยากจะพิมพ์หนังสือที่ระลึกเนื่องด้วยพระราชบิดา สมเด็จพระยาดำรงฯ จึงทรงแนะนำให้พิมพ์ประกาศรัชกาลที่ ๔ เพราะว่าประกาศก็คือกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ ๔ แต่เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ก็ไม่สามารถบอกได้แล้วว่าประกาศฉบับไหนเป็นกฎหมายฉบับไหนไม่ใช่ เพราะว่าบางเรื่องได้มีการยกเลิก ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงฯ เองก็บอกว่าที่เลือกมานี้ก็เพราะส่วนใหญ่จะเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ เขียนได้ดี แล้วสะท้อนเรื่องของประวัติศาสตร์และวรรณคดี แต่ห้ามเอามาอ้างว่าเป็นข้อกฎหมาย เพราะว่าหลายเรื่องได้มีการยกเลิกแล้ว และยังไม่ได้มีการตรวจสอบ

เพราะฉะนั้นที่เก็บเอาไว้ก็คือตัวเอกสารที่บอกเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ในสมัยนั้น นั่นคือสิ่งที่พิมพ์ แล้วก็พิมพ์ต่อกันมาจนถึงปี ๒๔๖๕ จึงพิมพ์ได้ครบชุด ส่วนใหญ่ก็เป็นการพิมพ์เนื่องในวันเกิดของพระเจ้าลูกเธอและในงานพระเมรุของพระเจ้าลูกยาเธอเป็นส่วนใหญ่ การรวบรวมพิมพ์เป็นคราวๆ ไปเข้าใจว่าหมดแล้ว แต่ต่อมาก็มีภาคปกิณกะอีก ๒ ครั้ง เมื่อคุรุสถานมาพิมพ์รวมแล้วเอาภาคปกิณกะบางส่วนแทรกเข้าไป โดยพยายามจะพิมพ์เรียงตามปี ไม่ได้เรียงหัวเรื่อง จึงไม่ได้จัดให้เป็นหัวเรื่องอย่างชัดเจน แต่เรียงตามปีเท่าที่คิดว่าใช่

ทรงยศ : ลองตั้งข้อสังเกตก่อนได้ใหม่ว่า ๓๔๓ เรื่องนี้ กลุ่มใหญ่เกี่ยวกับเรื่องอะไร แล้วรองลงมาเป็นอะไร แล้วหลังจากนั้น ผมคิดว่าหลายคนคงอยากร่วมตั้งข้อสังเกตด้วย

กัณฐิกา : การบ้านข้อนี้ทำไม่เสร็จ เนื่องจากว่า ๓๔๓ เรื่องนี้ ต้องอ่านโดยละเอียด ต้องอ่านเยอะ ต้องแยกย่อย เพราะมีรายละเอียดที่เหมือนและต่างกันหลายฉบับ ได้พยายามจัดแบ่งกลุ่มแล้วแต่ยังไม่สำเร็จ แต่เท่าที่เห็นกว้างๆ จะมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับภาษา จินตตราต่างประเทศ ฎีกา คดีความ แล้วก็เรื่องพระสงฆ์ เรื่องนี้เท่าที่ดูเป็นเรื่องเรียก “กำลังคน” คือพยายามจะดึงกำลังคนที่แอบแฝงอยู่ในวัดทั้งในฐานะที่เป็นพระและฆราวาสให้กลับมา

ทรงยศ : ไม่ทราบว่าจะจะขัดจังหวะอาจารย์ตรงนี้ก่อนไหม แล้วลองเปิดโอกาสให้ท่านอื่นๆ ตั้งข้อสังเกตก่อน

ธเนศ : นิดเดียวก็ได้ว่า แสดงว่ากรมพระยาดำรงฯ เป็น editor ใหญ่ครั้งแรกเลยใช่ไหม ที่เป็นคนคัดเลือกเรื่องพวกนี้มาพิมพ์

กัณฐิกา : คิดว่าใช่ เพราะว่าท่านในสมัยที่ท่านเป็นสมณายกฯ หลังจากที่คุณพิมพ์ชุดนี้เสร็จแล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิบายในเรื่องต่างๆ ท่านอธิบายต่อไปว่า นอกจาก “ประชุมประกาศฯ” แล้ว ยังคงมีพระบรมราชาธิบายในเรื่องต่างๆ คือ ภาษาและวรรณคดี ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ราชพิธี ซึ่งเป็นการหยิบเรื่องบางตอนของ “ประชุมประกาศฯ” มาพิมพ์รวมเป็นอีกชุดหนึ่ง

ทรงยศ : ไม่ใช้พิมพ์ทั้งหมด ๓๔๓ เรื่อง ใช่ไหม

กัณฐิกา : ไม่ทั้งหมด คือ สมเด็จพระบรมราชาธิบายฯ ท่านบอกว่าประกาศนี้มีอยู่ในหอพระสมุดประมาณ ๔๐๐ เรื่อง แล้วท่านก็รวมมาพิมพ์ในแต่ละคราว เพียงแต่ว่าหลังจากนั้นแล้ว จะมีการพิมพ์อีกหลายครั้ง เช่น สมเด็จพระพันวัสสาฯ ท่านได้ให้พิมพ์เป็น “มิตรพลี” มีการหยิบมาเฉพาะเรื่อง เช่น เรื่องการใช้ภาษาที่เราเห็นมีอยู่เยอะแยะใน “ประชุมประกาศฯ” ท่านก็หยิบมาพิมพ์เป็นหมวดเรื่องของภาษา เรื่องของการตั้งชื่อต่างๆ ไป ตั้งชื่อขุนนาง ตั้งชื่อสถานที่ ดึงออกมาเฉพาะมีเรื่องเกี่ยวข้องกับโบราณคดี เช่น เรื่องของตำนานพระพุทธรูปยวรัตน อะไรเหล่านี้ คือมีการจัดพิมพ์อธิบายอีกครั้งหนึ่ง แม้กระทั่งเรื่องตราภูมิคุ้มห้าม เรื่องของภาษี ก็พูดเพียงแต่ว่าเฉพาะส่วนที่ระบุไม่ได้ยกมาทั้งประกาศ แต่ตัดมาแค่บางส่วน เพราะถ้าไปดูในรายละเอียดแล้ว จะเห็นได้ว่าบางเรื่องตั้งหัวเรื่องเอาไว้อย่างเหมือนกัน แต่ข้างในจะมีรายละเอียดเยอะมาก และขนาดของ “ประกาศ” แต่ละครั้ง แต่ละฉบับจะไม่เท่ากัน บางฉบับก็สั้น บางฉบับจะแทรกยาวมาก

วราวุธ : ขอบุ๊ตต่อตรงนี้นิดหนึ่งว่าเรื่องเอกสารเหล่านี้มีการแยกกันเก็บ เคยไปใช้เอกสารที่หอพระสมุดซึ่งเป็นแหล่งใหญ่ เก็บเอกสารชั้นต้นของรัชกาลที่ ๔ ส่วนทางหอจดหมายเหตุแห่งชาตินั้น จะเก็บเอกสารตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ดังนั้นเอกสารสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่มีอยู่ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จะเก็บเฉพาะเอกสารหัวเมืองที่สังกัดกลาโหม ก็คือหัวเมืองภาคใต้ ในขณะที่เอกสารสมัยรัชกาลที่ ๔ นอกเหนือจากกลาโหมแล้ว จะอยู่ที่หอพระสมุด

เพราะฉะนั้น เอกสารส่วนที่ไม่ได้พิมพ์อยู่ใน “ประชุมประกาศฯ” เท่าที่เคยเห็นและเคยใช้นั้น

จะมีส่วนของสารตรา สารตราคือเอกสารประเภทเกณฑ์เลขเกณฑ์ส่วยในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีไปยังหัวเมืองต่างๆ สมเด็จพระยาดำรงฯ ก็เลยไม่ได้คัดเลือกมาลง อีกส่วนหนึ่งคือหมายรับสั่ง ซึ่งถ้าเป็นหมายรับสั่งฉบับพิมพ์ใน “ประชุมประกาศฯ” ถูกคัดเลือก เข้าใจว่าน่าจะมีหมายรับสั่งมากกว่านี้ หมายรับสั่งเป็น royal decree คือเป็นสิ่งที่ออกมาจากตัวพระมหากษัตริย์เลย อย่างสารตราอาจเป็นคำสั่งจากเสนาบดีที่คุมหัวเมืองนั้นๆ เป็นสมุหนายกหรือสมุหกลาโหม หรือกรมท่าก็ว่ากันไป แต่ว่าตัวหมายรับสั่งนี้คือพระมหากษัตริย์เป็นผู้สั่ง เอกสารเหล่านี้ไม่ได้อยู่ใน “ประชุมประกาศฯ” ชุดนี้ เข้าใจว่าเช่นนั้นนะ ตรงนี้คงจะต้องมีการตรวจสอบเพิ่มเติม

ชาวนิวิทย์ : คุณวราวุธบอกว่าเอกสารของสมัยรัชกาลที่ ๔ อยู่ที่ “หอพระสมุดฯ” ปัจจุบันจริงๆ อยู่ที่ตรงไหน ตึกไหน คือเวลาพูดว่า “หอพระสมุดฯ” คนอาจจะไม่เข้าใจ คือเดิมอยู่ที่ตึกแดง ใช้ใหม่ ตรงวัดมหาธาตุ แล้วก็ย้ายไป จารึกอะไรๆ ก็ย้ายไปหมด เพราะฉะนั้น ตกลงก็ไปอยู่ที่ท่าवासกรี ชื่อก็ย้ายไปด้วย อาจารย์กำลังจะบอกว่า ที่ท่าवासกรี มีทั้งหอสมุดแห่งชาติและก็มีหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เพราะฉะนั้นของรัชกาลที่ ๕ จะอยู่ที่หอจดหมายเหตุฯ ถ้ารัชกาลที่ ๔ ยังอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ผมอยากให้พวกเราเข้าใจให้ชัดเจน เพราะว่าเวลาไปเขียนอะไรต่อคนที่อ่านในสมัยปัจจุบันจะได้รู้

มีประเด็นที่อาจารย์กัณฐิกาพูด ผมว่าน่าสนใจในแง่ที่ว่าโดยมากงานวิชาการมักจะไม่มี “เพศ” เขาบอกว่าไม่มี gender แล้วเอาเข้าจริง ความไม่มีเพศนั้นก็คือกลายเป็นว่ามีแต่เพศชายเป็นคนกำหนดวิชาการ แต่อาจารย์กัณฐิกาบอกว่าในการพิมพ์นั้นก็เนื่องในโอกาสที่พระราชธิดาพิมพ์ในโอกาสวันเกิด วันครบรอบ แสดงว่าในแง่นี้ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญมากที่จะสืบต่อหลักฐานสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นความน่าสนใจมากเป็นพิเศษของยุคสมัยนี้ หมายความว่ารัชกาลที่ ๔ อาจจะเป็นพระมหากษัตริย์ไทยสยามที่มีโอรสและธิดามากที่สุด ผมเข้าใจว่าอย่างนั้น คือ ๘๒ ใช้ใหม่ พระธิดาเท่าไรนะ ๔๐ หรือเท่าไร คือผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย

รวมความแล้วผู้หญิงเป็นคนที่เลือกเรื่องนี้มาพิมพ์ หลักฐานที่เราได้มาสำหรับจะศึกษาสังคมสยามไทยตรงจุดที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ ผมว่าผู้หญิงเป็นคนสืบทอด น่าสนใจมาก ประเด็นเหล่านี้ในวงวิชาการบอกว่าต้องมี gender ไม่ใช่พูดลอยๆ ไปว่ามีแต่พวกผู้ชาย แต่ความจริงผู้หญิงมีบทบาทมาก ก็เลยคิดว่าน่าสนใจ เพราะว่าอาจารย์กัณฐิกามักจะเอ่ยถึงสมเด็จพระพันวษา เจ้านายองค์นั้นองค์นี้ซึ่งเป็นฝ่ายหญิงเสียเป็นส่วนใหญ่

กัณฐิกา : คือตอนนั้นสมเด็จพระยาดำรงฯ ท่านจะรวบรวมและจะเลือก เพราะมักจะมีคนไปขอว่าถ้าจะพิมพ์หนังสือแจกในงานสำคัญๆ ต่างๆ เช่น วันเกิด ปีใหม่ หรืองานศพ ควรจะเป็นอะไรดี แล้วขอให้ท่านช่วยเลือกให้ว่าจะเอาอะไรดี แล้วส่วนใหญ่ก็จะขอให้แต่งประวัติที่เกี่ยวข้องกับเจ้าภาพด้วย

ทรงยศ : แปลว่าข้อสังเกตของอาจารย์ชาวนิวิทย์เมื่อสักครู่นี้ อย่างน้อยที่สุดก็คือว่ากรมพระยาดำรงฯ เป็นคนเลือกใช้ใหม่ ให้ไปทางสายผู้หญิง

กัณฐิกา : ท่านก็ให้เหตุผลว่าหนังสือชุดนี้มีคนอยากได้เยอะ ฉะนั้นเมื่อแบ่งพิมพ์มาแล้ว

ก็น่าจะพิมพ์ต่อไปทีเดียวให้เสร็จเลย

ทรงยศ : มีใครอยากจะต้องประเด็นตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับที่อาจารย์กณฐิกาพูดมาตอนต้นนี้อีกไหม ผมมีอยู่ ๒ ประเด็น จะตั้งค้างเอาไว้ คือ อันที่หนึ่ง ผมรู้สึกว่าคำประกาศนี้เป็น instruction จากกษัตริย์ลงไปสู่มูลนาย จริงๆ อาจจะไม่ถึงระดับฐานล่าง คือเป็นคำสั่งที่บอกว่านี่คือกรอบที่จะต้องทำในสังคม อันนั้นเป็นข้อสังเกตอันที่หนึ่ง

อันที่สอง คือ ๓๔๓ เรื่องนี้เนาะ ถึงแม้ว่ากรมพระยาดำรงฯ ท่านจะเป็นคนคิดสรร แต่เรื่องนี้ผมดูแล้วเห็นว่า แต่เดิมเราจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับภาษา เรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ เรื่องอะไรต่างๆ นานา แต่ผมรู้สึกที่เราอาจจะไม่มีวิธีแบ่งหมวดหมู่อย่างอื่นได้ไหม เช่น เรื่องเกี่ยวกับภาษากร เรื่องเกี่ยวกับคนต่างชาติ เรื่องเกี่ยวกับกำลังคน คือจำนวนคนทั้งหลายแหล่ เพราะพูดถึงเรื่องการสกลเลข เรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจ ข้าว อากร อย่างนี้จะได้ไหม

ถาวรศักดิ์ : ขอดถามว่า “ประชุมประกาศฯ” นี้ ถ้ารัชกาลที่ ๔ ขึ้นครองราชย์ปี ๒๓๙๔ ครองราชสมบัติ ๑๗ ปี ถึงปี ๒๔๑๑ “ประชุมประกาศฯ” ในช่วงแรกของพระองค์เป็นการเขียนตัวประกาศแล้วมีคนมาคัดลอกใช้หรือไม่ แล้วพิมพ์เป็นหมายประกาศแบบใช้โรงพิมพ์ พิมพ์แจกทั้งฉบับตั้งแต่ปี ๒๔๐๒ ใช่หรือไม่

กณฐิกา : เท่าที่อ่านนั้นก่อน ๒๓๙๕ คือก่อนประกาศเรื่องที่ ๔ ที่ประกาศว่าให้ข้าราชการลอกพระราชบัญญัติจากหอหลวง เพราะเดิมเป็นหน้าที่ของกรมพระสุรัสวดีที่ถือบัญชีของข้าราชการตามหน่วยงานต่างๆ เป็นผู้ทำหน้าที่คัดลอกส่งไปให้หน่วยงานนั้น ท่านเปลี่ยนเป็นว่าต่อไปนี้ให้แต่ละหน่วยงานส่งคนมาคัดลอกเองที่หอหลวง

ส่วนเรื่องการพิมพ์ถึงแม้จะมีการพิมพ์แจ้งในหนังสือ “ราชกิจจานุเบกษา” แต่ก็ไม่ได้แปลว่าเป็นการพิมพ์ทั้งประกาศ แต่เป็นการเก็บความเท่าที่สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงเขียนไว้ คือเก็บความเฉยๆ แล้วพิมพ์อยู่ได้แค่นี้เดียว แล้วท่านก็สันนิษฐานต่อไปว่า เนื่องจากคนที่เขียนเอกสารลงในราชกิจจาฯ คือ รัชกาลที่ ๔ ท่านคงไม่มีเวลาเลยยุติการพิมพ์ประกาศไป หลังจากนั้นเมื่อมีการพิมพ์หนังสือ “ราชกิจจานุเบกษา” อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงเอาประกาศทั้งฉบับพิมพ์ลงใน “ราชกิจจานุเบกษา” ฉะนั้นก็เป็นไปได้ว่าแม้จะมีการพิมพ์แล้วระบบเดิมก็น่าจะคงมีอยู่ คือส่งไปตามหัวเมือง ก็เห็นได้ว่ายังมีที่ใช้เขียนอยู่

ชาญวิทย์ : อาจารย์กณฐิกาสรุปว่าพิมพ์ใน “ราชกิจจาฯ” ๑ ปี ครั้งแรกเป็นการพิมพ์เก็บความ แปลว่าต้องมี ๒ ระบบอยู่ด้วยกัน คือการที่คัดลอกแล้วเอาไปอ่านให้ราษฎรฟังยังมีอยู่ ผมพยายามจะเข้าทฤษฎี print capitalism ตรงนี้เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญมาก

ทรงยศ : คือเหมือนกับว่าคิดไม่ไหวแล้ว งานเยอะมาก เลยต้องพิมพ์ช่วย

วราวุธ : ไม่แน่ใจเรื่องของการพิมพ์สักเท่าไร อันนี้ดิฉันคิดว่าจะต้องตรวจสอบเรื่องที่พิมพ์ใน “ราชกิจจาฯ” เป็นเรื่องย่อ และพิมพ์เพียงปีเดียว ลักษณะจึงคล้ายๆ ทำเป็น abstract คนที่อยากรู้กฎหมายรายละเอียดก็ต้องไปอ่านฉบับเต็มอีกที แต่ว่าตัว “กฎหมาย” หรือสิ่งที่อยู่ใน “ประชุมประกาศฯ” ทั้งหมดมีหลายลักษณะ แล้วแต่ที่ท่านจะประกาศหรือ address ถึงใคร

ฉะนั้น คิดว่าแต่ละกรมกองที่มีหน้าที่ที่จะต้องมาทำต้นฉบับ คนแรกก็คืออาลักษณ์ก็จะรับมาแล้วเขียน เสร็จแล้วถือได้ว่าเป็นต้นฉบับ เสร็จแล้วอาลักษณ์จะส่งต่อไปให้ใครที่จะรับผิดชอบนั้นก็เป็นอย่างอื่นหนึ่ง เท่าที่จับได้จากการอ่านและจำได้นั้น มีทั้งส่งให้กรมล้อมพระราชวัง เสนาบดีที่ควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ ซึ่งแต่ละองค์กรก็รับผิดชอบต่างกันไป

ท้ายที่สุดระบบราชการแบบก่อนปฏิรูปนั้น ยังทำหน้าที่ที่จะทำเอกสารต้นฉบับอยู่ คือต้นฉบับแรกเป็นลายมืออาลักษณ์ แต่ฉบับที่สองเป็นฉบับที่จะเอาไปใช้งาน คือต้นสังกัดที่เป็นกรมกองนั้นๆ

ชาญวิทย์ : ขอรายละเอียดอีกที่ได้ใหม่ว่า ถ้าเราหลับตาแล้วนึกถึงเห็นภาพ ถ้ากลับไปตรึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชฯ รวบรวมเพื่อเอามาพิมพ์หนังสือ นั้น ท่านรวบรวมจากต้นฉบับที่เป็นลายมือเขียนหรือต้นฉบับที่เป็นพิมพ์

กัณฐิกา : มีทั้งสองอย่าง

ชาญวิทย์ : ที่นี้กลับไปอีกในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น เมื่อจะมีประกาศสักหนึ่งเรื่อง ท่านนั่งลงเขียนเอง หรือว่าท่านนั่งบอกให้อาลักษณ์เขียน

กัณฐิกา : บอกให้อาลักษณ์เขียน

ชาญวิทย์ : ท่านไม่เขียนเองหรือ

กัณฐิกา : เมื่อพิจารณาจากประกาศจะพบว่าหลายๆ ฉบับอาลักษณ์คัดลอกมาจากการออกท้องพระโรง สังเกตได้จากข้างหน้าจะมีคำนำยาวเลยตั้งแต่พระนามเต็มยศของรัชกาลที่ ๔ และระบุว่าพระองค์ท่านได้สั่งความกับใครเป็นการเฉพาะ เรื่องอะไรบ้าง

ชาญวิทย์ : เพราะฉะนั้นก็เหมือนกับมีใครมาจด ท่านก็บอกไป คนก็จดไป เมื่อได้หนึ่งฉบับก็เอาออกไปข้างนอก แล้วก็มาลอกกัน แล้วก็ไปตามที่ต่างๆ ไซ้ใหม่

กัณฐิกา : เท่าที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชฯ ท่านได้บอกไว้ ต้นฉบับจะมีอยู่ที่หอหลวง คือที่อาลักษณ์ที่เป็นคนทำ อันที่สองคือที่ศาลาลูกขุน คือที่ประชุมเสนาบดี ต้นฉบับที่ ๓ อยู่ที่ศาลหลวง เท่าที่บอกคือจะมีที่เก็บต้นฉบับอยู่ ๓ ที่

ชาญวิทย์ : คือต้นฉบับต้องมีหนึ่งก่อนไซ้ใหม่ แล้วมาลอกต่อ

กัณฐิกา : ใช่ แต่ว่า copy สำคัญ คือใน ๓ ที่นี้ ต้องมีแน่ๆ คือ หอหลวง ศาลาลูกขุน และศาลหลวง

วราวุธ : ขอยืนยันถึงวิธีการแบบนี้ก็คือยังไม่ปฏิเสธเรื่องการพิมพ์ ตรงนั้นต้องตรวจสอบ เพราะว่าต้องมีบางเรื่องที่ใช้ผ่านระบบการพิมพ์ แต่ว่าส่วนใหญ่ที่เป็นเอกสารราชการหรือสั่งราชการนี้จะทำด้วย handwriting เพราะว่าแม้กระทั่งถึงต้นรัชกาลที่ ๕ เอกสารที่เป็นฉบับสำเนาก็ยังเป็นลายมือเขียนของลูกน้องของอาลักษณ์ คัดลอกสำเนาเก็บเอาไว้ใน “สมุดฝรั่ง” ซึ่งใน “ประชุมประกาศฯ” ก็กล่าวถึง อันนั้นก็จะ เป็นสมุดฝรั่ง ก็คือพลิกเป็นหน้าๆ ยังมีอยู่ในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕

ธเนศ : น่าสนใจ ในวิวัฒนาการก่อนที่จะมาสู่การพิมพ์ ถ้าพิมพ์จะต้องเป็นมาตรฐาน

ไซ้ใหม่ เพราะตัวเรียงพิมพ์จะต้อง fixed หน้าต่างๆ ก็จะออกมา เห็นด้วยว่าตัวประกาศคงจะเป็นตัวเขียน สำหรับ “ประกาศ” นั้นถ้าจะแบ่ง ผมจะแบ่งอย่างกว้างออก ๒ ประเภท คือ “ประกาศห้าม” อันนี้ค่อนข้างจะตรงเลย จะเรียกว่าเป็นกฎหมายก็ได้ ข้อห้าม ข้อกำหนดต่างๆ ไซ้ใหม่ เรียกว่าประกาศห้าม ประกาศกำหนด ประกาศยกเลิก ประกาศเรื่องนั้นเรื่องนี้ แล้วก็ประกาศพระราชบัญญัติ พวกนี้เข้าอยู่ในข่ายกฎหมาย เป็นทางการเป็นส่วนใหญ่เลย ฉะนั้นถึงอาลักษณ์จะเขียนก็คงจะไม่ต้องตีความมากเท่าไร เพราะเนื้อหาคงจะชัดอยู่ในตัวของมันแล้ว

อีกประเภทหนึ่ง คือ “ประกาศให้” ประกาศว่าด้วยเรื่องอะไร แล้วก็ประกาศเตือนสติ ประกาศบอก ประกาศพระราชปรารภ อะไรทำนองนั้น ประเภทนี้ผมเข้าใจว่าคล้ายๆ กับท่านกำลัง dialogue กับราษฎรหรือกับใคร หรือกับผู้ฟังก็แล้วกัน ซึ่งแน่นอนอาจจะกับอาลักษณ์ก็ได้ แล้วอาลักษณ์ก็ต้องทำรายงาน ต้องทำอันนี้ออกมา ไม่ใช่เรื่องตายตัว ไม่ใช่ข้อห้ามอะไร ฉะนั้นอาจจะเป็นการคุย การปรารภ หรือการอะไรต่างๆ หลายๆ อย่าง ลองดูในนี้สิ สนุกมากเลย แต่ละเรื่อง ความหนักความเบา

ชาญวิทย์ : เป็นภาษาปัจจุบันอาจจะเรียกว่า พระราชดำริ ได้ไหม

ธเนศ : ไม่รู้เหมือนกัน คือมี grade นะ ผมรู้สึกอย่างนั้น ตั้งแต่เรื่องเบาจนถึงเรื่องหนัก แล้วก็เชิงบอกไปว่าเพื่ออะไร... ให้รู้ไปเพื่ออะไร ไม่ได้สั่งว่าห้ามพูด ห้ามทำ ไซ้ใหม่ จะมีแบบนี้อยู่ หมายความว่าสำหรับให้เรามาตีความเอง ให้เห็นวิวัฒนาการ ลักษณะของคำสั่งทางการแบบนี้ไม่มีแล้ว เช่น ในปัจจุบันถ้านายกรัฐมนตรีปรารภขึ้นมา ก็ไม่ต้องบอกเรา สำนักนายกฯ ก็เก็บไว้ ไซ้ใหม่ เขาก็ไม่บอกเรา โฆษกเขาก็ไม่บอก นอกเสียจากว่าหนังสือพิมพ์ไปเอามาออกเองเท่านั้น แต่ในช่วงรัชกาลที่ ๔ นี่ในช่วง ๒ กระแส คือว่าทั้งเก่าทั้งใหม่ชนกัน เพราะฉะนั้นเราเลยเห็นร่องรอยของทั้งเรื่องส่วนตัว เรื่องส่วนรวม public space กับ private space ข้างนอกข้างในกำลังก่อตัวขึ้น

วรุณี : อาจารย์ ตรงนี้ต้องระวังนิดหน่อยเวลาอ่าน “ประชุมประกาศ” เนื่องจากเป็นหนังสือราชการที่มีความต่างระดับกันอยู่ที่อาจารย์บอก เพราะฉะนั้นท่าน address กับคนเฉพาะกลุ่ม ไม่ได้หมายความว่าเมื่อท่านพูดเรื่องนี้กับฝ่ายในแล้วฝ่ายหน้าและราษฎรจะต้องรับรู้ การนำมาสู่การรับรู้ของประชาชนก็คือเมื่อเป็นฉบับพิมพ์แล้วที่สมเด็จฯ เามาพิมพ์ในวันสำคัญของลูกๆ รัชกาลที่ ๔ ซึ่งก็คือฉบับแรก ทั้งหมดนี้จึงเป็นที่รับรู้กันของสาธารณะชน

แต่ว่าก่อนหน้านี้ คิดว่าเป็นกลุ่มๆ ที่ท่านอยากให้รู้ เช่นท่านว่าใคร อบรมสั่งสอนใคร ก็จะเป็นเรื่องเฉพาะของคนกลุ่มนั้น เฉพาะบางกลุ่ม อาจจะต้องกำหนดขอบเขตความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นพิเศษ เช่น ฝ่ายใน หรือแม้กระทั่งกลุ่มที่เป็นมูลนายที่มีความสัมพันธ์ค่อนข้างจะใกล้ชิด ซึ่งท่านก็จะใช้ระดับคำพูดที่แตกต่างกันตรงนั้นด้วย จริงๆ แล้วคนที่ทำการศึกษารื่องภาษาจะสามารถตั้งข้อสังเกตตรงนี้ได้ดี แต่ก็เป็นความละเอียดอ่อน ฉะนั้นตรงนี้ต้องคอยดูให้ดี ไม่ใช่ตอนประกาศแล้วทุกกลุ่มรู้เท่ากันทุกเรื่อง คิดว่าไพบรณะ รัฐบาลเรื่อง เช่น เรื่องถูกเกณฑ์ จะต้องรู้เรื่องที่สามารถไปทำงานกับฝรั่งได้ อันนี้อาจจะต้องรู้ ไปทำงานโยธา ทำงานก่อสร้างให้กับพวก

บริษัทฝรั่งได้ อันนี้อาจจะต้องรู้

ทรงยศ : เห็นอาจารย์อรรถจักร์ขยับอยู่ เชิญอาจารย์เลยครับ

อรรถจักร์ : ผมขอต่อประเด็นอาจารย์ธนศและอาจารย์วราวุธ เพราะจะมีความเห็นคล้ายกัน คือผมคิดว่าหากเราจะเข้าใจความหมายของประชุมประกาศคงจะต้องวางตำแหน่งของการประกาศแบบนี้ว่าอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านของสังคมการเมือง คือยังไม่เกิดรูปแบบใหม่ แต่ในขณะเดียวกันรูปแบบเก่ามันก็เริ่มสลายตัวลง ตรงนี้เองที่เริ่มเป็นรอยต่อที่ชัดเจน และจากการมองว่าเป็นรอยต่อนี้เราจะตั้งคำถามว่า ประกาศเหล่านี้ประกาศกับใคร ประกาศเพื่ออะไร เราจะเห็นชัดขึ้น เช่น ประกาศกับใคร เพราะเนื่องจากรัฐกำลังอยู่ในระยะแปรูปมาเป็นรัฐบาล มันจึงมีลักษณะของการอบรม ด่า รวมทั้งสั่งการในเรื่องต่างๆ ซึ่งก็หมายความว่าตัวเองคืออภิปัตย์เองก็พยายามจะจรรโลงและสร้างอำนาจ และต้องใช้คำว่า “สร้างอำนาจใหม่” ของตัวเองขึ้นมาด้วย การสร้างอำนาจใหม่ตรงนี้ก็คือ การใช้ประกาศเป็นเครื่องมือของอำนาจ แต่ถ้าถามว่าได้ไหม บางทีก็ไม่ได้ แต่ก็เป็นความพยายามของท่านที่จะสร้างอำนาจ ประกาศเพื่ออะไรละ ก็คือเพื่อจะสร้างอำนาจชุดใหม่ขึ้นมา ซึ่งต่อมารัฐกาลที่ ๕ สามารถทำได้ ฉะนั้น ถ้าหากเราวางตำแหน่งที่ของประกาศอย่างนี้ ผมคิดว่าตัว “ประชุมประกาศฯ” มองได้คือ ความพยายามของรัชกาลที่ ๔ ที่จะสร้างอำนาจขึ้นมา แต่ว่าจะทำได้ไม่ได้นั้นะ คงต้องวิเคราะห์เป็นเรื่องๆ ไป เพราะในหนังสือพระราชหัตถเลขาซึ่งเป็นจดหมายส่วนพระองค์จะพบเลยว่าพระองค์ไม่มีอำนาจ

แต่ขณะเดียวกันถ้าหากเราไปวิเคราะห์เรื่องชนชั้นนำในสยามช่วงเวลานั้น (ซึ่งคงจะคุยในหัวข้อต่อไป) เราจะพบว่าแต่ละกลุ่มมันก็ไม่สามารถมีอำนาจเหมือนกันหมด มันเป็น faction เป็นกลุ่มย่อยๆ ทุกกลุ่มก็มองเห็นภาวะที่ไม่มีอำนาจเด็ดขาดหรือใครมีอำนาจเหนือใคร เพราะฉะนั้นตัว “ประชุมประกาศฯ” จึงเป็นช่องทางหนึ่งของอภิปัตย์ที่เล่นได้ ถ้าถามว่าทำไมท่านคิดเล่นได้ อันนี้คงตอบไม่ได้ คงต้องคุยกันต่อ

อีกอันหนึ่งเรื่องเกี่ยวกับ “ประชุมประกาศฯ” นี่นะ ผมคิดว่าเนื่องจากสภาวะการทางการเมืองเป็นกลุ่มๆ ไม่มีกลุ่มใดมีอำนาจเหนือใคร จึงทำให้เกิดเรื่องสำคัญคือ การนิเทศ การว่าร้าย การโจมตีลับหลัง ขวาลือทั้งหมดเป็นเครื่องมือที่ทำลายกันได้ ในรัฐในช่วงเปลี่ยนผ่านนี้ สิ่ง “ประชุมประกาศฯ” ทำ คือทำให้ความขัดแย้ง ขวาลือ หรืออะไรก็ตาม ให้เข้าสู่สาธารณะ หมายความว่าลือกัน ๒ คน ก็นำมาพูดเสียในประกาศ แล้วทำให้รู้กันกว้างขึ้น ทำให้้องอภิปัตย์เองสามารถลอยขึ้นมา หรือทำให้ดูเหมือนว่ามีอำนาจมากขึ้น

ชาญวิทย์ : ประเด็นของอาจารย์อรรถจักร์น่าสนใจ เพราะว่าประกาศโยงกับเรื่องของอำนาจ ที่นี้ผมไม่แน่ใจว่า อาจารย์ธนศพูดค้างไว้หรือเปล่า อาจารย์บอกว่า (๑) “ห้าม” (๒) “ให้” อาจารย์กำลังจะมุ่งไปที่ไหนอีกหรือเปล่า หรือว่าอาจารย์ดูสิ่งที่ผมคิดว่าหน้าที่ของพวกเราที่เป็นนักวิชาการทำคือ เอาเรื่องซึ่งหลากหลายมาก ๓๔๓ เรื่อง กระจายกระจายมาจัดกลุ่มมาให้คำอธิบาย อันนี้คือบทบาทของเรา เพราะฉะนั้น ดูแล้วเราไม่รู้เลย เยอะมาก แล้วก็สนุกมาก สีสันมาก

แต่ถ้าเราจะจัดกลุ่มอย่างไร จะแบ่งประเภทอย่างไร อาจารย์ณศท้าวว่า “ห้าม” กับ “ให้” หมดแล้ว หรือยัง

ณศ : ที่แบ่งกว้างๆ ว่า “ห้าม” ก็คือผมเข้าใจว่าจะออกเป็นกฎหมาย เรื่องก็ค่อนข้างจะตรงไปตรงมา ส่วนที่เรียกว่า “ให้” คือประเภทอื่นๆ ทำนองว่าปรารภก็ได้ อย่างเช่นว่าเรื่อง (เกริ่นแทงผู้เป็นฐู แล้วหนีไป) แล้วก็ตัวอย่างหลายอัน “ว่าด้วย” เยอะเลย ว่าด้วยเรื่องละครผู้หญิง ว่าด้วยเรื่องหมอ เรื่องช่าง ว่าด้วยเรื่องการออกพระนาม คำพูดอะไรทำนองนั้น

อันนั้นก็เปรี๊ยะใหม่ ไม่ใช่เป็นกฎหมายโดยตรง แล้วก็เรื่อง “เตือน” เตือนสติ เรื่อง “บอก” บอกวันน้ำขึ้นน้ำลง บอกอะไรต่างๆ เรียกว่าเป็นการให้ความรู้ก็ได้ จัดอยู่ในประเภทเรื่องปรารภ หรือเรื่องอะไรที่อาจารย์กณฐิกาวานันท์แหละ คือแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง อย่างกว้างๆ เท่าที่ผมลองแบ่งดู ส่วนรายละเอียดอื่นๆ เราก็คงต้องไปทำกันต่อ

ชาญวิทย์ : ถ้าจะลองสรุปเป็นภาษาปัจจุบัน...

กณฐิกา : Do, Don't, แล้วก็ information คือ information โดยทั่วๆ ไป ที่รับก็ได้ ไม่รับก็ได้

ทรงยศ : ผมสรุปอย่างนี้ว่า (หนึ่ง) คิดว่าอาจจะจำเป็นในการที่ลองทำการจัดกลุ่ม “ประชุมประกาศฯ” และลองแยกลำดับดูว่า หมวดไหนมีความถี่ มีความสำคัญมากกว่า (สอง) แบบอาจารย์ณศเสนอ คือลองดูลำดับความสำคัญและความหนักเบา คือ ประเภทหนักสุดก็คือ “ห้าม” ประเภทที่สองก็คือ “บอกกล่าว” ใหม่ แล้วก็ในการบอกกล่าวก็มีความหนักเบาต่างกัน

แล้วก็มาประเด็นที่อาจารย์อรรถจักร์พูด คือบอกว่าอาจจะต้องมาดูความสัมพันธ์กับลำดับของเวลา ว่าการเปลี่ยนผ่านและเหตุการณ์สำคัญในสังคมว่าจะไรกำลังเกิดขึ้น อาจารย์บอกว่าหลังปี ๒๕๐๒ คำประกาศจะเกี่ยวข้องกับอะไรๆ ทำนองนี้อาจจะต้องไปสัมพันธ์เรื่องปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมตอนนั้นด้วย

วรุณี : อาจารย์ ขอแทรกตรงนี้นิดเดียว ถ้าเราตระหนักแล้วก็ผ่านไปได้เลย นั่นคือตรงขั้นตอนการทำ หนูคิดว่าทำได้แน่นอน แต่ขอ break นิดเดียวก็คือว่า ถ้ากรณีชุมนุมประกาศ อันนี้เป็น selected แล้วก็ selected โดยสมเด็จพระยาดำรงฯ โดยท่านก็มี criteria ของท่านที่จะเลือกเรื่องลงพิมพ์ การเลือกเรื่องมาพิมพ์ การทำ grouping โอเค มันก็ช่วยได้ แต่ว่าจะไม่บอกว่ามันสัมพันธ์เชื่อมโยงกับตัวรัชกาลที่ ๔ โดยตรงอย่างไร ที่นี้เป็น awareness เล็กๆ ของนักประวัติศาสตร์

ทรงยศ : ที่เสนออันนี้ เพราะว่าคุณวรุณีเป็นคนพูดเองว่า เราไม่ทราบว่ ๔ ออกประกาศมาทั้งหมดเท่าไร เพราะฉะนั้นเราทำบนเงื่อนไขที่บอกว่า... เอาว่า ตอนนั้นเราทำเท่าที่กรมพระยาดำรงฯ ทรงทำการคัดเลือกให้เรา แล้วเราลองจัดกลุ่มตามนี้ แล้วลองดูว่าในช่วงปีนั้น มันเกิดเหตุการณ์อะไร มันอาจจะมีความสอดคล้องต่อเหตุการณ์บางอย่างนะ อาจารย์อ้างศักดิ์กำลังขยับอยู่ เอาอาจารย์ลองก่อนใหม่

ฉลอง : ขอดำเนินการนิดเดียวว่า มีการไปตรวจสอบกับ “ประชุมกฎหมายประจำศก” หรือไม่ คือชุดเดียวกันไหมกับ “ประชุมกฎหมายประจำศก” หรือชุดเดียวกันหมดเลย

กณฐิกา : ที่ไม่ได้เรียนอีกอย่างก็คือ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” นี่ นอกจากเราจะเห็นเป็นหนังสือชุด “ประชุมประกาศฯ” แล้วนั้น ยังมีการพิมพ์ใน “ประชุมกฎหมายประจำศก” แล้วก็มีส่วนที่อาจารย์ปรีดี (พนมยงค์) เอาไปสอนที่ธรรมศาสตร์ อาจารย์ทำในลักษณะ index จะไม่ได้บอกในรายละเอียด แต่จะบอกว่ามีเรื่องอะไรบ้าง

ฉลง : ลำดับตามนี้เลยทุกอย่างหรือเปล่า ตรงกันใหม่ คือที่ผมถามตรงนี้ก็เพราะว่า ข้อสังเกตของอาจารย์ธนศน์น่าสนใจ ผมเองก็คิดอะไรคล้ายๆกัน ผมเข้าใจว่าตอนที่กรมพระยาดำรงฯ รวบรวม ก็คงจะรวบรวมจากอะไรที่ท่านจะหาได้ในตอนนั้นเท่าที่มีอยู่ เพราะฉะนั้นวิธีที่มันง่ายที่สุดก็คือ เรียงตามลำดับของปี พ.ศ. ที่ค้นได้ตามลำดับวันเวลาโดยที่ท่านไม่ได้สนใจประการแรกก็คือ ศักดิ์ของกฎหมาย ใช่มั้ยใหม่ ว่าจะจะเป็นพระราชบัญญัติ ถ้าพูดตามภาษาสมัยใหม่ อย่างที่อาจารย์ธนศน์ตั้งข้อสังเกตว่าในนั้นอาจจะมีหลายเรื่องหลายประเภท เช่น ถ้าหากสมัยใหม่ก็คงประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกาหรือเป็นประกาศกฎกระทรวง คือศักดิ์ของความเป็นกฎหมายต่ำมากๆ อย่างเช่น ตั้งเจ้าพระยาอะไรเป็นแม่กองสักเลข ซึ่งก็ไม่ได้เป็นเรื่องที่กระทบกับคนส่วนใหญ่ ใช่มั้ยใหม่

ผมคิดว่าอันนี้อาจจะเป็น long-term project ของอาจารย์กับมูลนิธิโดยถ้าหากจะทำ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” ในรูปแบบใหม่ คือจัดลำดับศักดิ์ของมัน หรือจัดประเภทอย่างที่ว่า อาจารย์ธนศน์หรือใครเสนอขึ้นมา จริงๆ แล้วเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา เวลาผมสอนนิสิตปริญญาโท วิชาสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมนั้น จะมีงานเล็กๆ ขึ้นหนึ่งให้นิสิตไปเลือกชุดเอกสารประวัติศาสตร์ที่ตีพิมพ์แล้ว ให้เขามานั่งดู แล้วก็หาวิธีง่ายๆที่จะจัดระเบียบใหม่ เคยมีนิสิตคนหนึ่งทำเรื่อง “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” ที่ผมแนะนำก็คือว่าลองดูทั้งหมด ไม่ต้องไปนั่งอ่านหรอก ดูเฉพาะแค่สารบัญหัวข้อ เราก็จะสามารถแยกเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ เรื่องเกี่ยวกับอาชญากรรม หรือภาษา หรือจารีตประเพณี

ชาญวิทย์ : อันนี้มีทำไว้ไหม

ฉลง : มีเป็น paper สั้นๆไว้ คือผมให้เขา tally ดูแล้วทำเป็นกราฟเพื่อดูว่าเรื่องเศรษฐกิจ อย่างที่อาจารย์ธรรดจักรตั้งข้อสังเกตนั้นจะมีมากในปีไหน คิดว่าหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงชัดเจนมากเลย ทั้งในแง่ของความสับสนในสังคมไทยเอง ไม่ว่าจะออกมาในรูปแบบของการอธิบาย ผมคิดว่า Adam Smith แท้ๆเลยในคำอธิบายของรัชกาลที่ ๔ ว่าทำไมฝรั่งจึงมาซื้อข้าว ทำไมเราจึงต้องขายข้าว อันนั้นเป็น basic ของ Adam Smith ที่น่าสนใจ หรือชาวสื่อเรื่องเรือรบ เรื่องอะไรต่างๆ สะท้อนความสับสนความอะไรต่ออะไรในสังคมไทย คิดว่าสิ่งที่สะท้อนเรื่อง market economy ที่ชัดเจนคือเรื่องของการทำเงินปลอม หรือประกาศต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องของการพิกัด เรื่องของเงิน ทั้งหมดสอดคล้องกับสิ่งที่เกิดขึ้นหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งผมคิดว่าถ้าย้อนกลับไปดูว่าเบาว์ริงมีความหมายหรือความสำคัญสำหรับคนไทยมากน้อยแค่ไหนนั้น “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” นี้ ผมคิดว่าชัดเจนในแง่ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์

กณฐิกา : คือในส่วนของ “ประชุมกฎหมายประจำศก” ได้เปิดดูผ่านๆ แต่ยังไม่ได้อีก

แต่จากสารบัญพบว่ามีการจัดหมวดหมู่เหมือนลักษณะกฎหมายในปัจจุบันว่าอันไหนเป็นพระราชบัญญัติ ฯลฯ คือว่าไม่ได้ดูทั้งหมด

ฉลอง : อาจารย์น่าจะได้เปรียบเทียบกับกันดูว่า ตอนที่ (เสถียร ลายลักษณ์) ทำหนังสือชุดนี้ขึ้นมา วิธีคิดของเขาก็อาจจะต่างไปจากกรมพระยาดำรงฯ เนื่องจากเขาเป็นนักกฎหมาย ฉะนั้นประกาศบางอันเขาอาจจะคิดว่าไม่ใช่กฎหมาย อย่างเช่นประกาศเรื่องน้ำฝน เรื่องต้นข้าว ก็เป็น information ที่ให้กับสาธารณชน

ทรงยศ : เดี่ยวลองดูนะ เรื่องการทำเงินปลอมอยู่ในหมายเลข ๒๔๙, ๒๕๐ ในปี ๒๔๐๗ ผมขอตั้งข้อสังเกตอีกนิดหนึ่งว่า อย่างเช่นสนธิสัญญาเบาว์ริงเขียนกันในปี ๒๓๙๘ ลองดูคำประกาศในปี ๒๓๙๘ สัญญาเบาว์ริงนี้ลงนามกันในเดือนเมษายน เพราะฉะนั้น “ประชุมประกาศฯ” ก็จะไปอยู่ตั้งแต่หมายเลข ๘๓ ลงไป คือหลังสงครามต้นะ ลองดูอย่างเช่น ๘๖ ว่าด้วยฝรั่งจะเช่าซื้อที่ เรื่องที่ ๘๗ เรื่องฝรั่งเศส อเมริกา อังกฤษที่จะเข้ามาอยู่ในเมืองไทย ๘๘ เรื่องซื้อขายข้าวและจำหน่ายข้าวออกนอกประเทศ จะเห็นได้ว่า คำประกาศนี้ตอบสนองต่อตัวสถานการณ์จริงๆ ซึ่งกำลังเกิดขึ้น ปี ๒๓๙๙ จะเห็นว่าพูดถึงเรื่องภาษี อากรเรื่องส่งข้าวออก เรื่องเรือรบ เรื่องอะไรต่างๆนานา

สมฤทธิ์ : ขอแสดงความคิดเห็นเรื่องประกาศนี้ ผมมองในภาพรวมไม่ได้แยกประเด็นว่าเรื่องอะไร ผมสนใจสถานภาพของคำประกาศ เมื่อตะกี้อาจารย์หลายท่านได้พูดว่าตกลงแล้วเป็นกฎหมาย เป็นหลักปฏิบัติ หรือเป็นสิ่งที่แจ้งให้ทราบ ถ้าอย่างนั้นละก็เป้าหมายก็คือ “ต้อง” “ควร” แล้วก็รู้ ใช่ไหม หมายความว่าถ้าเป็นกฎหมาย ต้องทำ ห้ามโน้น ห้ามนี้ แสดงว่ากลุ่มเป้าหมายที่พระองค์ประกาศนี้ละ “ต้อง” “ไม่ทำไม่ได้”

อีกอันหนึ่งเป็นหลักปฏิบัติ เช่น ห้ามทักอ้วน ห้ามทักผอมนี้ อันนี้ “ควร” หมายความว่าเอาไปใช้ละ อีกอันหนึ่งไม่ได้เป็น “ต้อง” หรือ “ควร” แต่ให้รู้ เช่นประกาศปีอธิกมาส ปีธรรมสวนะ เพราะฉะนั้น เรายังจะแยกคำประกาศนี้ให้ชัดว่าสถานภาพของมันคืออะไรทั้งหมด แต่ที่ผมลองดูคร่าวๆ ผมได้ ๓ ประเด็นว่า (หนึ่ง) คือเป็นกฎหมาย (สอง) เป็นหลักปฏิบัติ (สาม) เป็นเรื่องชี้แจงให้ทราบ เมื่อเรารู้สถานภาพของมันแล้ว เป้าหมายของมันก็คือ “ต้อง” “ควร” แล้วก็รู้ นี่คือสิ่งที่พระองค์ต้องการให้กลุ่มเป้าหมายของพระองค์ทราบ

ต่อไปสิ่งที่ผมสนใจก็คือว่า คำประกาศนั้นสะท้อนอะไรออกมาในสังคม ในแนวความคิดของพระองค์ท่าน อย่างเช่นกรณีห้ามทักอ้วนผอมนั้น ผมมาคิดว่าเป็นไปได้ไหมว่ากำลังแสดงถึงเรื่องของ “อัสตงคตาวัดน์” หรืออะไรอย่างนี้ หมายความว่าคนสังคมเอเชียเราจะทักกันได้ ไม่เป็นไร เช่น เห็นเสื้อก็ว่า โอ้ อาจารย์เสื้อสวยจัง อาจารย์ซื้อที่ไหน เท่ไหมร์ สังคมเอเชียจะไม่มีไร แต่ว่าผอมนะ อ้วนนะ ท่านบอกว่า ห้ามทัก นั้นหมายความว่าสะท้อนอะไร

ธเนศ : คำประกาศในรัชกาลที่ ๔ ทั้งหมด เป็นไปได้ไหมที่เราจะดึงประเด็นนี้ออกมา westernized ใหม่ conservative หรือเปล่า หรือว่าเป็น “บูรพาภิวัตน์” คือจริงๆแล้ว ท่านก็ยังเป็นเอเชีย เอเชีย อะไรอย่างนี้ คือผมอยากเห็นว่าประกาศทั้งหมดนี้ ถ้าเราดึงอันนี้ออกมา

ผมว่าอันนี้จะทำให้ประกาศทั้งหมดออกมาชัดเจนอย่างนี้ ผมยังไม่ได้อ่านทั้งหมด อ่านเพียงคร่าวๆ ผมจึงขอเสนออย่างนี้ออกมา

ทรงยศ : เชิญ อาจารย์ทวีศักดิ์

ทวีศักดิ์ : ผมสงสัยตั้งแต่ตอนแรก เมื่อตะกี้อาจารย์อรรถจักร์พูดว่าเป็น public หรือไม่ public อะไรเหล่านี้ และอาจารย์วารุณีพูดว่าเป็นประกาศที่ให้กับคนเป็นกลุ่มๆ ทำนองนี้ตกลงเป็นอย่างไร ผมก็สับสน

ตกลงเป็นประกาศที่พิมพ์ออกมาให้คนอ่านกันทั่วไป หรือว่าไม่พิมพ์ ผมพลิกดูคำแนะนำที่ผมรู้เท่าที่ผมทราบนั้น หลังจากตั้งโรงพิมพ์หลวงแล้ว พิมพ์เป็นใบปลิวแจกออกไป ไม่ใช่แบบประกาศ แล้วก็เขียน แล้วก็ส่งไปอาลักษณ์หรือศาลาลูกขุนนั้น ใช่ไหม แต่มีการออกประกาศเป็นใบปลิว แล้วส่งไปตามที่ต่างๆ อันนี้มาจากคำแนะนำของกรมพระยาต่างๆ เลย

หลังจากตั้งโรงพิมพ์แล้วพิมพ์ออกมาเป็นใบปลิว มีความต่างกันใช่ไหม ระหว่างการพิมพ์ออกมาเป็นใบปลิว กับพิมพ์ในฐานะที่อยู่ใน “ราชกิจจานุเบกษา”

วารุณี : มันคนละเรื่องกัน ดิฉันถึงบอกว่าต้องกลับมาดูอีกทีหนึ่ง คือมีบางเรื่องที่คิดว่ามันยังไม่ได้พิมพ์ เพราะว่า address เฉพาะๆ เช่น ฝ่ายในหรือคนบางกลุ่มที่เป็นเจ้านายชั้นสูง แต่บางอันชัดเจนมากว่าเป็นหมายออกไป ก็น่าจะมีการพิมพ์ ดิฉันไม่ได้ปฏิเสธเรื่องพิมพ์ แต่บอกว่าต้องมีการตรวจสอบว่า อันไหนที่มันไปผ่านระบบการพิมพ์ และตรงนั้นมันสำคัญอย่างไร ที่ต้องผ่านระบบการพิมพ์ คือเขาพยายามทำทุกอย่างให้ได้มาตรฐานอย่างที่อาจารย์ธเนศได้พูดถึง และกำลังทำให้รู้ให้กว้างที่สุด รู้เท่าๆ กันมากที่สุด อันนั้นต้องผ่านโรงพิมพ์ ถ้าจะใช้เอกสารตรงนั้นต้องกลับไปดูใหม่

ทวีศักดิ์ : ขอโทษ ที่อาจารย์พูดเมื่อตะกี้มันสำคัญ คือ เวลาเราพูดว่าอำนาจรัชกาลที่ ๔ มีหรือเปล่า หรือนั่งอยู่ในวังแล้วก็ออกประกาศพิมพ์ออกไปอย่างเดียว อะไรอย่างนี้ใช่ไหม มีคำประกาศบางอย่าง เช่น บ่นว่าตัวเองแก่แล้ว อย่างนี้เขาไม่ถวายเป็นลูกสาว อย่างนี้จะมาพิมพ์ประกาศให้คนอื่นรู้ทำไม

วารุณี : เรื่องการถวายลูกสาวมา ๓ คน แล้วที่พ่อแม่ของเด็กผู้หญิงมาฎีกา ท่านก็เลยชี้แจงทำคำอธิบายชี้แจงว่า ที่มาถวายวังหลวงนี่นะ ไม่ผิด แต่ถ้าถวายวังอื่นๆ อาจจะมีคามผิด เพราะอันนี้เป็นความหวังดีของญาติผู้ใหญ่ที่เป็นเจ้าเมือง ซึ่งตรงนี้อาจารย์ดิฉัน ก็ต้องกลับไป check ตรงนี้นิดหนึ่งว่าได้ประกาศผ่านระบบโรงพิมพ์หรือเปล่า หรือแค่เขียนเป็นตัวเขียนแล้วก็แจ้งกลับไปให้ตัวเจ้าเมืองและคู่คดีหรือคู่กรณีรับรู้

ทรงยศ : อันนี้เป็นไปได้ไหมว่า ไหนๆ ก็ไหนๆ แล้ว ผมคิดว่า เรายังไม่ค่อยชัดเจนนะ หนังสือคำประกาศที่ว่านี่คืออะไร สอง วิธีใช้จริงๆ นะ ใช่หรือไม่ ประกาศออกไปเพื่อจะให้ใครอ่าน อะไรต่างๆ นานา ขอทำประเด็นนี้ให้ชัดเจนเลยได้ไหม หมายถึงในตอนที่ได้ศึกษา แล้วก็ก็จะทำออกมาเป็นรายงานแล้วมันจะเกินเลยไป ทำให้งานนี้มันหนักหนายิ่งขึ้นไปอีกหรือเปล่า

ผมคิดว่าอย่างน้อยที่สุด เราเปิดตั้งข้อสังเกตเอาไว้สำหรับคนอื่นที่เขาจะศึกษาต่อแล้ว

ผมคิดว่าประเด็น ของอาจารย์ฉลอง ของอาจารย์อรรถจักร์ก็ดีนี้ ก็คืออาจารย์บอกว่ามันดูเหมือนว่า มีอะไรสืบสน อะไรต่างๆ ถ้าเราเดารัชกาลที่ ๔ นี่นะ ท่านเองต้องการที่จะสร้างกฎเกณฑ์ บางอย่างขึ้นมาว่า เอาละ ต่อไปนี้ นี่คือกฎเกณฑ์นะ นี่คือสิ่งที่เราจะทำตามกันนะ ให้มันเป็น กฎระเบียบใหม่ของสังคม อะไรทำนองนั้น

ชาญวิทย์ : ขอลถามว่า เอาเข้าจริง เราไม่รู้ใหม่ว่าตอนนั้นเครื่องพิมพ์มีอยู่ที่เครื่อง แล้วมีอยู่ที่ไหนบ้าง ของหมอบรัดเลย์มีแน่

ทรงยศ : มีบอกแต่เพียงว่าพอตั้งรัชกาลขึ้นปั๊บ ก็เปิดโรงพิมพ์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง

ชาญวิทย์ : มีกี่เครื่อง

ทรงยศ : รัชกาลที่ ๔ นี่ท่านตั้งโรงพิมพ์ตอนที่บวช ไซ้ใหม่ ที่วัดบวรฯ แล้วอันที่สอง พอขึ้น รัชกาลปั๊บ ท่านก็ย้ายเข้าไปในวังหลวงเลยนะ

ชาญวิทย์ : คือผมคิดว่าเราไม่น่าเอา “ราชกิจจานุเบกษา” มาพัวพันกับ printing คือ หมายความว่า printing มี โดยที่ไม่ต้องมี “ราชกิจจานุเบกษา” ก็ได้ หมายความว่าออกมาเป็นใบๆ ไล่ละ ส่วน “ราชกิจจานุเบกษา” นั้นเหมือนมี journal เพราะฉะนั้น ผมอยากจะเชื่อว่าถึงตรงนั้นแล้ว เป็นใบที่ print ออกมา

กณฐิกา : ที่อาจารย์วิศักดิ์บอกนั้นแหละว่า คือสมเด็จพระยาดำรงฯ ท่านบอกว่า หลังจากที่พิมพ์ราชกิจจานุเบกษาแล้ว มีการพิมพ์เป็นใบๆ คือแทนที่จะมีการตีพิมพ์ร้องบ่าว คือ พิมพ์เป็นใบแล้วไปแปะไว้ให้อ่าน แต่ก็ต้องมีคนอ่านอยู่ดี เพราะบางทีก็ไม่น่าจะมีคนที่รู้หนังสือ คืออาจจะต้องเป็นพวกกรมการอะไรเหล่านั้น คือเพียงแค่แปะเอาไว้ให้ดูด้วย

ทรงยศ : ผมมีความรู้สึกว่าการพิมพ์ด้วยเครื่องจักรนี้เป็นการบอกความหมายว่า มันสามารถผลิตออกมาจำนวนมากๆ ได้ ความหมายก็คือมันสามารถส่งลงไปยังหน่วย ซึ่งมันเล็กยับย้อยลงข้างล่างได้ ในสมัยก่อนการเขียนด้วยอักษรแล้วเก็บไว้ที่ส่วนกลางนี่นะ เป็นเพียงสิ่งที่ใช้อ้างถึง แต่อันนี้มันเป็นคำสั่งซึ่งมันลงไปถึงส่วนย่อยเลย ประชาชนนะ ไม่ต้องพูดถึงเลย ผมว่าไม่ได้อ่านหรอก แต่ว่ามูลนายในระดับล่างจะต้องถือว่าเป็นกรอบในการ ที่จะทำงาน ไซ้ใหม่

วรุณี : สำหรับไพร่ ทาส สิ่งที่เขาจะได้ประโยชน์จากประกาศเหล่านี้ในแง่ที่มันเป็นพระราช บัญญัติหรือข้อกฎหมายก็คือว่า เมื่อเวลาเขาเกิดคดีความแล้วเขาเสียสิทธิประโยชน์ มูลนาย ยอมลงมาปกป้อง เพราะว่าเวลาฟ้องร้องต่อศาลนั้น ต้องมีมูลนายฟ้องร้องแทน ตัวไพร่ไม่มีสิทธิ ฟ้องเอง

เพราะฉะนั้น เมื่อไพร่กับมูลนายที่ร่วมมือกันในระบบพึ่งพาแล้วมีคดีความเกิดขึ้นนั้น ประกาศเหล่านี้จะเป็นประโยชน์กับเขา เพราะว่ารัชกาลที่ ๔ จะทรงพูดตลอดเลยว่าทำผิดอย่างนี้ ต้องโทษขนาดนี้ เพราะฉะนั้นจะกลายเป็นกฎหมายที่ชัดเจน ในขณะที่สมัยก่อนอาจจะขึ้นอยู่กับตุลาการ หรือในการที่จะเลือกลงโทษหนักเบาตามคำตัดสินของตุลาการ แต่ต่อไปนี้ประกาศ ตัวนี้เหมือนกับหลักเกณฑ์ แต่จะทำได้ไม่ได้ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือเป็นเรื่องที่ King ลงมา รัชกาลที่ ๔

ลงมาแล้ว ลงมาบอกว่าความผิดขนาดนี้ต้องโทษขนาดนี้นะ แต่ถามว่าราชวรสามัญนี่นะ เข้าสู่สังคมแบบอ่านออกเขียนได้หรือเปล่านั้น ไม่ใช่ เรายังเป็นสังคมของการพึ่งอยู่ เพราะฉะนั้น ตรงนี้เจ้าขุนมูลนายจึงยังคงมีบทบาทมากต่อไพร่นะ

ทรงยศ : ชัดเจนดีครับ

อัครศักดิ์ : ผมขอต่อ มันมีประกาศลำดับที่ ๓๓๓ เรื่องประกาศไม่ให้เชื้อช้อความ ที่มีผู้ทั้งหนังสือไปลงหนังสือพิมพ์นะ ซึ่งในกรณีนี้ชี้ให้เห็นว่าประกาศก็เป็น... เรียกว่าอะไรนะ...

เป็นปฏิสัมพันธ์ของอำนาจรัฐต่อการสื่อสารของชาวบ้าน เป็นการต่อสู้กับหนังสือพิมพ์โดยตรง

ประเด็นที่ผมสนใจก็คือตรงที่อาจารย์อรรถจักร์ชี้ว่า เป็นไปได้ไหมที่จะมองว่า ประกาศนี้เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่างใหม่กับเก่า ไข่มุข ที่อาจารย์อรรถจักร์ชี้ แล้วอันที่สอง ชี้ได้ไหมว่าองค์อภิปัตย์ก็ไร้ซึ่งอำนาจสูงมากนะ ผมจับได้ ๒ ประเด็น ถ้าเป็นอย่างนี้ ผมก็ถามต่อไปว่า ถ้าเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ปี ๒๔๑๗ มีการออก “ราชกิจจานุเบกษา” เป็นครั้งแรก ซึ่งปีนั้นก็เท่ากับว่าเป็นปีแรกที่รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชอำนาจสมบูรณ์แบบ แล้วราชกิจจานุเบกษาดังแต่นั้นมา เราจะเห็นได้ว่ามันเป็นการประกาศที่เป็นระเบียบเรียบร้อย จัดแบ่งสรรอำนาจ ซึ่งก็เป็นตัวชี้ได้ว่า ก่อนหน้านั้นวิธีการจัดการสรรอาจะเรียกว่ายังไม่ลงตัวว่าจะใครควรจะเป็นประกาศทางด้านพระราชบัญญัติหรืออะไรต่างๆ

แต่คำถามของผมก็คือว่า เมื่อเราอ่าน “ประชุมประกาศฯ” ทั้ง ๔ เล่มทั้งชุดนี้ ด้านหนึ่งเหมือนกับว่าพระจอมเกล้าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ทรงช่างคิด ช่างพูด อยากพูดดั่งๆ อะไรอย่างนี้ นั่งอยู่คนเดียวแล้วไม่มีใครฟัง แต่อยากพูดให้ฟัง อันนี้ผมอ่านแล้วผมก็นึกถึงอย่างนี้

แต่คำถามก็คือว่า แล้วก่อนหน้าพระจอมเกล้าฯ อย่างเช่นสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี สมัยรัชกาลที่ ๑, ๒, ๓ มีประกาศเช่นนี้หรือไม่ ประกาศของพระองค์จะออกมาในลักษณะไหน ช่างพูด ช่างคิด แบบนี้หรือไม่ หรือว่าไม่ใช่ อันนี้เป็นคำถามของผม แล้วคำถามต่อเนื่องข้อที่สอง ก็คือว่า “ประชุมประกาศฯ” ชุดนี้ สำหรับนักวิชาการที่ผ่านมามีทั้งหมด ตั้งแต่ตีพิมพ์ ๔๐ ปีที่ผ่านมาของครุสภานี้ นะ นักวิชาการเขาสนใจเรื่องอะไรเป็นสำคัญ เป็น ๒ คำถาม

ชาญวิทย์ : อาจารย์กัณฐิกาอยากจะตอบอาจารย์อัครศักดิ์ไหม บางประเด็นตอบไป จะได้ขยายความไป หรือว่าใครอยากจะทำ

ทรงยศ : ถ้าอย่างนั้นก็เชิญอาจารย์ทวีศักดิ์

ทวีศักดิ์ : คือผมว่าต่างกันมาก เมื่อตะกี้อาจารย์พูดว่าประกาศออกไปแล้วมีการกำหนดโทษ คือเวลาเราอ่าน “กฎหมายตราสามดวง” กับ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” ต่างกันมากนะ “กฎหมายตราสามดวง” มีการบอกว่าทำอย่างนี้ต้องเอาไปประหารชีวิตอย่างนั้น ไข่มุข เช่นตัดหัวเสียบประจาน แต่เวลาอ่าน “ประชุมประกาศฯ” ไม่เคย sense ว่าจะทำอะไร จะลงโทษอะไร คือเหมือนว่าไม่รู้จะทำอะไร ถ้าทำผิดอย่างนี้มีโทษอย่างนั้นนะ คือไม่มีโทษชัดเจน หรือมีก็น้อยมาก คือเหมือนไม่รู้ว่าจะลงจะประกาศไปทำไมก็ไม่รู้

แต่ว่า sense ของผมก็คือว่า ผมรู้สึกว่างาน “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” นี้มีลักษณะ

อันหนึ่งก็คือว่า ลักษณะงานของพระเจ้าแผ่นดินมีความเปลี่ยนแปลงบางอย่าง เช่น พระเจ้าแผ่นดินเริ่มต้องทรงหนังสือมากขึ้น ต้องมีการออกคำสั่งมากขึ้น ผมไม่แน่ใจว่าพระเจ้าแผ่นดินสมัยก่อนมีอะไรแบบนี้มากไหม หมายถึงว่ามีประกาศอย่างนั้นอย่างนี้ออกมาเพื่อทำให้งานแผ่นดินมันเดินไป

แต่ผมว่างานสมัยรัชกาลที่ ๔ เราไม่ sense เหมือนสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่มีงานที่เป็นหนังสือต้องทรงหนังสือ ต้องมีอะไรแบบนี้เยอะ แต่ผมรู้สึกว่าคุณ sense แบบนี้ก็เริ่มมีอย่างเช่น “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” ก็เริ่มมี sense แบบนี้ว่าเริ่มมีคำสั่งเป็นหนังสือออกมาเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ใช่ออกขุนนางอย่างเดียว แล้วก็ทำงานกันผ่านระบบที่องพระโรงอะไรแบบนั้น คือผมว่า character งานออกมาเป็นการบริหารงานแบบระบบราชการสมัยใหม่ เกิดรัฐสมัยใหม่ขึ้นมาพร้อมกับ empire of letters อะไรแบบนี้

อเนต : จะต่อกลับไปที่อาจารย์ธำรงค์ศักดิ์เลยก็ได้ที่บอกว่าก่อนหน้านี้เขามีใหม่ ผมว่าเขาใหม่เหมือนกัน อย่างประกาศอันหนึ่งที่ผมเห็นเขาอ้างถึงสมัยพระเจ้าบรมโกศ ที่บอกว่าคำสั่งของกษัตริย์ทุกอันเป็นเหมือนสายฟ้าฟาดเลย ผมชอบมากเลยอันนี้ ถ้าโดนก็ต้องตายเลย คือตอกย้ำว่าคำสั่งของกษัตริย์ก็คือ กฎหมาย คืออะไรต่างๆ อย่างที่เราเข้าใจอยู่ในปัจจุบันนี้ ใช่ไหม แต่ก็ไม่ว่าเขาออกมากแค่ไหน หรือว่าออกในขณะที่ย่านอาจจะถูกทำลายหรือเปล่า ไม่แน่ใจเหมือนกัน แต่คงไม่มากเท่ารัชกาลที่ ๔

ผมคิดว่าไม่มีหลักฐานพอ แต่เราเดาเอา ผมกำลังมองอย่างนี้...อย่างตะกี้ที่คุณบอกว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงอยากพูด อยากจะหาคนฟัง หรืออยากจะทำอะไรต่างๆ เหล่านี้ ผมว่าใช่

คือตอนนั้นผมกำลังร่างทฤษฎีใหม่ของผมซึ่งจะนำเสนอที่ไทยคดีฯ วันที่ ๑๑ เดือนนี้ (หัวเราะ) คือผมกำลังเสนอว่าการพูดนี้เริ่มกลายเป็นกิจกรรมทางการเมือง มองว่าถ้าเราจะไปหาว่าทั้งหมดนั้นสะท้อนถึงรัฐไทยกำลังเกิดขึ้นหรือไม่ การอธิบายด้วยทฤษฎีใหญ่ทั้งหลายนั้นหน้าหนึ่งก็ถูก แต่อีกหน้าหนึ่งอธิบายอย่างไร ก็ไม่เปลี่ยนอะไรแล้ว ไม่เห็นอะไรมากไปกว่านั้น

อย่างเช่นถ้าผมจะเขียนเรื่องเทียนวรรณนี้ ใช่ไหม ปฏิกริยาของทุกคนก็จะบอกว่าไม่มีอะไรใหม่ เขาเขียนไปหมดแล้ว เทียนวรรณไม่ได้ทำอะไร ไม่ได้พูดอะไร ไม่ได้เปลี่ยนอะไร อย่างนั้นะ คือพวกเราอยู่ในกรอบของการอธิบายด้วยทฤษฎีการเมืองใหญ่หมดเลย รัฐ ผู้นำ ชนชั้นอะไรต่างๆ ใช่ไหม ฉะนั้น คนอื่นจะพูดอะไรต่างๆ ไม่มีประโยชน์แล้ว คือรู้ไปก็เท่านั้น

แต่ผมกำลังมองใหม่ว่า คือถ้าผมกลับไปว่าการเกิดขึ้นของคำพูด ซึ่งจะกลายเป็น statement ทางการเมืองอะไรต่างๆ จนกระทั่งเกิดมาเป็น form อย่างมีระบบรัฐธรรมนูญ มีรัฐสภา มีอะไรต่างๆ รากเหง้าของปรากฏการณ์อันนี้ผมว่าอธิบายได้ การที่รัชกาลที่ ๔ ทรงพูดแล้วออกมาในเรื่องการตีพิมพ์ แล้วกรมพระยาดำรงฯ เอาจมารวมพิมพ์เป็นเล่ม เป็นอะไรต่างๆ ในที่สุดจะเห็นถึงการที่...จะเรียกว่า ชนชั้นนำสยามก็ได้ เริ่มต้องการจะมีปฏิสัมพันธ์ มี dialogue กับผู้ฟังกับคนอื่น อย่างนี้ใช่ไหม คนอื่นอาจจะเป็นขุนนางก็ได้ เจ้านายก็ได้ รวมไปถึงจนถึงพวกไพร่ ซึ่งเขาก็เห็นอยู่กลางๆ ใช่ไหม มันกำลังก่อตัวขึ้น แต่การที่คุณยังพูดมากเท่าไร และเรื่องไปตะ

เขามากเท่าไร ก็เท่ากับว่าคุณเริ่ม recognize คนส่วนนั้นใช่ไหม

ชาวนิวยอร์ก : คิดว่าประเด็นที่เรากำลังถกกันอยู่นี้สำคัญมาก ในแง่ที่ว่าสถานะของ “ประกาศ” นี่คืออะไร เรารู้สถานะของประกาศนี้ได้ ก็เมื่อเราดูโดยการเปรียบเทียบกับสิ่งซึ่งมีมาก่อนหน้านั้น คือหมายความว่าย้อนกลับไปรัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๑ หรือพระเจ้าตาก หรืออยุธยาอะไรก็ตาม แล้วดูเทียบกับอันที่เราดูอยู่ กับอันที่ตามมาคือรัชกาลที่ ๕

ผมมีความรู้สึกว่าในแง่หนึ่งเหมือนกับว่า “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” สองเล่มที่เรากำลังทำอยู่นี้มีสถานะพิเศษมาก พิเศษในแง่ที่ว่า เป็นรอยต่อระหว่าง “สยามเก่ากับสยามใหม่” เป็นรอยต่อระหว่าง โลกเก่ากับโลกที่เราเรียกว่าเป็น modern สมัยใหม่ ที่บทความของอาจารย์ธเนศ ชีให้เห็น เยี่ยมมาก เราจะเอามาใช้เป็นบทความสำหรับการสัมมนาครั้งนี้ด้วย คือเป็นเรื่องที่ว่าเมื่อเข้าสู่ modern ก็ ตรงนี้แหละ

ฉะนั้น หนังสือของโอภาส เสวิกุล ที่ผมแนะนำไป ผมว่าชื่อหนังสือของเขาเยี่ยมมากเลย “พระบิดาแห่งการปฏิรูป” เรามักจะมอง “การปฏิรูป” คือสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่เอาเข้าจริงผมว่านี่แหละคือ “พระบิดาของการปฏิรูป” เข้าสู่ modern society ก็ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เพราะฉะนั้นสถานะของสิ่งที่เรากำลังทำอยู่คือเรื่องของ “ประกาศ” นี่สำคัญ ถ้าเราสามารถจะนิยามได้ เราก็จะสามารถจะจับได้ว่าอะไรคืออะไร

อยากเชื่อว่าทำไม “ประกาศ” นี่จึงโดดเด่นอยู่ยงคงกระพันอยู่มานาน ผมว่าเพราะ print คือ เครื่องพิมพ์แน่ๆ ถ้าเขียนด้วยลายมือไม่เหลือเท่าไรหรอก อยากจะเชื่อว่าสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็มีไม่น้อย แต่ก็คงมีไม่มากเท่าสมัยรัชกาลที่ ๔

ถ้าเราจะหาพระเจ้าแผ่นดินที่ the most educated ในประวัติศาสตร์สยาม เวลาของท่านะ ๒๐ ปีแรก ทรงพระเยาว์ ๒๐ พรรษาบวช พอบวชเสร็จแล้วก็เปลี่ยนรัชกาล ท่านก็เลยต้องอยู่อีก ๒๗ ปี ยาวมากนะ แล้วก็บวชด้วย ๑๗ คือรัชสมัยที่ครองราชย์ ๒๐, ๒๗, ๑๗ ใช่ไหม ๒๗ ตรงนี้สำคัญมาก ดังนั้นที่ทำให้ท่านทำไมเขียนมาก คิดมาก อะไรก็ตามที คือถ้าเราพูดในสมัยปัจจุบัน คือนี้น้อยกว่าปริญญาเอก ๓ ปริญญา เสียอีกนะ ๒๗ ปีนะ คนทำปริญญาเอกส่วนใหญ่ก็ประมาณ ๕ ปี ท่านองนี้ ใช่ไหม (เสียงหัวเราะ) บางคนทำแล้วก็จบ บางคนทำแล้วก็ไม่แน่ใจ อะไรก็ตาม (หัวเราะ)

คิดว่า ๒๗ ปีนี้ทำให้สถานะของท่านพิเศษมาก ในแง่ของความรู้ก็ดี การศึกษา การที่ท่านสามารถจะ... คือผมอยากจะเชื่อว่ารัชกาลที่ ๔ ท่านคุยกับเบาวริงแสนจะรู้เรื่องกัน เบาวริงนั้นเป็น one of the most modern men ในยุคของเขาเป็นนักปฏิรูป คิดว่าคงคุยกันรู้เรื่อง ถึงขนาดจูงมือกันเลย ในหนังสือของเบาวริงบอกจูงมือเดินกันอยู่ในวัง เมื่อเสร็จพิธีกรรมแล้วเข้าไปจะจูงมือกันเลย

ทรงยศ : อาจารย์อรรถจักร์จะมีประเด็นอะไรเพิ่มอีกใช่ไหม เชิญเลย

อรรถจักร์ : ผมอยากจะต่อ คือผมเห็นด้วยกับอาจารย์ชาวนิวยอร์ก เราจะต้องดูสถานะของประกาศนี้ให้ชัด ซึ่งดูตรงนี้เอง ผมคิดว่าเราต้องเข้าใจด้วย ก็คือเรื่องการเมืองของการพูด

ของพีเรนส์ด้วย แต่ผมคิดว่า ไม่ใช่แค่การเมืองของการพูด ถ้าเราดูประกาศทั้งหมดเราจะพบว่าสิ่งที่ รัชกาลที่ ๔ ทำ คือพูดทุกมิติของชีวิตเลย แล้วเป็นมิติในการอธิบายใหม่ ไม่ว่า demand, supply ทุกเรื่องเลย เพราะฉะนั้น ถ้าถามว่าเขาเป็นคนแรก เป็นมนุษย์สมัยใหม่คนแรกเลยก็พูดได้ แต่แน่นอนมันมีเครือข่ายของเขาอยู่

ชาญวิทย์ : ขอแทรกหน่อย คุณสุจิตต์ (วงศ์เทศ) กล่าวถึงพระปิ่นเกล้าฯ ใช้นามบัตรเป็นคนแรกในสยามใช่ไหม รัชกาลที่ ๔ ท่านก็มี ท่านทรงแจกด้วย

อรรถจักร์ : ผมคิดว่าสิ่งสำคัญคือเป็นการแสดงว่าเป็นผู้มีปัญญา และเป็นการสื่อสารกับคนวงรอบๆ ท่านแหละว่าพระองค์รู้ เก่ง อันนี้คือเงื่อนไขสำคัญของการเกิดรัฐธรรมนูญใหม่ที่มีพระมหากษัตริย์ต้องเป็น enlightened

ชาญวิทย์ : รัชกาลที่ ๔ ท่านชักหน้าพวกเราไว้ตั้งนานนะ ลำดับที่ ๓๔๓ นี่ละ ประกาศเรื่องตั้ง... (ฟังไม่ชัดและมีเสียงหัวเราะ) ท่านชักเอาไว้ก่อนแล้วละ ผมชอบจริงๆ เลย (หัวเราะ) ท่านรู้เลย

ทรงยศ : ก็อยู่ในบันทึกนะ ประกาศเรื่องตั้งพันธุปากพลอย ๓๔๓

วรุณี : ที่จริงไม่อยากจะพูดใส่เทพ แต่อยากเล่าสู่กันฟังว่าจากการอ่าน “ประชุมประกาศฯ” อันนี้ มีอยู่ ๓ เรื่องที่เล่าให้อาจารย์กัญฐิกาฟัง เป็นเรื่องดำดาดฟ้า (มีเสียงถามว่า “อะไรนะ”) อาจารย์ได้อ่านไหม ดาดฟ้าก็คือพระศรีสุนทรโวหารที่เป็นอาลักษณ์

ชาญวิทย์ : ดำหนิ ดำหนิ

วรุณี : แต่การดำหนินั้นเป็นอะไรคล้ายๆกฎหมาย ก่อนหน้านั้นที่บอกว่าคนที่บวชเป็นพระนี้รับราชการได้แค่ ๕ กรรม ส่วนใหญ่จะเป็นกรรมที่เกี่ยวข้องกับหนังสือ เช่น กรรมสังฆการี กรรมธรรมการ แล้วก็กรรมอาลักษณ์ ห้ามสายปกครองโดยเด็ดขาด

อ่านตอนแรกยังนึกว่าเขาห้ามอย่างนั้นจริงๆ แต่พออ่านๆ ไปเห็นดาดฟ้านี้แหละ เพราะที่ดาดฟ้านี้เป็นคนที่ได้เข้าด้วยการไปวิ่งเต้น คือแต่งงานกับลูกสาวพระยาศรีสุนทรเทพ (เพ็ง) ซึ่งเดี๋ยวคงต้องไป check ว่า เพ็งนี่คือ เพ็ง เพี้ยกุล เจ้าพระยามหินทรหรือไม่ ซึ่งถ้าใช่เจ้าพระยามหินทรคนนี่คือข้าหลวงเดิมแล้วก็ไปแต่งงาน พักนี้คือคนสนิท และเป็นคนสนิทที่ทำได้

ฉะนั้น เวลาอ่านชุดนี้ไม่อยากเรียกว่า “ประชุมประกาศฯ” เลย อ่านชุดนี้แล้วจะมีความรู้สึกว่าเป็นเรื่องบางเรื่องที่ท่านเขียนถึงคนบางคนนี่นะ ที่จริงแล้วความสำคัญของเอกสารชุดนี้คือการสะท้อนตัวตน คือนอกเหนือจากเป็น statement แล้ว ยังมองว่าทั้งหมดนี้แหละ ถ้าเราศึกษาในแง่ของนักประวัติศาสตร์ ทั้งหมดคือตัวตนของรัชกาลที่ ๔

สิ่งที่อรรถจักร์พูดถึงแล้วรู้สึกคล้ายกันก็คือ การอธิบายความรู้ ทำให้ไม่ต้องอธิบาย ก็เพราะเพื่อที่จะบอกว่าฉันเป็นกษัตริย์ที่รู้มากกว่าทุกคนในราชอาณาจักรนี้ ด้วยปมอะไรบางอย่างที่มันเป็นปัญหาทางการเมือง ซึ่งโอเค ตรงนั้นต้องไปดูบริบทด้วย กว่าจะได้มาซึ่งอำนาจ ความรู้สึกที่ว่าตัวพระองค์เองถูกแข่งขัน มีตัวเบียดเบียนจากวงหน้า คือพระปิ่นเกล้าฯนี่นะ มีมาโดยตลอด ซึ่งตรงนั้นเวลาเขียนจริงๆนี้ คงดูแค่ “ประชุมประกาศฯ” ไม่ได้ ต้องดูบริบทของ

เอกสารอื่นๆด้วยว่าทำไมประกาศถึงมีสำนวนภาษาที่เสียดสีได้มากมายถึงขนาดนั้น และเป็นการเสียดสีที่เป็นลักษณะพิเศษ คือ หนึ่ง ความเป็นกษัตริย์สมัยใหม่ถูกบรรจุอยู่ในนี้ ที่ทำให้เรามองเห็นว่าทำไม “ประชุมประกาศฯ” นี้จึงแตกต่างจาก “กฎหมายตราสามดวง” ซึ่ง “กฎหมายตราสามดวง” นี้มีความศักดิ์สิทธิ์ แล้วก็เด็ดขาด แล้วก็รุนแรงกว่า

แต่ว่า “ประชุมประกาศฯ” อันนี้มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น มีการอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลกว่า ที่คนทำผิดแล้วจะถูกลงโทษนี่นะ ท่านจะอบรมก่อนว่าผิดอย่างไรผิดเพราะอะไร แล้วทำไมถึงต้องถูกลงโทษ แล้วลงโทษแล้วจะมีผลดีต่อคุณอย่างไร อะไรทำนองนี้ หรือแม้จะเป็นการอบรมสั่งสอนทั่วไปก็ดี จะมืองค์ประกอบของการอธิบาย ในแง่ของเนื้อหาในลักษณะนี้ตลอด ทำไมถึงมีเหตุเรื่องนี้ เหตุเรื่องนี้มีว่าอย่างไร และถ้าฉันไม่ทำตามเรื่องนี้นะ เพราะเหตุผลอะไร ถ้าทำแล้วถูกลงโทษ การลงโทษนี้จะดีต่อตัวเธออย่างไร เราจะไม่มีบรรยายกาศแบบนี้ในเอกสารราชการฉบับอื่น แม้กระทั่งรัชกาลที่ ๕ นี่ก็สิ่งที่ไม่เจอ นี่ก็คือลักษณะเด่นของ “ประชุมประกาศฯ” เพราะฉะนั้น ตรงนี้ค่อนข้างยืนยันว่า “ประชุมประกาศฯ” นี่ก็คือตัวตนของรัชกาลที่ ๔ แท้ๆ

ชาญวิทย์ : ใช่ ใช่ ดีมากเลยอาจารย์วรุณี เพราะว่าผมคิดว่า...

อัครศักดิ์ : หมายความว่าทุกถ้อยคำที่อยู่ในประกาศนี้ ยกเว้นถ้อยคำที่เป็นทางการ หมายความว่านี่เป็นถ้อยคำที่รัชกาลที่ ๔ ใช้ แล้วว่าลักษณะจิตตามเลย นี่ก็คือคำว่า ตัวตน

ชาญวิทย์ : น่าจะใช้

วรุณี : ขออนุญาต เมื่อแรกๆ เป็นการพูดถึงว่า “ประชุมประกาศฯ” นี้ มีความสำคัญอย่างไรในการรับรู้ของคน ขออนุญาตบอกหลักสูตรของปริญญาตรีคณะอักษรศาสตร์ (จุฬาฯ) ในรุ่นที่ดิฉันเรียนอยู่ (๒๕๑๔-๑๗) ตอนเรียนอยู่ปี ๓ assignment อันหนึ่ง เป็นตัววิชาเลยนะ เราต้องเรียนวิชาที่ว่าด้วยเรื่อง “พระราชหัตถเลขาฯ” และพระราชหัตถเลขาที่ถูกนำมาใช้เรียน ก็คือพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ และใช้ควบคู่กับ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” คนสอนก็คือ ศ. ศักดิ์ศรี แย้มนำเดคา อาจารย์จะตั้งประโยคในนี้ที่เป็นสำนวนภาษาเสียดสี แดกดัน จิกตี เอามาอ่านให้เราฟังในชั้นเรียน

เพราะฉะนั้น ถ้าในแง่ที่อาจารย์ศักดิ์ศรีในฐานะนักอักษรศาสตร์อาจารย์สอนบาลีสันสกฤตกับภาษาไทย เพราะฉะนั้นอาจารย์ชื่นชมในเชิงวรรณกรรมแบบเดียวกับกรมพระยาดำรงฯ จัดหมวด “ประชุมประกาศฯ” แล้วหมวดหนึ่งก็คือหมวดวรรณคดี ซึ่งอาจารย์ศักดิ์ศรีก็ใช้เอกสารชุดนี้ในสถานะนั้นด้วยเช่นกัน และดิฉันก็ได้เรียน และเมื่อเวลาที่เรียน ดิฉันก็บอกกับตัวเองเลยว่า ดิฉันไม่เคยชอบวิชาประวัติศาสตร์ไทย เพราะดิฉันคิดว่าเป็นวิชาที่แห้งแล้ง เป็นวิชาที่เมื่อเราเรียนเรื่องของชนชั้นนำ เรียนเรื่องของกษัตริย์ เราไม่มีวันรู้จักกษัตริย์เลยตอนหลักสูตรปริญญาตรี อันนี้อาจจะพูดมากไม่ได้ เพราะครูกลับมาแล้ว (เสียงหัวเราะ) ก็รู้สึกว้าเหว่ แห้งแล้งมาก แต่เมื่อเรียน “ประชุมประกาศฯ” กับอาจารย์ศักดิ์ศรีแล้ว ทำให้ดิฉันรู้จักรัชกาลที่ ๔ ดิฉันคิดว่ามหัศจรรย์ กษัตริย์องค์นี้เป็นกษัตริย์ในอดีตองค์แรกสำหรับคนปัจจุบันจะเข้าใจได้ จะรู้จักได้ ท่านเป็นมนุษย์เหลือเกิน ท่านมีอารมณ์ มีความรู้สึก รัก โกรธ หลง เคลียดขัง

แล้วก็เอ้ออาหฺร คือมีครบทุกอย่างที่เป็นมนุษย์ที่เราสัมผัสได้ เวลาที่เราเรียนประวัติศาสตร์ไทย เราเรียนเรื่องของพระมหากษัตริย์แล้วท่านสูงส่ง แล้วเราไม่เคยรู้ว่าแต่ละพระองค์คิดอย่างไรเป็นอย่างไร เพราะว่าคิดเหมือนกันหมด กษัตริย์ทุกคนต้องทำหน้าที่แบบเดียวกันหมด ทุกพระองค์มีอุดมคติเหมือนกันหมด ปกครองด้วยเมตตาธรรมและอำนาจเหมือนกันหมด แต่ไม่รู้จักเลยว่าใครเป็นใคร แต่รัชกาลที่ ๔ ไม่ใช่

เพราะฉะนั้น ดิฉันก็เลยชอบประวัติศาสตร์ไทยจากยุคนี้ละเป็นต้นมา แล้วก็ชอบรัชกาลที่ ๔ มาโดยตลอด จึงบอกว่าเป็นคือความสำคัญ แล้วก็ทำให้ในตอนทำ term paper ของอาจารย์ฉลอง ก็เลือกเรื่องสงครามเชียงตุง ก็เป็นเรื่องของรัชกาลที่ ๔

ชาญวิทย์ : ขอบคุนมากอาจารย์วรุณี ผมคิดว่านี่คือความได้เปรียบของหลักสูตรแบบ classic ของคณะอักษรศาสตร์นะ ผมเคยได้ยืมกิตติศัพท์เรื่องอาจารย์ศักดิ์ศรีและภาษารัชกาลที่ ๔ มานานแล้ว แล้วผมคิดว่าคุณวรุณีได้ให้ข้อมูลตรงนี้ดีมาก ๆ ทำให้เราได้เห็นอะไรเยอะเลย

ในแง่หนึ่งอยากจะได้มาใกล้ๆ ตัว จะสรุปแล้วว่าเอาเข้าจริงแล้ว สถานะหรือสิ่งที่เราพยายามตีความว่าประกาศคืออะไร ประกาศนี้เป็นหลายอย่าง เป็นทั้งกฎหมาย เป็นทั้งพระราชปรารภ เป็นทั้ง... ที่ตะกี้บางคนใช้คำว่า “ตัวตน” ของรัชกาลที่ ๔ เพราะฉะนั้น คิดว่าทำให้สถานะของประกาศชุดนี้มีความโดดเด่นมาก คิดว่าเราน่าจะได้อะไรบางอย่างค่อนข้างจะเป็นกอบเป็นกำแล้ว การประเมินจากการดึงจากแต่ละท่าน จากข้อสังเกตของแต่ละท่าน พอจะมองเห็นว่าไม่ใช่แบบของ “กฎหมายตราสามดวง” แต่ก็มีบางส่วนใกล้เคียงนั้นใช้ไหม

ธำรงศักดิ์ : มีข้อสังเกต เมื่อผมดูประกาศฉบับแรก ประกาศฉบับแรกมีขึ้นในเดือน ๘ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๔ ผมลองคำนวณเมื่อรัชกาลที่ ๔ ขึ้นครองราชสมบัตินะ รัชกาลที่ ๔ ขึ้นครองราชสมบัติเมื่อเดือน ๕ เดือนเมษายน ประกาศฉบับแรกคือ เดือน ๘ หรือประมาณ ๓ เดือนหลังจากขึ้นครองราชสมบัติ นี่คือบนสมมุติฐานว่านี่คือประกาศฉบับแรก โดยที่ฉบับอื่นๆ ที่เราไม่รู้ก็เอาไว้ก่อน

คราวนี้ในประกาศฉบับนี้ชื่อเรื่องว่าประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมและสินสมรส เมื่อผมอ่าน เหตุที่ทำให้เกิดมีประกาศฉบับนี้ก็คือแม่ผัวหลังจากลูกชายตาย ก็ต้องการสินเดิมจากลูกสะใภ้ ซึ่งคดีนี้ถูกร้องเรียนขึ้นมา แล้วรัชกาลที่ ๔ เหมือนกับว่ากำลังนั่งบัญชาการในห้องท้องพระโรง คดีนี้ถูกฎีกาขึ้นมา พระองค์ทรงเห็นว่า (เฮ้ย) ไม่มีกฎหมายที่แน่ชัดหรืออะไรต่างๆ ดังนั้นขอให้อัดเจงระเบียบปฏิบัติทางกฎหมายเป็นอย่างนี้หนึ่งให้จัดการอย่างนี้ๆ นั่นก็คือเป็นคำสั่งของพระองค์ในห้องพระโรงออกไปบัญชาการว่าราชการ

จากประกาศฉบับนี้แล้วเรากลับไปอ่านหน้าแรกของ “กฎหมายตราสามดวง” เมื่อผู้หญิงคนหนึ่งฟ้องหย่าต่อสามี คำตัดสินก็คือโอเคให้หย่าได้ แต่พอเรื่องขึ้นมาถึงท้องพระโรง รัชกาลที่ ๑ บอกว่า ผู้หญิงไม่มีเสรีภาพจะหย่าได้อย่างไรไซ้ไหม นำไปสู่ขบวนการแก้... ที่เราเรียกว่าปรับปรุง “กฎหมายตราสามดวง”

โดยรูปลักษณะของประกาศฉบับแรกมันเหมือนกับว่าเมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้น ดังนั้นจึงนำไปสู่การวาระการเพียงแต่วาระกาลที่ ๑ เป็นการแก้ไขกฎหมายฉบับใหญ่ แต่รัชกาลที่ ๔ เหมือนกับเป็นการออกกฎหมายฉบับย่อย เหมือนกับว่า “กฎหมายตราสามดวง” อาจจะเริ่มใช้ไม่ค่อยได้ ไม่ทันสมัย การแก้ไขกฎหมายตราสามดวง อาจจะไม่ใช่เป็นอีกต่อไป โดยนัยนี้ผมกำลังมองอย่างนี้คือ หนึ่ง มีเหตุการณ์เกิดขึ้น นำไปสู่การออกประกาศเพื่อระบุที่แน่ชัดสอง ที่ผมจับได้คือว่า ขวาลือคือที่มาของการที่พระองค์ทรงนั่งบัญชาการประเทศนี้บนพื้นฐานที่สังคมนี้มีข่าวลือทุกด้าน ตั้งแต่ข้างพระองค์ หลังพระองค์ ในวังในอะไรต่างๆ ชาวบ้านชาวช่องมีข่าวลือหมด แล้วพระองค์ทรงสดับฟังข่าวลือว่าวันนี้ลือเรื่องอะไร แล้วพระองค์ก็บอกว่าอย่าเชื่อลือนี่ หรือโต้ตอบกับลือนี่ นั่นก็คือว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่เคลื่อนไหวด้วยข่าวลือตลอด ทำให้พระองค์กำลังต่อสู้รักษาไว้ซึ่งพระราชอำนาจกับข่าวลือต่างๆ นี่เป็น ๒ เหตุที่ผมมองเห็นว่าเป็นที่มาของประกาศ

สมฤทธิ์ : ก็คงมีข้อสังเกตคล้ายๆ กับที่อาจารย์พูดในตอนท้าย ผมคิดว่าประเด็นน่าสนใจตรงที่ว่าต่างจากประกาศหรือกฎหมายที่มีมาก่อนหน้านั้นไหม หรือหลังจากนั้นไหม หรือน่าสนใจที่ว่าใน “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” นี้ เอกสารทุกฉบับจะมีการให้คำอธิบาย ผมคิดว่าที่มาที่ไปที่ค่อนข้างละเอียด ตรงนั้นแปลว่าอะไร แปลว่าจริงๆ ไม่มีพระราชอำนาจเลย ไม่มีพระราชอำนาจ ในความหมายที่ว่า... ด้วยเหตุนี้เองจึงต้องพยายามที่จะใช้เหตุผลหรือในการที่จะบอกว่าควรจะทำอะไรหรือไม่ให้ทำอะไร ในขณะที่กฎหมายหรือประกาศก่อนหน้านั้นอาจจะไม่มีบ้าง แต่ไม่มีอะไรที่ละเอียดลออมากนัก

ตรงนี้แปลว่าอะไร แปลว่าสังคมไทยจริงๆ ในขณะนั้นเปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว คือ หนึ่งพระองค์เองก็จะมีอำนาจแล้ว และในขณะเดียวกันสาธารณชนหรือคนที่เกี่ยวข้องก็ต้องการฟังว่าที่จะทำอะไรแบบนี้ มีเหตุผลที่มาจากอย่างไร ไม่เหมือนสมัยก่อนซึ่งบางทีก็สั่งตูมลงมากบอกว่าให้ทำอย่างนั้นๆ ไม่ต้องอธิบาย แต่มาถึงตอนนี้ต้องอธิบายแล้วซึ่งเป็นไปได้ทั้งที่แท้จริง อำนาจไม่มี เพราะฉะนั้นต้องใช้อำนาจของเหตุผล

หรือ สอง คนเริ่มจะต้องการรู้ว่าที่จะทำอะไรแบบนี้เพราะอะไร ไม่แน่ว่าก่อนหน้านั้นมีอะไรแบบนี้หรือเปล่า ผมว่าในสมัยหลังก็ไม่ค่อยมีนะ คือกฎหมายที่ออกมา ก็จะมีคำปรารภไว้ข้างหน้า แต่ก็ไม่มีอะไรละเอียดลออมากเท่าในประกาศของรัชกาลที่ ๔

ชาญวิทย์ : ความจริงผมอยากจะโยนประเด็นนี้ให้อาจารย์เถลไถลคิดว่า ยุคสมัยนี้เรื่องของการใช้เหตุผล เรื่องของการอธิบายนี้ เป็นเรื่องสำคัญมาก ดังนั้น ผมไม่อยากจะให้ไปโยงว่าการใช้เหตุผลแปลว่าไม่มีอำนาจ คือผมรู้สึกที่เราตกอยู่ในกรอบของวิธีคิดอย่างหนึ่งว่ารัชกาลที่ ๔ ไม่มีพระราชอำนาจ

ผมกลับมองกลับตาลปัตรเสียด้วยซ้ำในตอนนี้อย่าอ่านเรื่องการเจรจาสนธิสัญญานี้แล้ว ผมคิดว่าเราไปอยู่ในกรอบของอาจารย์เดวิด วัยอาชที่บอกว่า Family Politics in Nineteenth Century Thailand นั้นมองเรื่องอำนาจของตระกูลขุนนาง และก็บอกว่ารัชกาลที่ ๔

ท่านไม่ทรงมีอำนาจ ตอนสอนหนังสืออาจารย์วัยอาทันทน์ก็พูดเรื่องนี้ แต่ก็ทำให้ผมมาสนใจหนังสือ ๒ เล่มนี้ของเบาวริงขึ้นมาด้วย อาจารย์วัยอาทนต์เขียนคำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๑ (๑๙๖๙) เขียนคำนำเสร็จที่มีชกัณแล้วก็ย้ายไปอยู่คอร์เนล

ความเห็นของอาจารย์วัยอาทนต์ว่ารัชกาลที่ ๔ ไม่มีพระราชอำนาจ แล้วก็คนที่คุมจริงๆ เลยคือพวก “ขุนนาง” บทความนั้นมื่ออิทธิพลมากต่อวิธีคิดของเรา แล้วเราก็บอกต่อๆ มาในปัจจุบัน แต่ผมคิดอยู่เหมือนกันว่า เหมือนเราบอกว่าเมื่อปีที่แล้วงานสัมมนา ๑๕๐ ปีรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าฯของเรา ประเด็นสำคัญที่เราเสนอว่าเสด็จยุโรปสำคัญก็จริงอยู่ แต่ผมว่าเสด็จสิงคโปร์ และชวา พม่า อินเดีย สำคัญกว่าในแง่ของอิทธิพลต่อการปฏิรูปของรัชกาลที่ ๕ ในปีนี้ประเด็นอะไร ที่สำคัญของเราคือวิธมองประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ ๔ เสียใหม่

เมื่อคืนนี้ผมตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าดูแล้วการที่รัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งผู้แทนเจรจาฝ่ายไทย ๕ ท่านนั้น เวลาเจรจาฝ่ายอังกฤษมีเบาวริงก็ลงนามคนเดียว แต่ของฝ่ายสยามมีถึง ๕ การตั้ง ๕ นี้ผมว่า น่าสนใจ ใน ๕ นั้น หนึ่งคือกรมหลวงวงศาธิราชสนิทฯ พระเจ้าน้องยาเธอ สองและสามสมเด็จพระยา ๒ องค์ สี กลาโหม หัว พระคลังกรมท่าหรือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ถ้าเราดูจากงานเขียนของเบาวริงนี้ สองท่านที่บอกว่ามีอำนาจมหาศาลคือสองสมเด็จพระยาฯนั้นแหละ สมเด็จพระยาองค์ใหญ่เมื่อเบาวริงออกไปก็ถึงแก่พิราลัย ตอนที่กำลังเจรจานั้น เบาวริงยังบอกเลยว่าเห็นแผนที่ทำท่าน คือรวมความแล้วถึงแม้ว่าเราจะเชื่อว่าท่านมีอำนาจทั้งพระราชอาณาจักรใช้ใหม่ ถ้าเรากลับไปดูเอกสารเก่า เราจะเห็นอะไรเยอะแยะเลย ในกรณีของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ประยูรวงศ์ “ผู้มีอำนาจสิทธิ์บังคับบัญชาได้สิทธิขาดทั่วทั้งราชอาณาจักร” ตามภาษาเก่าที่คัดมาให้ดู แล้วองค์น้อยนี้ “ผู้มีอำนาจบังคับบัญชาทั่วทั้งพระนคร” แยกกันนะ ดูภาษาเขียนแล้วน่าสนใจมาก แต่ท่านนี้อาจไม่มีอำนาจแล้ว องค์ใหญ่กำลังจะสิ้น เสรีสัญญาแล้วไม่เท่าไรองค์น้อยก็สิ้นไปด้วย ดูจากงานเขียนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึงเหตุการณ์คืนหนึ่งว่ารัชกาลที่ ๔ กลับมาจากไปไหนก็ไม่รู้ละ คุยกัันทั้งคืน แล้วขุนนางคนอื่นต้องออกไปแอบนอนข้างนอก ดึกมากเลย วันรุ่งขึ้นสมเด็จพระ องค์น้อยก็สิ้น รวมความแล้วที่วัยอาทนต์ตั้งทฤษฎี เอาเข้าจริงแล้ว ๒ ท่านนี้ใกล้จะสิ้นมาก อำนาจไม่ได้อยู่แล้ว

ส่วนกลาโหม (ศรีสุริยวงศ์) เบาวริงบอกว่าคนนี้ถ้าเมื่อไม่ฉลาดมากเสียจนน่ากลัว ก็ต้องรักแผ่นดินมากเป็น patriot ต้องการเปลี่ยนระบบของสยามที่ล้าหลัง และก็อยู่ฝ่ายของรัชกาลที่ ๔ อย่างเต็มที่ รวมความแล้วรัชกาลที่ ๔ มีฐานสนับสนุนภายในที่จะเห็นด้วย และไปด้วยโดยง่ายกับเบาวริงในการเปลี่ยนแปลงเต็มประตู ส่วนหัวหน้าทีมผู้แทนของรัชกาลที่ ๔ คือ พระเจ้าน้องยาเธอฯ ทั้งกลาโหมและคลังอยู่กับรัชกาลที่ ๔ ท่าน ดังนั้น ท่านมีอำนาจมาก คือผมไม่เชื่อว่าท่านไม่มีอำนาจ

ทรงยศ : อาจารย์ ขอยายความสัณนิด wording มีอย่างนั้นะ “หากพระกลาโหมมีความจริงใจ หากไม่เช่นนั้น เขาก็เป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก ที่มีชั้นเชิงอย่างเยี่ยมยอด” นะ แล้วก็สัญญา...

ชาญวิทย์ : คือ...ศรีสุริยวงศ์

ทรงยศ : อันนี้หมายถึงพระกลาโหม คือ ช่วง บุนนาค ต่อมาเป็นสมเด็จพระยา... นี่นะ แล้วก็ให้รายละเอียดที่อาจารย์บอกว่า การลงนามของทั้งสองฝ่ายนี้ของอังกฤษมีเซอร์จอห์น เบาวริงเพียงคนเดียว ส่วนของไทยนี้ประทับตรา ๕ ดวง หัวดวงมีดั่งนี้ ก็คือตราพระนารายณ์ เกษียรสมุทร ลงพระนามโดยกรมหลวงวงศาธิราชสนิท อันที่สองประทับตราจันทรมณฑล ลงพระนามโดยสมเด็จพระยาองค์น้อย แล้วก็ประทับตราพระคชสีห์ลงพระนาม โดยพระยากลาโหม ประทับตราบัวแก้วลงนามโดยเจ้าพระยาพระคลัง ประทับตราพระยมซึ่งีสิงห์ ลงนามโดยพระยายมราช รวมเป็นตราสำคัญ ๕ ดวงด้วยกัน

ชาญวิทย์ : องค์ใหญ่ไม่มีหรือ

ทรงยศ : แปลกมาก ไม่มีของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่

ชาญวิทย์ : แสดงว่าองค์ใหญ่... ผมเข้าใจว่าต่อมาไม่เท่าไรก็สิ้นชีวิต เบาวริงออกถึงสันดอน ปากน้ำแล้วองค์ใหญ่ก็สิ้น ลองตรวจจดดูสิ ดังนั้น องค์ใหญ่เจรจาก็จริง ไปเจรจาที่บ้าน องค์ใหญ่ก็จริง แต่ว่าในที่สุดท่านป่วยมากๆ เลย เพราะฉะนั้นกลายเป็นใครมาลงแทน ยมราชลงนามแทนใช่ไหม

ทรงยศ : ยมราชก็คือพระยมซึ่งีสิงห์ ตราของเจ้าพระยายมราช มันเหมือนกับถ้าเรียงตาม ลำดับก็คือพระนารายณ์ เกษียรสมุทร คือพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทฯ

(หมายเหตุ ตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์นั้น ในการลงนามสนธิสัญญาครั้งแรก สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ทรงลงพระนามและประทับตราด้วย แต่ในการลงนามสัติยาบัน ในปีถัดมานั้น มีเจ้าพระยายมราชลงนามแทน เพราะสมเด็จพระยาองค์ใหญ่สิ้นไปแล้ว)

วราวุธ : มีงานอยู่ชิ้นหนึ่งที่ต้องช่วยคณะกรรมการจัดพิมพ์ประชุมพงศาวดารเรื่อง "ไทยรบพม่า" ต้องไปอ่านเอกสารของสมเด็จพระยาดำรงฯ จุดหมายเหตุเชิงตุ่งของ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทฯ ท่วงทำนองความรู้สึกจากหมายรับสั่งของรัชกาลที่ ๔ ส่งไปยังทัพไทย ท่านบอกนโยบายว่าต้องรบตีเชิงตุ่ง เพราะว่าพม่ากำลังถูกอังกฤษคุกคามและให้ความช่วยเหลือ เชิงตุ่งไม่ได้ เพราะฉะนั้นเราต้องเอาเชิงตุ่งมาไว้กับเรา tone ก็คือเราต้องรบทำสงครามตอนนี้ละ เพราะว่าพม่ากำลังติดพันกับอังกฤษ และทรงนิทานเจ้าพม่าว่าโง่มากที่ไม่ยอมให้กับอังกฤษ ถ้าเจ้าพม่าฉลาดแล้วจำเป็นต้องยอมให้กับอังกฤษ อย่าไปตักตัก อย่างสมมุติเจรจาในเรื่องภาษี และอะไรๆ นี้ ก็ไม่เห็นจำเป็นที่จะต้องขัดขวางเขาเลย คือฟังดูแล้วข้อมูลจากตรงนั้น นั่นคือ ปี ๒๓๙๔ คือปีแรกที่ขึ้นครองราชย์ ท่านมีความคิดอย่างนั้นตั้งแต่แรกแล้ว หมายถึงตัวรัชกาลที่ ๔

เพราะฉะนั้น ตรงนี้ก็มองได้ว่าคงไม่ใช่เป็นเพราะสมเด็จพระยา... จะคิดอย่างไรเรา ไม่ทราบ เพราะเราไม่มีเอกสารเลย แต่ตัวรัชกาลที่ ๔ มีแนวโน้มที่จะคล้อยตามฝรั่ง คล้อยตาม อังกฤษอยู่แล้ว ยอมรับในสนธิสัญญาภาพตรงนี้ ฉะนั้นดิฉันยืนยันว่า ตัวท่านคิดอย่างไร ตัวหลักฐานมันมีอยู่ แต่ว่าสมเด็จพระยา... ไม่แนใจเหมือนกัน คือยังไม่ได้อ่าน paper ของ อาจารย์กุลลดา (เกษบุญชู) ซึ่งอาจารย์พยายามยืนยันว่าการทำสนธิสัญญาเบาวริง

ประสบผลสำเร็จได้ก็เพราะสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ไม่ใช้รัชกาลที่ ๔

ชาญวิทย์ : องค์ไหนนะ

วราวุธ : ชวง (บุญนาคร)

ชาญวิทย์ : ชวง (บุญนาคร) ยังไม่ได้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา

วราวุธ : ไม่ ไม่ใช่ พูดถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่หมายถึงจังหวะตอนที่เซ็นสัญญา

ชาญวิทย์ : ก็ใช่ยังงี้ละ แล้วทำไมมาใช้คำว่า สมเด็จพระเจ้าทำให้พวกเรา

วราวุธ : ที่นี้ ประเด็นอันหนึ่งที่คิดถึงเรื่องว่ารัชกาลที่ ๔ มีอำนาจหรือไม่มีอำนาจจริงๆ ตรงนี้ติดใจตั้งแต่เรียนหนังสือแล้ว ดิฉันถูกวาทกรรม ขออนุญาตใช้ภาษาของอาจารย์ทวีศักดิ์น้อยนะ ถูกวาทกรรมชุดหนึ่งครอบงำ รัชกาลที่ ๔ ถูกสร้างภาพให้เป็นกษัตริย์ที่พระองค์จะบอกกับใครต่อใครว่าเป็น “อเนกนิกรสโมสรสมมุติ” หรือ “ฉันมาด้วยระบบเลือกและตั้ง” ก็คือ “เหล่าขุนนางมาสโมสรเลือกฉันขึ้นมาเป็นกษัตริย์ ฉันไม่ได้มาในระบบแบบเก่า” ซึ่งพอเรามาดูจริงๆ แล้วก็ไม่ใช่กษัตริย์ทุกๆ พระองค์ อย่างน้อยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ยกเว้นรัชกาลที่ ๑ ก็คือมาจาก “อเนกนิกรสโมสรสมมุติ” ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นรัชกาลที่ ๒ หรือรัชกาลที่ ๓ เพราะว่าก็คือที่ประชุมขุนนางซึ่งประกอบด้วยทั้งเจ้าและขุนนางนั้นจะถวายราชสมบัติ

ชาญวิทย์ : รัชกาลที่ ๑ ก็เหมือนกัน เมื่อกลับมาแล้วคนถวาย

วราวุธ : ประเด็นนี้เลยทำให้ดิฉันคิดว่า เราถูกวาทกรรมชุดเก่าๆ ครอบงำตรงนี้อยู่ และชุดนี้ก็สร้างขึ้นโดยพระองค์เอง ผู้เริ่มต้นสร้างว่า “ตัวฉันคืออเนกนิกรสโมสรสมมุติ” และพระองค์ท่านยังสร้าง discourse เกๆหลายอัน ซึ่งถ้าดิฉันจะกลับไปรายงานอาจารย์พิริยะ (ไกรฤกษ์) อาจารย์คงจะต้องมีความสุข เพราะว่า discourse หลายอันตรงกับข้อความศิลาจารึกหลักที่หนึ่ง

อาจารย์ลองกลับไปดูเรื่องฎีกานะ เราจะเห็น step จาก “ประชุมประกาศ” ฎีกาในแต่ละปีดูโล่งมาเรื่อยๆ เลย แล้วมีอยู่ปีหนึ่งอธิบายว่า ถ้าสมมุติมีปัญหาแล้วฟ้องร้องไม่ได้รับความยุติธรรม ศาลการตัดสินแล้วยังได้รับความเดือดร้อน ให้มาตีกลองวินิจฉัยแฉ แล้วก็ถวายฎีกาได้ทุกเมื่อมีความเดือดร้อนแต่ประการใดให้มาบอกพระเจ้าแผ่นดิน

ชาญวิทย์ : ประกาศฉบับไหน หมายเลขอะไร

วราวุธ : หมายเลขไหนก็ไม่รู้ อยู่ในเล่มนี้ละ ก็ไม่รู้ไงละ ไม่รู้ว่าอะไรเกิดขึ้นก่อนหลัง

ชาญวิทย์ : ทำไมอ่านแล้วไม่จาละ ห้ามพูดถึงเรื่องศิลาจารึก เดี่ยวประเด็นจะขอ

วราวุธ : เรื่องกลองวินิจฉัยแฉกับ “ศิลาจารึกหลักที่ ๑” เรื่องเจ็บท้องข้องใจแล้วมาสั่งกระดิ่ง แล้วก็อีกอันหนึ่งก็คล้ายๆ กัน เมื่อวานนี้ก็พูดถึงแต่ลืมไป ขอนึกก่อนนะ คือมีความรู้สึกที่ว่าท่านคือเจ้าพ่อของ discourse ของรัฐสมัยใหม่ และก็ของกษัตริย์สมัยใหม่ ถ้าเราดูตรงนี้

ชาญวิทย์ : ตรงนี้ก็ประเด็นดีมาก อาจารย์ทรงยศจะมีต่อไหม ถ้าไม่มีผมมีต่อประเด็นหนึ่ง

สมฤทธิ์ : อันนั้นตรงมากๆ เลยนะ ที่ผมอ่านในประกาศที่บอกเลยว่า ถ้าวาระเจ็บท้องข้องใจอะไรก็ให้บอกเลยเหมือนเป็นลูก กษัตริย์ก็เหมือนเป็นพ่อ ต้องดูแลทุกข์สุข คือตรงกับ

wording ในนั้นเลย คือมี ๒ ส่วน คือเรื่องตลกตรงกับเรื่องเปรียบเทียบพระองค์เป็นพ่อกับลูก อันนี้ตรงกันกับที่อาจารย์พูด ซึ่งผมก็ไม่รู้บางที่ถ้าแย้งแบบอาจารย์เนศก็น่าสนใจนะว่า เผลอๆ ท่านไปอ่านจารึกหลักหนึ่งแล้วก็เอามาเขียนใส่ละ เพราะพระองค์มีแบบอย่าง

ชาญวิทย์ : คือถ้าพูดในเชิงวิชาการจริงๆ ไม่พูดเล่นนี่นะ ผมว่าเหมือนเรื่องระบบพ่อขุน ก่อตัวตรงนี้แหละ พ่อขุนในที่ที่สุดคงกลับไปสุโขทัย ผมว่าก่อตัวตรงนี้ ลงมาอยู่ในวิถีคิดของเรา

วราวุธ : “ประชุมประกาศฯ” ชุดนี้ ถ้าเวลาดูไม่พูดถึงระดับของมันที่ต่างกัน ถ้าเวลาเราดูตัวตนของท่านก็คือว่ามีข้อมูลจำนวนหนึ่งที่พยายามเปิดพื้นที่ที่ท่านให้ราษฎรเข้ามา เพื่อให้มาสัมผัสท่าน หรือท่านพยายามเอาตัวตนเข้าไปอยู่ในพื้นที่เพื่อให้ราษฎรรู้จักและสัมผัสได้อยู่ ๒-๓ เรื่องด้วยกัน เช่น ห้ามยิงกระสุน ให้ทำพิธีแบบรับเสด็จได้ และมองพระพักตร์ได้

ชาญวิทย์ : ตั้งโต๊ะหมู่บูชา

วราวุธ : ใช่ ตั้งโต๊ะหมู่บูชา พูดง่ายๆก็คือให้มารู้จักในหลวงได้ เห็นหน้าค่าตากันได้และ คนรู้จักก็ให้มาเฝ้าแล้วจะให้เงิน แต่จะต้องรู้จักนะ แล้วจะต้องชักใช้ไฉน นี่ ตรงนี้มีบริบท อยู่คนเดียวคือช่วงผนวช ๒๗ ปีนี้แหละ ถ้าถามว่าขมขื่นไหม ขมขื่น และในช่วงผนวชความเป็นพระ ทรงอยากได้อำนาจ ก็ท่านถูกแย่ง ถ้าถามว่าลึกๆแล้วเจ็บปวดไหม เจ็บปวด แต่ตรงนั้นก็เป็นจุดดี พระองค์ท่านสามารถลงมาสังสรรค์กับคนที่ในระดับล่างได้ คุณเออาของมาถวายพระได้ แล้วท่านเสด็จจุดศพบชาบ้าน ชาบ้านจะเป็นระดับไหนก็แล้วแต่ แต่ก็คือลงไปถึงระดับหมู่บ้านได้

ตรงนี้นี่แหละก็คือประสบการณ์ที่ดีมากๆ สำหรับเมื่อขึ้นครองราชย์มาแล้ว การโปรด ให้คนรู้จักมาเข้าเฝ้า ท่านก็อาจจะถาม เธอเป็นคนบ้านไหน รู้จักหรือเปล่า คล้ายๆ อย่างนั้นละ แต่ไม่กระโดดไปถึงขั้นว่า นี่คือรัฐสมัยใหม่อย่างแท้จริง เพราะ “ประชุมประกาศฯ” เท่าที่อ่านไป ดินนี้มีกรอบอันหนึ่งที่มองเห็นว่า มันมีทั้งจุดเริ่มต้นของความพยายามที่จะสร้างแผนที่รัฐสมัยใหม่ แต่ก็ยังไม่ลงตัว และที่สำคัญก็คือรัฐสมัยใหม่ซึ่งต้องเปิดพื้นที่ให้กับคนหลากหลาย เข้ามาสัมพันธ์กันมากขึ้น ท่านกลับมีวิธีการที่น่าสนใจในการที่จะแบ่งแยก hierarchy ความลดหลั่นกันทางสังคมในระบบแบบศักดินา

อัครศักดิ์ : ผมขอคิดเติมต่อว่าเมื่อเราพิจารณารัชกาลที่ ๔ คิดว่าประเด็นเมื่อ กี่ชี้ให้เห็นว่า เรามักติดขาดภูมิหลังเชิงประสบการณ์ในฐานะของการเป็นพระสงฆ์ของท่านออกไป แล้วมองแต่เพียงในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงสืบทอดพระราชอำนาจตามระบบ ประเด็นเมื่อต่อกี่ชี้ให้เห็นว่า ๒๗ พรรษาภายใต้ผ้าเหลืองนั้นนะ (หนึ่ง) ก็คือกระบวนการติดต่อสัมพันธ์โดยตรงกับราษฎรกับชาวบ้าน (สอง) ถ้าผมจำไม่ผิดก็คือว่า ในการปฏิสัมพันธ์กับ บาทหลวงข้างนอก สิ่งที่พระองค์ทรงได้มากก็คือการอ่าน น.ส.พ. Straits Times จากสิงคโปร์ นั่นก็คือข่าวสารจากภายนอกโดยตรงเข้ามาที่พระองค์ ข่าวสารจากราษฎรโดยตรงมาที่พระองค์ และประสบการณ์ตรงนี้ทำให้เกิดสิ่งที่เขาเรียกว่า วิถีจัดการต่อการบริหารใหม่

ผมอยากคิดว่าเวลาเราอธิบายรัชกาลที่ ๔ ว่าไม่ทรงมีพระราชอำนาจ พอดคิดอย่างนี้ก็

เหมือนกับว่า ในด้านหนึ่งนั้นพระราชอำนาจของระบบทางการเมืองในขณะนั้น ทุกฝ่ายก็มีวงเขตของตนเอง แม้แต่ขุนนางเองถ้าเราอ่านดูในประกาศ ดูเหมือนว่าพระองค์จะตรัสพูดต่อว่าขุนนางว่าไม่ยอมทำอย่างโน้นไม่ยอมทำอย่างนี้ให้ เพราะว่าพระองค์ก็มีอำนาจในขอบเขตหนึ่งของตน ขุนนางมีอำนาจในขอบเขตหนึ่งของตน ก่อให้เกิดการไม่ลงล้าต่อผลประโยชน์ ต่อสิทธิ ต่ออะไร ซึ่งกันและกัน เป็นการอยู่อย่างประนีประนอม

วิธีการนี้จะหายไปเมื่อรัชกาลที่ ๕ ใช้วิธีที่บอกว่าเราตั้งสภาชุดหนึ่งขึ้นมา ใช้วิธีจัดการโดยการออกกฎหมายแทน วิธีเช่นนี้เขาเรียกว่าเกิดภาวะลวงล้าทางขอบเขตหรืออะไรกัน ถ้ากลับมาอย่างนี้ ผมกำลังมองว่ารัชกาลที่ ๔ ก็ทรงมีพระราชอำนาจ เพราะไม่เช่นนั้นขุนนางก็มีสิทธิหัวขาดได้เช่นกัน หากลวงล้าพระราชอำนาจบางประการหรือผิดจารีตประเพณี

ชาญวิทย์ : ผมอยากจะตั้งไปที่ประเด็นนิดเดียวว่า ที่อาจารย์อ้างศักดิ์สิทธิ์นี่นะ จะตรงกับที่อาจารย์อรรถจักร์พูด คือว่าถ้ามองด้านหนึ่ง ไม่มีใครมีอำนาจเด็ดขาด แต่ถ้าจะพูดให้เข้าใจประเด็น ผมว่าร่วมกันใช้อำนาจมากกว่าการรวมอำนาจที่ศูนย์กลางที่เราจะมาเห็นในการปฏิรูปในรัชกาลสมัยต่อมาใช่ไหม ชัดเจนมากเลย centralization นี้เกิดขึ้นจริงๆ ก็คือในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตามตำรารัฐศาสตร์ทั้งหลาย

ฉะนั้น เราจะต้องมองรัชกาลที่ ๔ ในบริบททางสังคม ซึ่งยังมีการร่วมกันใช้อำนาจระหว่างเจ้าและขุนนางกับขุนนางท้องถิ่น หรือเจ้าประเทศราช ผมว่าเป็นสังคมอีกแบบหนึ่งเลย ไม่อยากให้มองแบบชาวกับด่าอย่างที่ว่าพระอาจารย์ผมเสนอแนะ (หัวเราะ) อันนั้นคือข้อที่หนึ่งเห็นด้วยกับเมื่อเข้าที่อาจารย์อรรถจักร์พูด ผมว่าภาษาอาจไม่เหมือนกัน แต่ว่าใจความเหมือนกัน

สอง อาจารย์วารุณีบอกว่ารัชกาลที่ ๔ ท่านสร้างวาทกรรมอันหนึ่งเกี่ยวกับเรื่อง “อนเนกนิรสมโสธรมมุตติ” อันนี้สำคัญมากๆ เรื่องนี้ถ้าเราจะเอาวาทกรรมมาใช้ในรัชกาลปัจจุบันก็ได้ใช่ไหม มีการพูดถึงบ่อยๆ “ราชประชาสมาสัย” อะไรก็ตามที่กลุ่มอาจารย์เกษม (ศิริสัมพันธ์) อาจารย์เสน่ห์ (จามริก) เคยพูดและเขียน ผมคิดว่าประเด็นอาจารย์วารุณีเสนอเป็นการยืนยัน “สิทธิธรรม” ของรัชกาลที่ ๔ ในการขึ้นครองราชย์ต่อคนไทย “ภายใน” ต่อขุนนาง ต่อราชสำนัก ต่อราษฎร อะไรก็ได้ รวมความแล้ว นี่เป็นการอธิบายในภาษาไทย

ผมอยากจะมองว่ายังมีการอธิบายของท่านอีกอันหนึ่งต่อ “ภายนอก” ในการที่บอกว่าท่านมี “สิทธิธรรม” ในการครองราชย์ มี legitimacy ท่านจะบอกว่าท่านเป็น legitimate ในหนังสือของฝรั่งทั้งหมดเลย จะบอกว่ารัชกาลที่ ๓ นั้น illegitimate ซึ่งเขาเข้าใจจริงแล้วตามโบราณราชประเพณีของการครองราชสมบัติ ไม่ใช่ ไม่ใช่ รัชกาลที่ ๓ ท่านก็ legitimate เท่าๆ กับคนอื่น เพราะวิธีได้มาซึ่งการเป็นกษัตริย์ในสมัยโน้น ไม่ใช่บอกว่าต้องเป็นโอรสของอัศวมเหสี ต้องเป็นเจ้าฟ้า แล้วไปอีกท่านหนึ่งเป็นเพียงพระองค์เจ้าจะเป็นกษัตริย์ไม่ได้ นั่น ไม่ใช่เด็ดขาด

ผมคิดว่าวาทกรรมอันนี้ ท่านบอกกับชาวต่างประเทศที่ท่านคบหาสมาคมยามมากในช่วง ๒๗ ปีที่ว่า ดังนั้น เราจะเห็นเมื่อไปอ่านเอกสารของ Governor of Singapore ไปอ่านเอกสาร

ของใครก็ตาม ผมว่าฝรั่งอะไรทั้งหลายจะบอกว่ารัชกาลที่ ๓ นั้นเป็น illegitimate อยู่ตลอดเวลาเลย ซึ่งผมว่าไม่ใช่ในแง่ของบริบทประวัติศาสตร์ในตอนนั้น อยากสรุปว่าเรื่องของ “อนงคนิกรฯ” เพราะว่าเป็นวาทกรรมสำหรับ “ภายใน” แต่สำหรับ “ภายนอก” จะเป็นอีกภาษาหนึ่ง

มีอะไรอีกที่ค้างอยู่ คิดว่าเราได้ประเด็นเยอะ เวลาเราอ่านหนังสือของชาวต่างประเทศนั้น เขาจะบอกว่าเป็นประเพณีในโลกตะวันออกที่ต้องมี Second King เล่มนี้ก็บอก ถ้ามองว่า ในกรณีที่มีพระปิ่นเกล้าฯ นี่เป็นมาโดยโบราณราชประเพณีก็ได้ อุปราชาก็เป็น Vice King อยู่แล้ว เป็น Second King แต่ว่าอิทธิพลของพระปิ่นเกล้าฯ ถูกยกขึ้นไปสูงกว่าอื่นๆ ก็เลยทำให้ เป็นกรณีพิเศษ ผมคิดว่าถ้าเรามองว่าไม่ใช่เหตุการณ์ผิดปกติก็ได้ ในพงศาวดารมักจะเขียนว่า “พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์” แม้แต่เวลาที่พูดถึงพระนเรศวรกับพระเอกาทศรถ พูดถึงรัชกาลที่ ๑ กับกรมพระราชวังบวรฯ มหาสุรสิงหนาท

วรุณี : ดิฉันเคยคุยกับนักศึกษาคณะหนึ่ง คุณพิชญา สุ่มจินดา ลูกศิษย์ของอาจารย์พิริยะ พยายามที่จะ check discourse อันนี้ แล้วก็เอาข้อมูลมานั่งไล่ดูกัน ปรากฏว่ามันเป็นงานเขียน ที่อยู่ในพระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ที่อธิบายเรื่องของกษัตริย์สองพระองค์

ชาญวิทย์ : สองพระองค์ใช่ไหม

วรุณี : ใช่ สองพระองค์เป็น wording ที่ถูกแทรกเข้าไปในพระราชพงศาวดารยุคนี้ ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) แต่ง เพราะฉะนั้น ลูกศิษย์ของอาจารย์พิริยะ (ไกรฤกษ์) เขาก็พยายามดูว่าการอธิบายเรื่องของ the Second King โดยเฉพาะเรื่องของสมเด็จพระนเรศวร ที่จะได้รับการเขียนมาเรื่อยๆ ถูกย่ำเน้นมาก มีมาตั้งแต่เมื่อไหร่ แล้วเราค่อนข้างเชื่อกันว่า จริงๆ มันเป็น discourse ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔

ชาญวิทย์ : เพราะว่ามีกรณีรัชกาลที่ ๑ กับวังหน้าหรือเปล่า เลยต้องเขียนอย่างนั้น เขียนเพื่อให้สอดคล้องกับรัชกาลที่ ๑ และวังหน้าหรือเปล่า

ทรงยศ : ผมเข้าใจว่าประเด็นนี้จะขึ้นมาอีกทีหนึ่ง ตอนที่เราจะพูดถึงเรื่องเบาวิริง เพราะจะพูดถึงกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ แล้วก็คล้ายๆ จะมีนัยแฝงอะไรบางอย่าง เดี่ยวเราอาจจะ กลับมาพูดประเด็นนี้อีกให้มันชัดขึ้นก็ได้นะ เอาเป็นว่าเรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ นี่นะ ไม่ทราบว่ามีประเด็นไหนที่อยากเสนออีกไหม

อเนศ : อีกประเด็นหนึ่งที่ผมอยากเสนอก็คือ ผมอยากโฟกัสไปที่คำประกาศสถานะ ซึ่งอ่านทั้งหมดแล้วเราอาจจะจำแนกออกได้ว่ามีสถานะอย่างไร และที่สำคัญอย่างที่ อาจารย์วรุณีพูด ก็ย้อนไปถึงตัวท่าน ตัวตนของพระองค์ท่าน

แต่ตัวตนของพระองค์ท่านนั้นคืออะไร หมายความว่าสถานะของคำประกาศนั้น มีที่ประมาท และตัวท่านเอง คือที่สะท้อนถึงตัวท่านนั้น มีสถานะอย่างไร ผมขอยกตัวอย่างเช่น ในกรณีท่านพยายามจะอธิบายความรู้แบบใหม่ แบบตะวันตกให้กับประชาชน ในคำประกาศที่ ๒๐๓ นั้น ประกาศดาวหาง ปรีชา ตรัสก เป้าหมายนั้นท่านบอกไปเลยว่าประกาศแก่ราษฎร ผู้ใหญ่ผู้น้อยทั่วพระราชอาณาจักร

นี่เป็นการสื่อสารระหว่างองค์กษัตริย์ต่อประชาชน แต่เป็นการสื่อสารในเชิงที่พระองค์นั้น ได้ให้ความรู้แบบสมัยใหม่แก่ประชาชน ซึ่งบทบาทอย่างนี้ไม่ใช่บทบาทของกษัตริย์สยามมาก่อน เท่าที่ผมทราบ ส่วนมากก็จะเป็นประกาศห้ามโน่นห้ามนี่ แต่การให้ความรู้ แล้วเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ไปล้มล้างองค์ความรู้เดิมนั้นะ ผมว่ารัชกาลที่ ๔ ท่านทำบทบาทในประกาศนี้สะท้อนได้ชัดมากๆ แล้วในนี้ที่แจงด้วยว่า ดาวหางเกิดจากปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ไม่มีผลต่อการตายของกษัตริย์ หรือขุนนางใดๆ กาลิบ้านกาลิเมืองไม่เกิด คือท่านไปล้มล้างองค์ความรู้เดิมของสยามเลย

เพราะฉะนั้น บทบาทของตัวตนของพระองค์ท่านนั้น เป็นคล้ายๆ กับว่าเป็นครู ให้ความรู้ ผลอูที่เรานอกว่าระบบการศึกษาแบบตะวันตกที่เริ่มต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นนะ แต่ถ้าเราอ่านประกาศ นี่คือการศึกษาระบบตะวันตก เริ่มขึ้นจากสมัยรัชกาลที่ ๔ จากคำประกาศนี้นะ เพราะว่าไปกระทบองค์ความรู้เดิมหมดเลย เสียดยที่ว่าขนาดผมอ่านได้ขนาดนี้ ผมยังมีความคิดติถึงขนาดนี้ (เสียงหัวเราะ) เพียงแต่ว่า เพราะว่าเราส่งหนังสือให้ผมก่อน ๓ วันที่จะเดินทางมาที่นี่ นี่ก็ขอเรียนให้ท่านประธานทราบนะ ผมก็เลยอ่านเท่าที่...คือเลือกอ่านแต่ประเด็นที่น่าสนใจ

แต่ผมว่าถ้าเราอ่านหมด แล้วเราประมวลออกมาเนี่ยะ สถานะของคำประกาศมีอะไรบ้าง และตัวตนของรัชกาลที่ ๔ ที่ท่านต้องการแสดงผ่านคำประกาศนี้นะ มีสถานะอย่างไร อันนี้ผมอยากจะเสนอ

วราวุธ : ที่จริงเกร็ดจากในนี้ อาจารย์ชาญวิทย์อาจจะรู้สึกว้ากกับเก้ มีประกาศสงกรานต์ อยู่ปีหนึ่งท้ายๆ ของเล่มแรก ที่คิดว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ invented วันวิสาขบูชา เพราะว่าวันวิสาขบูชา ที่เป็นวันรัฐพิธี ซึ่งเป็นวันพิธีทางพุทธศาสนา เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ แล้วก็ถือเป็นวันหยุด ถือเป็นวันสำคัญ แล้วก็เวลาอ่านการประกาศสงกรานต์มาตลอดเนี่ยะ มันจะไม่มีเรื่องนี้ จนกระทั่งปีนี้ ปีท้ายๆ ท่านอธิบายเลยว่า วันวิสาขบูชาสำคัญอย่างไร อธิบายว่าเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ อะไรต่ออะไรเรียบร้อยแล้วนั้น ท่านก็ไปเน้นบิดาหมอบรัดเลย์ว่าไม่รู้ไม่จริง เป็นคริสต์ เป็นฝรั่ง แล้วก็ไปอเมริกัน เข้าใจว่านี่เป็นการดำว่าเป็นคนอเมริกันจะรู้ได้อย่างไร พุทธศาสนา ต้องรู้แบบอังกฤษ

นี่ไล่อาจารย์ เรื่องเสด็จอินเดียนที่ดิฉันพยายามโยงว่า ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาของเรานี้ จริงๆ แล้วที่เอามาอธิบายทั้งหมดในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี่ เรารับมาจากปัญญาชนของ “บริติชราช” รัชกาลที่ ๔ บอกไว้เลยในนี้ว่าต้องของอังกฤษ อังกฤษได้อธิบายเรื่องเกี่ยวกับวันวิสาขบูชา ไว้แบบนี้ๆ คือเป็นความรู้ที่ท่านนำมาอธิบายในเรื่องสงกรานต์ ประกาศอันนี้ยืนยันได้เลยว่า บางเรื่องท่านจะบอกถึงแหล่งที่มาของความรู้

ทวิศักดิ์ : ขอต้อสักนิดเดียว เรื่องการรับความรู้ทางพุทธศาสนาจากนักบวชภาคศึกษาอังกฤษ โดยเฉพาะ The Pali Text Society นั้นที่จริงมีคนศึกษาไว้ดีมากคือ แพทริค โจร์ ที่จริงไม่ใช่เพียงแคร์ับมา แต่รับมาจัดการกับความรู้อุดเดิมที่เรามี

ชาญวิทย์ : เกี่ยวกับมหาโพธิสมภคด้วยใช่ไหม แต่ว่า Pali Text Society นั้นอยู่ในลอนดอน

แต่ในอินเดียเป็นพวกมหาโพธิสมภารที่กัลกัตตา คนนั้นที่พื้นพุทธศาสนาของท่านธรรมบาล จากศรีลังกามาฝังตนในพุทธศาสนา

ทวีศักดิ์ : คุณวารุณีพูดถึง invent ประเพณี

อรรถจักร : ที่อาจารย์วารุณีพูดถึง invent ผมว่าน่าสนใจที่จะมองรัชกาลที่ ๔ ในกรณีที่ท่านเป็นผู้สร้างประเพณีประดิษฐ์ (invention of tradition) เยอะมากเลย ซึ่งถ้าเราอ่านพระราชพิธีสิบสองเดือนที่รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๕ จะอ้างรัชกาลที่ ๔ ว่า ได้สร้างอันนั้น ได้สร้างอันนี้ใหม่หมด เกือบเรียกว่า ๑๒ เดือนนั้น เป็นของใหม่ที่รัชกาลที่ ๔ สร้างเป็นส่วนใหญ่เลย

เพราะฉะนั้น ท่านเป็นผู้สร้างประเพณี invent หลายประเพณีเลย และในนี้ผมเชื่อว่า ถ้าดูให้ดี ท่านทำอะไรเยอะแยะน่าสนใจ แปลว่าอะไร แปลว่าสิ่งที่อาจารย์ฉลองพูด สิ่งที่เราพูดถึง the first modern man คืออธิบายโลกใหม่ๆ เพราะฉะนั้นก็ invent เยอะแยะเลย ประเด็นหลังเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนนี้มีนักศึกษานิพนธ์โททำวิทยานิพนธ์ และ Michael Wright ก็เขียน

ทวีศักดิ์ : ใช่ Michael Wright ก็เขียน

วารุณี : ในแง่ที่ท่านพยายามที่จะวางแผนหรือทิศทางเดินสำหรับรัฐสมัยใหม่ระดับหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกัน ท่านก็พยายามกำหนดโครงสร้างของระบบศักดินาให้คงอยู่ ซึ่งตรงนั้น สำหรับดินอันอาจจะเป็น hypothesis ได้ว่าเพื่อที่จะยืนยันสถานะของความเป็นกษัตริย์ แล้วนี่คือบทบาทที่เราเห็นจาก “ประชุมประกาศฯ” ว่าหลายเรื่อง ๆ สะท้อนถึงความพยายามที่จะช่วงชิงความได้เปรียบทางอำนาจ

อีกเรื่องของระบบศักดินาที่ท่านพยายามกำหนดเอาไว้ในนั้น คือเรื่อง hierarchy ความลดหลั่นฐานะทางสังคมด้วยการใช้ระบบภาษา ราชศัพท์กิตติ การเรียกค่านานานามกิติ เราอาจจะคิดว่าเป็นคำอังกฤษ แต่มันก็ไม่ใช่ เพราะท้ายที่สุดเวลาเราดูจริงๆ แล้วนี่ คำที่จะเรียก ค่านานานาเจ้านายซึ่งมีลดหลั่นสลับฐานะตั้งแต่พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ลงมาจนถึงหม่อมธรรมดา กับขุนนางกับเมียขุนนาง และกับไพร่ ราษฎรสามัญ

นี่คือความพยายามที่จะคงโครงสร้างทางสังคมแบบเก่าเอาไว้ อยู่ในรัฐแบบใหม่ที่กำลังจะเริ่มเปลี่ยน หรือสังคมไทยกำลังจะก้าวไปสู่รูปแบบใหม่ที่มีมันจะต้องมีอะไรที่เป็นเรื่องของสังคมสมัยใหม่ด้วย แต่มีการทำอย่างไรที่จะคงโครงสร้างทางสังคมให้อยู่อย่างเดิมเอาไว้

ชาญวิทย์ : อาจารย์ช่วยยกตัวอย่างกรณีเรื่องค่านานานาม หรือราชศัพท์อะไรตรงนี้ให้ชัดเจนได้ไหม เพราะเป็นประเด็นที่น่าสนใจมาก

วารุณี : ค่านานานามนั้นจะมีประกาศอยู่อันหนึ่ง เป็นประกาศใช้คำว่า สมเด็จ ให้ถูกต้องตามพระเกียรติยศ ก็คือเจ้าทรงกรม กับคนที่ไม่ใช่เจ้า ต้องใช้ค่านานานามอย่างไร แล้วต้องให้เรียกอย่างไร อันนี้บอกไว้ชัดเจน เช่น กรมสมเด็จพระ กับกรมสมเด็จพระ หรือกรมพระ...

ชาญวิทย์ : อาจารย์ธเนศจำได้ไหมว่าตัวเองสรุปบทความนั้นว่าอย่างไร (หัวเราะ)

อาจารย์เนศสรุปไว้เท่าที่อาจารย์วรุณีพูดเลย บอกว่าเมื่อเอาโลกทัศน์ของเบาวริงเข้ามาในตอนนั้นที่เข้ามาในสยาม แล้วถ้าเราดูจากบริบทของสังคมและเรื่องราวของรัชกาลที่ ๔ นี่นะ อาจารย์เนศจะบอกว่า “ในบริบทและวาทกรรมของสยามในยุคนั้น จะเห็นได้ว่าความเชื่อตามประเพณีที่ว่าคนไม่เท่าเทียมกัน จุดดั่งนิ้วมือทั้งห้า อันเป็นกฎธรรมชาติ และสิทธิเสรีภาพปัจเจกชนนั้น ไม่ใช่สิทธิทางธรรมชาติแต่ประการใด ยังเป็นลักษณะเด่นของอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองของผู้นำสยามต่อมาอีกยาวนาน” (หัวเราะ)

อันนี้ผมว่าชัดเจนมาก คือ เมื่อเบาวริงและรัชกาลที่ ๔ มาเจอกัน ก็จะมีความคิดที่เบาวริงนำมา พ่อของเบาวริงนี่นะสนับสนุนการปฏิวัติในสหรัฐอเมริกา เชื่อในเรื่องของเสรีภาพตระกูลของเบาวริงนั้นในบ้านมีค่านะอะไรไม่ทราบที่ยกมาติดไว้ในบ้านว่า... เกี่ยวกับ Cromwell คือเชื่อในเรื่องของเสรีภาพและรัฐสมัยใหม่มากๆ เบาวริงก็มาด้วยภูมิหลังแบบนั้น แต่เมื่อมาพบกับรัชกาลที่ ๔ แล้วนั้น ก็เหมือนกับเป็นตัวแทนของคนละโลก มาเจอกันได้มาแลกเปลี่ยนกัน แต่ว่าต่างคนต่างก็พยายามรักษาของตัวเอง

วรุณี : ไปกันได้ เป็นแบบรัฐ republic ไปด้วยกันไม่ได้หรอก

ชาญวิทย์ : ผมไม่คิดอย่างนั้นเท่าไร ผมไม่ตีความว่าความเป็นอเมริกันกับอังกฤษในตอนนั้นชัดกัน ยกเว้นอเมริกาไม่มี Queen Victoria เท่านั้นเอง ผมคิดว่าความเป็นอังกฤษกับอเมริกันเหมือนกันมากเลยตอนนี้จะโดยอะไรก็ตามคือเมื่อรัชกาลที่ ๔ ท่านติดต่อกับอังกฤษนี่นะ ท่านคิดว่าท่านติดต่อกับ Queen Victoria แต่ความจริงผมคิดว่ามันเป็นเรื่องของพิธีกรรมเรื่องของเวลาเซ็นสัญญา แต่เอาเข้าจริงคนมีอำนาจจริงๆ คือใคร คือนายกรัฐมนตรีอังกฤษ พ่อค้านักลงทุน รัฐสภา เบาวริงกลับไปเล่นการเมือง...

วรุณี : แต่ในแง่ของ social cultural ละ ในแง่ของสังคมวัฒนธรรม ตรงนี้ดิฉันไม่มีความรู้

ชาญวิทย์ : ไม่รู้ละ ผมอยากคิดว่าอังกฤษไม่ต่างจากอเมริกันนะ

ฉลอง : พูดถึงเรื่องนี้ อาจารย์ได้เคยเห็นหนังสือ King of Siam Speaks ไหม

ชาญวิทย์ : อ้อ เสนีย์ ปราโมช กับคิกฤทธ์ ปราโมช (รวบรวม) ผมไม่ได้เอามา

ฉลอง : ผมว่าเรื่องนี้น่าจะกลับไปดูนะ เนื่องจากผมพลิกอ่านมานานมากแล้ว และไม่ได้กลับไปดู แต่มีความรู้สึก ว่า correspondence ของรัชกาลที่ ๔ ในชุดนี้นี่นะ ทั้งหมดเขียนถึงคนอเมริกัน หรือว่าส่วนใหญ่ เขียนถึงเพื่อนที่เป็นอเมริกันมากกว่า...

ชาญวิทย์ : มากเลย มีเพื่อนเป็นอเมริกัน มีพระสหายเป็นอเมริกันมากเลย แล้วจดหมายที่ส่งถึงลินคอล์นก็ดี มีจดหมายเยอะเลย ส่งอะไรต่ออะไร ตอนสงครามกลางเมือง คิดว่าพระราชหัตถเลขาที่เป็นภาษาอังกฤษนี้ถูกพิมพ์เยอะมาก ไม่ได้เอามาสำหรับงานของเรา แต่ทัศนะของท่านเกี่ยวกับอเมริกันนี้ ผมไม่คิดว่าจะมีการแบ่งว่า นี่เป็น Monarchy นี่เป็น Republic ขนาดนั้น ผมไม่เจอหลักฐานแบบนี้

ธเนศ : อันนี้ดูจากที่บรรดเลย์อธิบายถึงคองสมัยรัชกาลที่ ๔ ไข่มุข ที่มักจะพูดละเอียดในเรื่องรัฐธรรมนูญอเมริกา เรื่องระบบประธานาธิบดีอะไรต่างๆ นี่ แล้วคำอธิบายอันแรกๆ ก็คือ

คนสยามนี้ไม่รู้หรือว่าประธานาธิบดีคืออะไร คิดว่าเป็นกษัตริย์อีกองค์หนึ่ง อะไรทำนองนี้แหละ แกก็ไม่ปฏิเสธ แกก็บอกว่าทำนองนั้นแหละ แต่มันไม่ถูก แล้วแกก็จะบอกว่าประธานาธิบดีนี้ เขาเลือก ประชาชนเขาเลือกมาทั้งประเทศ ก็ไปตรงกับของไทยใช้ไหม คือเสร็จแล้ว ก็อธิบายถึงเรื่อง Senate อะไรต่างๆ ก็แบบที่เราเข้าใจในปัจจุบันนี้ใช้ไหม

แต่ถ้าคุณอ่านในตอนนั้น ในภาษาที่แกอธิบายนั้น ก็คือระบบที่จะต้องมีการปกครอง มีอำนาจอันหนึ่งที่เป็นหัว ซึ่งคุณก็จะเรียกอะไรก็ตามนี้ละ เราก็เข้าใจว่าคือกษัตริย์ ก็จบกันไป เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมอเมริกันในโลกปัจจุบันในตอนนั้น ไม่มี ไม่มีผล แม้แต่อะไรทั้งสิ้น ซึ่งประหลาดมาก คือเรามักจะคิดว่า ระบบ Republic นั้น่ากลัว คือพวกที่จะมายกเลิกสถาบัน อะไรต่างๆ นี่เป็นความรู้ที่มากเกิดหลังมากเลย หลังรัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา

แต่รัชกาลที่ ๕ ที่ ๕ นี่ละ Republic, Monarchy อะไรต่างๆ นี้อยู่ด้วยกันได้ เขาไม่กลัวเลย ใช้ไหม แล้วที่ตอนกรมพระนครฯ ไปเยือนอเมริกา ทีมแรกเลยที่ไป รายงานกลับมายาวเหยียดเลย ที่ไปอเมริกานี้ โอ้ย สนุกมาก ไม่มีความรู้สึก...ซึ่งเรามักจะอ้างในตอนหลังที่ไม่ส่งนักเรียน ไปเรียนที่อเมริกา เพราะกลัวระบบ Republic ผิดว่าไม่ใช่

ชาวนววิทย์ : โกลเกินไป

ธเนศ : ผิดว่าไม่ใช่ ไม่เกี่ยว เพราะตอนนั้นมันไม่มีอะไรจะกลัว ใช้ไหม มันเป็นเรื่องอย่างอื่น ใช้ไหม แต่ก็คิดจะส่งไปเหมือนกัน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว แต่ก็ไม่บรรลุผล และก็ไม่ว่าว่าเป็นเพราะอะไรละนะ เพราะฉะนั้น คำตอบเรื่องที่ว่าเขาต้อนรับกันไม่ได้ อะไรต่างๆ ผิดว่าไม่ใช่ เป็นเรื่องของนโยบายต่างประเทศของอเมริกาที่มีต่อเอเชียทั้งหมด หนึ่งในผมคิดว่าน่าจะ เขาไม่มีนโยบาย แล้วตอนนั้นยังมีสงครามกลางเมือง หลังสงครามกลางเมืองด้วย อเมริกาไม่ได้ทำอะไรเลยในเรื่องนั้น จนกระทั่งมาได้ฟิลิปปินส์ในปี ๑๘๙๐ นี่ใช้ไหม ที่ถึงได้ล้มตาสืบมาว่า มันก็ทำอะไรต่างๆ ได้เหมือนกัน และตอนนั้นมันก็ผ่านไป...

ฉลอง : ถ้าจะเสริมตรงนี้ ก็เป็นเรื่องของปัญหาการตีความหรือปัญหาของมุมมอง บางทีเจ้าไทยนี้อาจจะมี mentality ที่ไม่รู้... ผมไม่อยากจะใช้คำว่า unique แต่อย่างเช่นอาจจะลาก ไปไกลหน่อย เมื่อตอน Bolshevik ในรัสเซีย เจ้าไทยไม่ได้ช็อกกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ได้มีความรู้สึกว่าคุณสถานะของตัวเองกำลังถูกคุกคามจากความเปลี่ยนแปลง รัชกาลที่ ๖ และเจ้าฟ้าจักรพงษ์ฯ เอง ดูเหมือนจะพูดด้วยซ้ำไปว่า คงจะต้องออกมาเป็นแบบนี้ละ กับสิ่งที่เกิดขึ้นในตอนนั้น

ชาวนววิทย์ : มีข้อเขียนของรัชกาลที่ ๖ นะในเรื่องนี้ ที่แสดงว่ามีความวิตกกังวลเกี่ยวกับ เรื่องในรัสเซียมากเหมือนกัน วิตกกังวลเมื่อคนซึ่งเคยมาเมืองไทยแล้วเคยนอนที่เวหาสน์จำรุณ คือ พระเจ้าซาร์นิโคลัส สมัยเป็นมกุฎราชกุมาร ก็เคยมาเยือนสยาม ประทับนอนที่วังบางปะอิน เจ้านายไทยและรัสเซียทรงรู้จักกันดี ต้องดูว่ารัชกาลที่ ๕ กลับจากเสด็จยุโรปครั้งแรก ๒๔๔๐ นี่ ท่านชอบรัสเซียมากแค่ไหน ชอบมากเลย ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลที่รู้จักกัน ต้องดูให้ดี ผิดว่าตกใจมาก รัชกาลที่ ๖ ทรงเขียนเป็นปฏิกริยาต่อ Bolshevik Revolution

ฉลง : ผมเพียงแต่นำขึ้นมาเพื่อที่จะบอกว่า บางทีอาจจะมียุทธวิธีหรือวิธีเข้าใจที่แตกต่างกัน อย่างเช่นเมื่อตอนอาจารย์วรฤดีพูดขึ้นมาถึงว่า ความพยายามในการที่จะรักษาโครงสร้างแห่งอำนาจแบบศักดินานี้เนะ ผมไม่แน่ใจ ถ้ามองในอีกแง่หนึ่งนี้ ผมคิดว่ามันคือช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ไม่ใช่หรือ

ผมคิดว่าราชาธิปไตยในยุโรปช่วง enlightenment ก็คือช่วงที่จะพยายาม standardized ให้ระบบพวกนี้ ระบบเรื่องของยศ ชั้น ศักดินา แต่ถ้าถามว่าจะเป็ความพยายามที่จะรักษาโครงสร้างสังคมแบบศักดินาหรือไม่ นั่นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เหมือนกับการสร้าง encyclopedia ขึ้นมา เหมือนกับการสร้าง dictionary ขึ้นมา เพื่อที่จะ standardized ตัวภาษา นี่ก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตกในแง่หนึ่งในระบอบประชาธิปไตยของตะวันตก ใช่ไหม

ตรงนี้ผมไม่รู้ถ้าเทียบกับสิ่งที่รัชกาลที่ ๔ กำลังจะทำว่าต้องใช้คำให้ถูกนะ ใช่ไหม ก่อนการออก code and encyclopedia ใช่ไหม แบบเดียวกับที่พวกใครต่อใครทำในฝรั่งเศส หรือพวกราชสมาคมวิทยาศาสตร์ในอังกฤษพยายามที่จะทำหรือพวกทำ dictionary อะไรแบบนี้ ผมคิดว่าอาจจะไม่ใช่... คือก็อาจจะเป็นไปได้ที่ว่าเป็นการรักษาโครงสร้างแบบศักดินา

อีกมุมหนึ่ง ผมคิดว่าสังคมหลังศักดินาก็มีความจำเป็นที่จะต้องวางมาตรฐานอะไรบางอย่างที่ชัดเจนขึ้นมา เช่นเดียวกับประเด็นที่คุณสมฤทธิ์ยกขึ้นมาเกี่ยวกับเรื่องของประกาศเกี่ยวกับข้าวสาลี ดาวหาง ดาวหางอะไร ซึ่งถ้ามองในแง่หนึ่งก็เป็นความพยายามที่จะให้ข่าวสารหรือสอนความรู้ ล้มความรู้แบบเดิม แต่ในอีกด้านหนึ่งก็อาจจะมองได้ว่า จริงๆ นี่คือการรู้สึกว่าการกำลังถูกรุกรานกับข้าวสาลี

ผมคิดว่าข้าวสาลีสำคัญมากในประวัติศาสตร์การเมือง อาจจะทุกที่นั่นแหละ ใช่ไหม ฉะนั้นวิธีหนึ่งที่จะทำให้คุณมีความมั่นคงมากขึ้น ก็คือความพยายามที่จะสยบข้าวสาลีอันนั้นด้วยความรู้ชุดใหม่ ใช่ไหม ที่จะแสดงออกมา แต่ถ้าถามว่าจริงๆ คืออะไร ตรงนั้นก็อาจจะต้องนั่งถกเถียงกัน

ชาญวิทย์ : เชิญอาจารย์วรฤดีจ้ะก่อน

วรฤดี : ผมเห็นด้วยกับอาจารย์ฉลง คือเรื่องที่พระองค์ทรงใส่ใจในเรื่องการใช้ภาษา คือถ้าเราพิจารณาคำ จะพบว่าคำจะสัมพันธ์อยู่กับชั้นทางสังคม อันนี้ชัดเจน คำนั้นสัมพันธ์กับความสุภาพ ความหยาบคาย ซึ่งก็สัมพันธ์กับชั้นอีก แล้วก็ตามที่กำลังจะใช้ในการจัดลำดับความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งจริยธรรมด้วย

แล้วยังมีคำอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับช่วงเปลี่ยน ในช่วงนี้เป็นช่วงเปลี่ยนรัฐเปลี่ยนรัฐมาเป็นรัฐบาลเป็นครั้งแรก จึงทำให้เกิดคำใหม่ๆ ที่จะมาแทนบทบาทของรัฐที่เป็นรัฐบาลสมัยก่อนรัฐไม่ได้เป็นรัฐบาล อันนี้ผมเอามาจากอาจารย์ที่ศึกษาค้น งานเรื่องรัฐเวชกรรมของเขา

เพราะฉะนั้น ถ้าหากดูการเกิดคำใหม่ๆ และความใส่ใจในภาษา ผมคิดว่าจริงๆ แล้วรัชกาลที่ ๔ กำลังจะสร้างสิ่งที่อาจารย์ฉลงพูด คือ pattern อันหนึ่งในความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ทางอำนาจขึ้นมาในจังหวะที่ตัวเองก็ยังคงอยู่ในภาวะที่อาจารย์อ้างศักดิ์พูด คือมี

space ของมันอยู่ ถ้าไม่ได้ คือสร้างอันนี้ขึ้นมาเพื่อจะนำไปสู่อำนาจ ถ้าหากเราจะดูการใช้คำกับ pattern แบบแผนของความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบนี้ เราจะไปเห็นชัดอีกทีในรัชกาลที่ ๕

ทั้งหมดตรงนี้คือการสร้างแบบแผนอันใหม่เลย เป็นแบบแผนของ “ชั้น” จริงๆ แล้วผมอยากจะใช้คำว่า “ชนชั้น” อันใหม่ที่จะไปรองรับกับสมัยนั้นว่าความหยาบคาย ความสุภาพ ถ้ามองว่าท้ายที่สุดมันไปโยงกับชนชั้นเจ้าในสมัยต่อมา

ดังนั้น ความใส่ใจในการใช้ภาษา จึงไม่ใช่เพียงแค่แบบแผนภาษาไทย แต่คล้ายๆ กับกำลังควบคุม และสร้างความถูกต้องของความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นมา

วราวุธ : มันคือความสัมพันธ์ทางสังคมในโครงสร้างสังคมแบบเดิมหรือเปล่า เพราะถ้ามันเป็นแบบเดิม ก็คือกำลังเป็นความพยายามที่จะเป็นกลยุทธ์อย่างหนึ่ง ในการสั่งสมอำนาจด้วย

การที่คุณทำอะไรให้ถูกต้อง และคุณเป็นผู้กำหนดความถูกต้องอันนั้นนี่นะ ก็เท่ากับ คุณมีอำนาจที่จะชี้ให้ดู ก็คือที่ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้คำนำหน้าชื่อชนต่างๆ อันนี้ชัดเจนมาก คือเป็นเหมือนในทางปฏิบัติ ซึ่งเวลาอ่านเอกสารเก่าๆ พวกคืดความต่างๆ นี่นะ จะปรากฏอยู่ในนั้นหมดเลยว่า อย่างพวกไพร่ผู้หญิงยังใช้อำแดง แต่ถ้าเป็นทาสเมื่อไหร่ก็ใช้กับอ้าย แล้วนี่คือสิ่งที่รัชกาลที่ ๔ ทรงกำหนดชนชั้นด้วยการเรียกชื่อให้ชัดเจน ซึ่งตรงนี้ถ้าถาม ก็คือในเชิงของวัฒนธรรมนี่มองว่า ถ้าคุณเป็นผู้กำหนดมัน ก็เท่ากับว่าคุณกำลังเข้าไปควบคุม กำลังเข้าไปใช้อำนาจ

เพราะฉะนั้น ก็ไม่รู้เหมือนกัน อาจจะอยู่ที่การตีความ จะต้องดูอื่นๆ ประกอบด้วย ว่าเป็นการรักษาสังคมแบบเดิมไว้ เพื่อที่ตัวเองจะได้คงอำนาจไว้ในฐานะที่เป็น absolutism และมากขึ้น หรือเป็นการเปลี่ยนผ่านไปสู่อำนาจรัฐแบบสมัยใหม่ ซึ่งไม่ปฏิเสธว่าประกาศหลายๆ อันนี้ กำลังบอกลบเทาของกษัตริย์ในฐานะของผู้นำรัฐแบบสมัยใหม่ที่อาจารย์อรรถจักร์เคยเขียนเอาไว้ เช่น เก็บภาษีเพื่อที่จะเอามาทำนุบำรุงความเจริญของแผ่นดิน ซึ่งตรงนี้เราไม่เคยบอกมาก่อนเลย กษัตริย์ไม่เคยพูดถึงเรื่องนี้มาก่อนเลย แต่ว่ารัชกาลที่ ๔ เริ่มพูด

รัชกาลที่ ๔ เริ่มให้ความสำคัญกับความเจริญในเชิงของ infrastructure หลายๆ อย่าง ที่รัฐต้องลงมาเป็นคนจัดการ ซึ่งแต่เดิมนั้น infrastructure ทั้งหมด จะสร้างถนนขุดคลองก็ดี เป็นเรื่องของการเกณฑ์แรง เป็นเรื่องของชุมชนที่จะต้องลงไปทำ แต่ต่อไปนี่ถนนบางสาย สาธารณูปโภคบางอันนี่นะ รัฐประกาศแล้วว่าตัวเองจะเป็นคนเข้ามาทำ

เพราะฉะนั้น ตรงนี้ก็มองเห็นชัดว่า นี่เป็นการเปลี่ยนผ่านเข้าไปสู่แผนที่ที่จะเข้าไปสู่รัฐสมัยใหม่ มันอาจจะยังไม่ชัดเจน แต่มันเริ่มบทบาทตรงนี้ ก็เลยมองว่าถ้าเรามอง ๒ อย่างประกบกัน แล้วก็ต้อง crosscheck กับเอกสารอื่นๆ ด้วย จะเป็นพระราชหัตถเลขาที่ดี หรือว่าเอกสารอื่นๆ มันอาจจะทำให้เราเห็นโครงสร้างตรงนี้ชัดเจนขึ้นว่า ตรงนี้ท่านกำลังทำอะไรอยู่ แล้วผลของการกระทำของท่านมันทำให้เกิดอะไร นี่ไม่ได้ปฏิเสธ standardized นะ คิดว่า กำลังทำแน่นอนในรัชกาลนี้

ฉลง : ขออนุญาตให้ข้อสังเกตอีกอันหนึ่ง ผมเองก็ไม่แน่ใจ ในระยะหลังนี้ผมก็ขาดการติดตามในการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย โดยเฉพาะในช่วงของรัชกาลที่ ๔ รัชกาลที่ ๕ อะไรอย่างนี้ เมื่อเข้านี้เราก็ได้มีการพูดถึง Adam Smith พูดถึงทุนนิยมการค้า ทุนนิยมในศตวรรษที่ ๑๙ และในประกาศของรัชกาลที่ ๔ ก็มีประกาศเป็นจำนวนมาก ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของภาษี ผมไม่แน่ใจว่ามีใครทำมาแล้วหรือเปล่า ในการวิเคราะห์หูดว่ากลไกการใช้ภาษี หรือการใช้ภาษีเป็นกลไกในการที่จะผลักดันสังคมไทยไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบ Adam Smith นี่ชัดเจนมากน้อยแค่ไหน

อย่างเช่นที่เวลาเราเรียนเรื่องของอินโดนีเซีย หรือเรื่องของอาณานิคม หรือเรื่องอื่นๆ นี้ เราจะพบว่าวิธีหนึ่งของรัฐเจ้าอาณานิคมในการที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในสังคม เพื่อที่จะ serve กับสิ่งซึ่งเป็น imperial grand project หรืออะไรก็แล้วแต่ ก็คือการใช้กลไกทางด้านภาษีในการที่จะผลักดันให้เกิดการผลิต ผลักดันไม่ให้ทรัพยากรที่มีอยู่นิ่งอยู่กับที่ หรือไม่นำไปสู่การผลิตอะไร

ผมไม่แน่ใจว่าประกาศเกี่ยวกับภาษีจำนวนมากใน “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” นี้ น่าจะใช้กลไกของภาษีในความหมายนี้ด้วยหรือเปล่า อย่างเช่นที่ Dutch ทำในอินโดนีเซีย หรืออังกฤษทำในที่ต่างๆ

วรุณี : ค่อนข้างทำในเชิงของนโยบายมากกว่า

ชาญวิทย์ : ไม่มีความรู้เลยนะ ผมรู้สึกว่าประเด็นตรงนี้อาจจะเป็นจุดบอดของเราก็ได้ เพราะเราไม่มีนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเข้ามาเลย งานหลักคือ James C. Ingram ใช้ใหม่ Economic Change in Thailand since ๑๘๕๐ ความจริงเราลืมไปนะ เราน่าจะเชิญอาจารย์ชูศรี มณีพฤกษ์มา เพราะว่าเป็นคนแปล

ชาญวิทย์ : คือว่างานนั้นจะให้ภาพรวมๆ เราไม่ได้ทำ เหมือนกับว่าเราจะพูดกันเรื่อง เบาวริงนี่นะ การยกเลิกการผูกขาดของพระคลังสินค้า การเก็บภาษีร้อยละ ๓ การยกเลิก ภาษีปากเรือ อะไรเหล่านี้ คือสยามเสียผลประโยชน์ไปเยอะใช่ไหม คนที่เคยได้ผลประโยชน์ ต้องเสียไปเยอะ อีกประเด็นหนึ่งก็คือ หลังจากนั้นปรับตัวอย่างไรกับรายได้ที่หายไป อันหนึ่ง ก็คือชัดเจนว่าเจ้าภาษีนายอากรยังอยู่ต่อไป เรื่องการพนัน ภาษีบ่อนเบี้ยยังมีอยู่ ฟันถูกกฎหมาย แล้ว อันนี้มาเสริมรายได้ที่ขาดไปหรือเปล่า หมายความว่า หลังจากนั้นแล้วรัฐกับเจ้านายสยาม ซึ่งรายได้สำคัญเลยที่ได้มาจากการผูกขาดของพระคลังสินค้านี้ ได้รับการตอบแทนด้วยการที่ว่า ฟันกับสิ่งอบายมุขนั้นได้เข้ามาแทน

รู้สึกว่าเป็นเรื่องใหญ่มากนะ เงินที่หายไปเลยจากการผูกขาดของพระคลังสินค้า ภาษีปากเรือแพงมากใช่ไหม เป็นเรื่องใหญ่มากที่เวลาการเจรจาของเบาวริง อันนี้ต้องเอาออกให้ได้ อันนี้คืออันที่เบอริญย์ทำไม่สำเร็จ ตรงนี้ผมไม่มีคำตอบ เพียงแต่ผมมีความรู้สึกว่ามันน่าจะมาแทน เพราะถูกกฎหมายแล้ว

วรุณี : ตรงนี้ขอเสริมอาจารย์ว่าคงมองฝืนอย่างเดียวไม่ได้ เพราะมีนักศึกษาปริญญาโท

ประวัติศาสตร์ของวรรณคดีกำลังทำเรื่องของบ่อนเบี้ย แล้วมีวิทยานิพนธ์จำนวนหนึ่งเรื่อง นโยบายของรัฐ ซึ่งเป็นเรื่องการจัดเก็บภาษีบ่อนเบี้ยโดยตรง แล้วจะ include ผื่น โรงโสเภณี และกับบ่อนเบี้ยเข้าไปอยู่ เป็นเหมือนกับ complex entertainment

ชาญวิทย์ : บรรดา dark economy ทั้งหลายนี่นะ (หัวเราะ)

วรุณี : แล้วรายได้ตรงนั้นมหาศาล ถ้าถามว่าตรงนี้รัฐบาลไม่ได้อยากเลิก แต่เรากำลังศรัทธา

ชาญวิทย์ : ผื่นมาเลิกเอาสมัยจอมพลสฤษดิ์ใช้ใหม่ ยาวนานมาเลยนะ จาก ๑๘๕๕ มาถึง ๑๙๕๘, ๑๙๕๙ อะไรนี่แหละ ผื่นนี้มาเลิกเอาสมัยจอมพลสฤษดิ์

วรุณี : ใช่ และที่น่าสนใจคือ บ่อนเบี้ยมาด้วยกันกับอีกสองเรื่อง ขยายตัวพร้อมๆ กับ migration ของคนจีน เพราะนี่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของคนจีนในสังคมไทย

ชาญวิทย์ : แล้วรายได้มาจากคนจีนนะ แรงงานจีน

วรุณี : ใช่ และเจ้าภาษี enjoy มากกับการผูกขาดตรงนี้ แล้วเขาก็ทำระบบตรงนี้ซับซ้อน มากนะอาจารย์ น่าสนใจมาก มีการ subcontract แล้วก็ทำ subcontract ในหมู่ network เป็นเครือข่ายระบบวัฒนธรรมแบบจีน บางคนก็ออกไปทำโรงโสเภณี บางคนก็ออกไปทำโรงผื่น แต่ว่าทั้งหมดก็คือ จะมา pool ผู้ที่เป็นเจ้าภาษีคนเดียวเป็นคนเก็บหัวคิวใหญ่

ชาญวิทย์ : เมื่อวานนี้ไม่รู้ว่าใครพูดว่า น่าสนใจมากในแง่ของประวัติศาสตร์ไทยช่วงนี้ บางอย่างเป็นเรื่องของอุบัติเหตุ คือผมว่าการที่รัชกาลที่ ๔ ท่านไม่ได้ขึ้นครองราชย์ และท่านอยู่ในผ้าเหลือง ๒๗ ปี ก็ทำให้ท่านมีเวลาอะไรต่ออะไรเยอะแยะ รวมทั้ง ประเด็น...ไม่ทราบว่าเป็นคนที่ไม่...บอกว่าท่านไม่มีผลประโยชน์เท่าไร เพราะว่า ๒๗ ปีเป็นพระ ดังนั้นการที่จะเปลี่ยนสยามจากการที่มีระบบผูกขาด ท่านไม่ได้ต้องเสียผลประโยชน์ จึงทำให้การเจรจาสนธิสัญญาเบาว์ริงง่ายมาก แล้วฝรั่งก็ได้อย่างที่อยากได้ ไทยก็หาทางออกอย่างอื่นไป เลยทำให้...โดยอุบัติเหตุทางประวัติศาสตร์อันนี้ เป็นสิ่งที่อาจจะดีกับประเทศสยามก็ได้ ใครพูดก็ไม่รู้ (หัวเราะ)

วรุณี : อาจารย์พิริยะ (ไกรฤกษ์) เล่าให้ฟังว่าบรรพบุรุษของท่าน คือคนที่เป็นกระเป๋าช้างซ้ายให้รัชกาลที่ ๔ ตอนผนวช (หัวเราะ)

ทรงยศ : ผมคิดว่าประเด็นที่อาจารย์ฉลองพูดถึงนี้ อาจจะค่อนข้างต่างจากที่คุณวรุณี กำลังอธิบายอยู่นิดหนึ่ง คืออาจารย์ฉลองพยายามจะพูดถึงเรื่องภาษี ลักษณะของการเก็บภาษี ลักษณะใหม่ได้ทำให้โครงสร้างของการผลิตทั้งหลายเหลือในสังคมมันเคลื่อนไปอีกลักษณะ หนึ่งเลย เดียวผมลองอ่านของเบาว์ริงให้ฟังนิดหนึ่งนะ

เบาว์ริงคุยกับเจ้าพระยาภาณุบาลบอกว่า “เจ้าพระยาภาณุบาลใหม่ เขากล่าวว่า ระบบที่เป็นอยู่นี้ ก่อให้เกิดความหายนะ และความเลวร้าย ประชาชนต้องแบกภาระภาษีหนักจนเกินควร และพวกเขาก็ไม่มีความสุข และสิ่งที่แย่ที่สุดก็คือการกำจัดการค้าผูกขาด ซึ่งเป็นอันตรายต่อประเทศ”

แปลว่าอะไร แปลว่าระบบผูกขาดที่มันมีอยู่นั้น มันเจ็จจวนให้กับพวกขุนนาง แล้วก็

พระมหากษัตริย์นั้นได้น้อยมาก เพราะฉะนั้น อันนี้ผมคิดว่าเป็นเหตุผลที่รัชกาลที่ ๔ อาจจะคิดว่าการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงนี้ละ มันจะไปทำลายผลประโยชน์ของพวกขุนนางกลุ่มเก่านะ ตัวเองจะได้ไปด้วย เพราะฉะนั้น มันเหมือนกับว่า เรื่องการคิดถึงเรื่องภาษีอะไรสมัยใหม่นี้ะ มันขึ้นอยู่กับว่า ลักษณะของการเก็บภาษีนี้ะว่ามันไปสร้างผลประโยชน์ให้คนกลุ่มไหน

ส่วนสำหรับเรื่องฝิ่น เรื่องช่องโศกนาถิ เรื่องอะไรต่างๆ นานา ผมว่าต้องไปดูอีกทีว่า จริงๆ แล้วเงินมันเข้าไปสู่ส่วนกลางเลย หรือเข้าไปอยู่ที่ขุนนาง ถ้าเข้าไปอยู่ที่ขุนนาง ก็แสดงว่ากษัตริย์ก็ยังคงอ่อนแออยู่เหมือนเดิม ใช่มั้ย

ชาญวิทย์ : ไม่เข้าส่วนกลางแน่ ใช่มั้ย มันแบ่งกันนะ อันนี้ก็คือ เหมือนกับการร่วมกันใช้อำนาจ อันนี้ก็คือการแบ่งรายได้กัน ใช่มั้ย มันยังมีเจ้าภาษีนายอากร มันก็แบ่งๆ กันไป แต่ว่า...

ทรงยศ : คือเรากำลังจะบอกให้ใหม่ว่า รัชกาลที่ ๕ นี่ปฏิรูปภาษี ปฏิรูปการคลังนี่ะ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือ ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย

วราวุธ : ใช่

ทรงยศ : แล้วไปลดทอนอำนาจของพวกเจ้านาย พวกขุนนาง ผมคิดว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงเหมือนเป็นหวัชบรณว่าจะนำไปสู่อันนั้นละ รัชกาลที่ ๔ จุดมุ่งหมายก็เหมือนกับรัชกาลที่ ๕ คือทำอย่างไรที่จะไปทอนอำนาจของขุนนางในแง่ของการเงิน แล้วให้เงินเข้ามาสู่กระเป๋าตัวเองมากขึ้น

ชาญวิทย์ : ขอดูในแง่เศรษฐกิจ คิดว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจ อย่างเป็นระบบและเป็นเรื่องเป็นราวเกิดขึ้น ซึ่งโดยทั่วไปเราก็มองเข้าใจให้ใหม่ ดูจากประวัติศาสตร์ไทยนี้ แต่ว่าถ้าหากเราจะย้อนกลับไปคิดอย่างจริงๆ จังๆ ว่า ถ้าเราไม่เชื่อตามประวัติศาสตร์ว่าต้องเป็นไปตามนั้นให้ใหม่

ตอนที่อยู่สิงคโปร์ ผมเริ่มรู้สึกจริงๆ ว่า เพราะสิงคโปร์ตั้ง ๑๘๑๙ ให้ใหม่ อีก ๕๐ ปีต่อมา กลายเป็นศูนย์กลางของความเจริญของตะวันตก ของทุกอย่างที่เป็นหน้าตาของโลกที่เราต้องไปดู ๕๐ ปีเท่านั้นเอง แล้วถ้าดูจากสิ่งที่อังกฤษทำ คือสร้างการค้า แล้ว connection, network อะไรต่างๆ ขึ้นมาเท่านั้นเอง

โดยตัวของสิงคโปร์เองไม่มีอะไร เป็นเกาะธรรมดา ไม่ได้มีความวิเศษวิโสอะไรเลย แต่ว่าแค่นั้นเองที่ทำให้อังกฤษประสบความสำเร็จในการควบคุมการค้าของทางเอเชียได้

ทีนี้ ถ้ามองย้อนกลับมา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมานี้ เราก็มองกันว่า ในที่สุดแล้วก็นำไปสู่การเปลี่ยนความคิด เปลี่ยนทางสังคมได้ แต่สิ่งที่ทำไม่ได้ก็คือ การปฏิวัติทางการค้า ให้ใหม่ ผมคิดว่ากลไกทางการค้าในยุคนั้น ความเจริญ...เศรษฐกิจนั้น ยังอยู่ที่การค้า พาณิชยกรรม เป็นหัวใจเลย

แล้วทฤษฎีของพวก Adam Smith ให้ใหม่ จะเรียกการค้าว่าเป็น civilized commerce เป็นหัวใจของอารยธรรม ไม่ใช่เรื่องกระฉอก แล้วตัวนี้ต้องเปิดออก แล้วทุกอย่างก็จะตามมา หักถถกรรมอะไรต่างๆ ความเจริญรอบอื่นๆ ถึงจะเกิดขึ้น จะต้องมีการตัวนี้วิ่งออกมาให้ได้

ซึ่งถ้าเราดูในบริบทของสยามนี่นะ ล้มเหลวมาตลอดเลยในการทำอันนี้ ไซโหม ถึงแม้จะมีฝรั่งเข้ามาทำก็ทำได้อย่างจำกัด ก็อยู่ได้ในระดับหนึ่ง เพราะว่าในที่สุดแล้ว นโยบายของรัฐจะต้องเป็นตัวกำหนดว่าคุณจะไปได้แค่ไหน สายป่านจะไปได้แค่ไหน อะไรต่างๆ

ในขณะที่ลึงคโปรี่ไปสุดเลย เพราะว่าถ้าหากว่าเป็นผลประโยชน์ทางการเมืองแล้ว ทุกกลุ่มพุ่งตัวไปได้เต็มที่ ฉะนั้น ในลึงคโปรี่จะมีพวกชุมชน Armenian ตั้งแต่นั้น จนกระทั่งถึงปัจจุบัน อะไรต่างๆ ชุมชนของพวกทำเศรษฐกิจ ธุรกิจการค้า การเดินเรือต่างๆอยู่หลายกลุ่มเลย

แต่ในประวัติของเมืองไทยที่เราบอกว่ามีชนชั้นพ่อค้า อะไรต่างๆ เยอะเลย ไซโหม แต่ที่จริงมันไม่มีเลย จากอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ไม่มี ชุมชนนั้นหายไปหมดเลย ไม่เหลือเลย

คงเป็นข้อสังเกตเท่านั้นเองว่า คือถ้าเรามองในแง่ของการเปลี่ยนอะไรต่างๆ แล้ว ผมคิดว่า จุดที่เป็นจุดอ่อนในการเปลี่ยนก็คือทางด้านเศรษฐกิจ ระบบการค้าอะไรต่างๆ ซึ่งเราก็ตอบไปแล้ว ส่วนหนึ่ง ผลประโยชน์อะไรต่างๆ ก็ว่ากันไป

วรุณี : ถ้าอาจารย์จะมองต่ออีกนิด วิธีอธิบายของกลุ่ม Marxists ที่เขามองว่ามันถูกกำหนดมาจากระบบของสหกรณ์นิยมในเวลานั้น ที่กำหนดให้มีการผลิตเป็นแบบ sector เช่น เราถูกกำหนดให้ปลูกข้าว อินโดฯ อาจจะเป็นเรื่องของอ้อยและน้ำตาล พม่าก็ข้าว คือแต่ละพื้นที่เขาถูกกำหนดให้ปลูกแต่ละอย่างเป็นพืชเดียว

เมื่อคืนก็คุยกับอาจารย์กัณฐิภาว่า ในเรื่องของนิทรรศการกับพิพิธภัณฑ์นี้ มีความพยายามมากเลยที่จะเสนอ... หมายถึงกลุ่มปัญญาชนในระบบราชการนี่นะ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ ๖ ในสายกระทรวงเกษตรนี่นะ พยายามที่จะทำให้เราทำมากกว่าการปลูกข้าวส่งออก มีความพยายามที่จะจัดนิทรรศการเรื่องยาสูบ

แต่ท้ายที่สุด พืชเศรษฐกิจแบบนี้ซึ่งจริงๆ แล้วขายดิบขายดีมากเลย ที่อินโดนีเซียส่งออกได้เป็นรายได้หลักเลยนี่ แล้วเราอยากทำบ้าง แต่เราทำไม่ได้ เราทำไม่สำเร็จ ตรงนี้อาจารย์คิดว่าวิธีอธิบายแบบกลุ่ม Marxists นี่ยังใช้ได้อยู่หรือเปล่า เมื่อระบบเศรษฐกิจโลกซึ่งกำหนดโดยจักรวรรดินิยมตีกรอบให้เราต้องเป็นแบบนี้ ให้ผลิตแต่हतलललไม่ได้ ก็ส่งออกไม่ได้

ธเนศ : ถ้าตอบโดยส่วนตัวตอนนี้นะ ผมว่าใช้ไม่ได้ (หัวเราะ) ใช้ไม่ได้ เพราะผมมองในแง่ที่ว่าถ้าหากว่าเราตีความประวัติศาสตร์ใหม่ตอนนี้ คือผู้นำสยามกำลังทำตัวเป็น new colonial เราเป็นเจ้าของอาณานิคมในย่านนี้อันหนึ่งเหมือนกัน

วรุณี : แต่เราหมายถึงว่า ตัวผู้นำก็พยายามที่จะทำมากกว่าการปลูกข้าวนะ

อรรถจักร์ : ไซ ไซ ไซ ทีนี้ ถ้าจะทำการลึงคโปรี่ประสบความสำเร็จนั้นะ คุณจะต้องทำลายผลประโยชน์ของพวกขุนนางและสถาบันกษัตริย์ลง มันจะอยู่ไม่ได้ audience อันใหม่ที่เขาพูดในแง่ของประกาศนี้ไซโหม จะต้องถูกแปรรูปออกมาเป็นกลุ่มคนที่มืฐานะ มีสิทธิ มีศักดิ์ศรีทางการเมืองจริงๆ ไม่ใช่อยู่เฉพาะในคำประกาศแล้ว ตรงนี้แหละที่เขาจะรับไม่ได้ จะต้องแตกหัก ผมคิดว่าคำตอบมันอยู่ตรงนี้แหละ เพราะว่ามันไปไม่ได้

ชาญวิทย์ : ผมขอตามอาจารย์ธเนศนะ ผมเห็นด้วยอย่างยิ่งในแง่ของเรื่องเศรษฐกิจ

ข้างในนี้ไม่เปลี่ยนมากหรอก เขาเข้าจริงเรากำลังพูดว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงนี้ทำให้เกิดการค้าเสรีขึ้น แต่เขาเข้าจริงแล้วถ้าเราดูภายใน การผูกขาดมีต่อไปเหมือนกับมีเจ้าภาษี นายอากรมีคนรับสัมปทาน

หมายความว่าโดยข้างในของมันเป็นอยู่ต่อหมดเลยนะ มีภาษี มีเรื่องเก็บภาษีพลู กับอะไรต่ออะไรก็ตาม มีคนที่ทำเรื่องแบบนี้ ไม่ได้ฟรีในความหมายที่เบาว์ริงหรือ Adam Smith ต้องการเห็นทั้งหมด เรายกเลิกเพียงการผูกขาดของพระคลังสินค้า เรายอมว่าภาษีเข้าภาษีออก ๓ เปอร์เซ็นต์ แต่ว่าเจ้าภาษีนายอากรอยู่ต่อ ผืนต้องขายให้กับหลวงไซ้ใหม่ ในที่สุดก็มีกรมผืนขึ้นมา

แล้วอะไรอีก ข้าว โอเค ข้าวนี้อาจจะยกเว้นในแง่ที่ว่า เพราะว่าบางทีก็ให้ส่งออกได้ ไม่ให้ส่งออกก็ได้ถึงแม้จะเปิดแล้วก็ตาม แต่ถ้าเมื่อมีความจำเป็น ข้าวกับปลาไม่ให้ส่งก็ได้

แต่ข้างใน ผมเชื่อว่าระบบเศรษฐกิจเป็นไปอย่างชนิดที่มีความเปลี่ยนแปลงน้อย เหมือนกับตอนนี้ เราพูดเรื่องการค้าเสรีดูสิ บริษัทใหญ่ๆใดๆ ทั้งหลายผูกขาด ผูกขาดกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ผมว่าไม่ใช่ free trade

ไมเคิล โรทกระเชื่อว่า อาจารย์ชาญวิทย์จะจัดเรื่อง free trade อะไรเหล่านี้ แกบอกว่านูโธ่ ไม่เห็นจะ “ฟรี” อะไรเลย แกบอกเป็น...ภาษาเศรษฐศาสตร์ เรียกว่าอะไรนะ...

วาร์ณิ : monopoly

ชาญวิทย์ : rent seeking หรือว่าอะไร ก็เป็นการผูกขาดอย่างหนึ่ง ได้สัมปทานไป

วาร์ณิ : ไซ้ สัมปทาน ก็คล้ายๆ เจ้าภาษีละ อาจารย์ เจ้าภาษีก็คือระบบสัมปทาน

ชาญวิทย์ : ก็เจ้าภาษีนายอากรอีกอันหนึ่งนะ มาในรูปแบบใหม่ บริษัทต่างๆ ที่รับสัมปทานไปนั้นนะ น่ากลัวนะอันนี้

ทรงยศ : ในสิงคโปร์ เขาไม่ใช่พวกนายหน้าที่เป็นคนจีนกันหรือ ที่ทำหน้าที่แทนพวก...

วาร์ณิ : เพราะไม่มีคนพื้นเมืองเยอะๆ หรือเปล่า อาจารย์

ทรงยศ : มันเหมือนกับว่าเป็นแบบจำลองเดียวกัน

วาร์ณิ : ในกรณีที่มี comprador หรือมีคนกลางที่จะทำการติดต่อกับคนพื้นเมือง หมายความว่า ภาคการผลิตนี้ labor คือคนพื้นเมือง และจำเป็นต้อง recruit ต้องเอาผลประโยชน์เอาผลผลิตจากคนพื้นเมือง เพราะฉะนั้น ต้องอาศัยคนกลางที่เข้ามาเชื่อมความสัมพันธ์ตัวนี้

ทรงยศ : อาจารย์กำลังจะบอกว่า อย่างในกรณีไทยนี้ ที่เราบอกว่าเอาคนจีนมาเป็นเจ้าภาษีนายอากร เป็นคนรับช่วง

วาร์ณิ : ไซ้ เป็น comprador ด้วย

ทรงยศ : แต่ว่าในเวลาเดียวกันที่สิงคโปร์เป็นแบบเดียวกันไม่ใช่หรือ

วาร์ณิ : สิงคโปร์เป็น

ทรงยศ : คือมีอังกฤษอยู่ข้างบน

วาร์ณิ : แต่มลายูมี อินโดนีเซียมี อินเดียมี

ทรงยศ : อันนั้นคืออันที่หนึ่ง แล้วอันที่สอง ผมคิดว่าเวลาเราพูดถึง free trade

แล้วก็การค้าแบบเสรีในสมัยของ Adam Smith ที่เสนอ แต่จริงๆ นั้นมันไม่ได้มี Adam Smith คนเดียว แต่ยังมี Ricardo กับ Malthus ซึ่งเป็นคนพูดถึง comparative advantage ของการแลกเปลี่ยนสินค้า และเป็นคนกำหนดว่าอังกฤษผลิตผ้า โปรตุเกสผลิตไวน์ ไทยผลิตข้าว อะไรแบบนี้

ผมคิดว่าเวลาเราพูดถึง free trade ก็ไม่ได้หมายความว่า free trade แบบที่เราคิดกันว่าสินค้าสามารถแลกเปลี่ยนกันได้โดยเสรี ไม่ใช่หรอก มันมีเงื่อนไขของมันหลายอย่างมาก free trade หมายความว่าอะไรก็ตามที่ที่เป็นประโยชน์ต่ออังกฤษ อันนี้ดี ใช่ไหม ในความหมายนั้นต่างหาก

วราวุธ : ใช่ ใช่

ฉลง : ที่ผมถามอันนี้ขึ้นมา ไม่ได้หมายความว่าเศรษฐกิจไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงไปจากเดิม คำถามง่ายๆ ก็คือว่า ประกาศที่เกี่ยวข้องกับภาษีนี้ เราเห็นเบื้องหลังของมัน ในฐานะที่ถูกใช้เป็นกลไก เพื่อที่จะ serve ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่หรือเปล่า ซึ่งเราอาจจะพบว่า มันถูกคิดเป็นกลไกจริงแต่ไม่สำเร็จก็ได้ คือไม่นำไปสู่ผลอะไรทั้งสิ้น เหมือนกับสิ่งซึ่ง ศัพท์พยายามที่จะทำในอินโดนีเซีย คือเปลี่ยนวิธีเก็บภาษี ทั้งนี้เพื่อที่จะนำไปสู่การเพิ่มผลผลิตและรวมไปถึงการเปลี่ยนพฤติกรรมทางด้านการบริโภคของคนด้วย

วราวุธ : เรบอกได้ใหม่ว่า ในช่วงรัชกาลที่ ๔ นี่ไม่สำเร็จ แต่ว่าการปฏิรูปของรัชกาลที่ ๕ นี่ยกเลิกหมดเลยเดิม อย่างเก็บภาษีนา ก็คือ อากรนา ก็ใช้ขุนนาง กรมหมื่นสมุทสรเข้าไปเก็บ เป็นนายอากรนา เมื่อระบบจัดเก็บภาษียกเลิกมาใช้ระบบใหม่ ก็ไม่ต้องใช้คนกลางอีก ทุกคนที่ลงไปเก็บภาษีคือเป็นข้าราชการและเก็บให้กับ King โดยตรง ไม่ต้องแบ่งเปอร์เซ็นต์อีกแล้ว เปอร์เซ็นต์ต่างๆ จะถูกตีเป็นเงินเดือน คือมูลนายทุกระดับได้เป็นเงินเดือน

อรรถจักร์ : ผมอยากจะลองคิดต่อจากอาจารย์ฉลงนะ ผมลองลบเลขดู ๒๔๓๕ ลบด้วย ๒๓๙๘ เป็นเวลา ๓๗ ปี ผมคิดว่า ถ้าหากเราพูดว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจของรัชกาลที่ ๔ นั้นไม่เปลี่ยนแปลง คำถามที่ควรจะต้องถามก็คือ แล้วมันมีความเปลี่ยนแปลงอะไรในโครงสร้าง ผมคิดว่าตรงนี้สำคัญ เพราะไม่เช่นนั้นแล้ว เราจะอธิบาย ๒๔๓๕ หรือการปฏิรูปในรัชกาลที่ ๕ เกิดขึ้นมาเป็นอุบัติเหตุในสุญญากาศ ซึ่งมันเกิดขึ้นไม่ได้ ผมเห็นด้วยกับประเด็นที่อาจารย์วราวุธ พูดไว้เมื่อที่ว่ามันมีความเปลี่ยนแปลง แต่ก่อนหน้านั้นมันจะต้องมีการเปลี่ยนในโครงสร้าง ภายในโครงสร้าง จนกระทั่งถึงจุดหนึ่ง ตัวโครงสร้างเดิมมันแบกรับไม่ได้ และสิ่งที่อาจารย์ฉลงพูดคือ มันเป็นไปได้ไหมที่เราจะดูประชุมประกาศในระยะแรกจนกระทั่งถึง ๒๔๑๑ นี่นะ ที่เราจะเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้าง

วราวุธ : เราต้องอ่านละเอียด ต้องมีคนเจาะลึกเรื่องนี้โดยตรง

อรรถจักร์ : ผมคิดว่าจะต้องมีความเปลี่ยนแปลง

วราวุธ : เป็นไปได้ เป็นไปได้

ทรงยศ : ผมขออนุญาตให้เราลองดูรายละเอียดสักนิด บางที่เราอาจจะเห็นภาพชัดขึ้น

อย่างเช่นปี ๒๓๙๙ นะ ไปที่ประกาศที่ ๘๕ การรับทำภาษีอากรต่างๆ คือมีความพยายามที่จะบอกว่า ให้ปรับภาษีอากรต่างๆ ซึ่งยื่นเรื่องราวตามกรม ๘๙ พูดถึงภาษีอากรเกี่ยวกับมะพร้าว ๙๓ อากรเกี่ยวกับค่าน้ำมะ ๙๕ พูดถึงเรื่องการค้าขายข้าว ๙๖ พูดถึงเหรียญนอก แปลว่าเทียบกับเงินตรา จากต่างประเทศแล้วละ ๙๘ พูดถึงภาษีอากรโดยพลการ ๑๐๐ พูดถึงการเพิ่มเบี้ยหวัด แปลว่าปรับปรุงรายได้ของข้าราชการนะ ๑๑๒ พูดถึงเงินเหรียญนอก เงินต่างประเทศ เงินตราต่างประเทศ ๑๑๘ พูดถึงการผูกปิ่นของคนจีน ๑๑๙ ภาษีอากรเตาสุรา ๑๒๐ ภาษี เข้าบำรุงพระนคร มีอากรตลาด มีภาษีน้ำตาล ภาษีเงิน หางข้าวต่างๆ

ผมคิดว่าจำเป็นที่จะต้องดูรายละเอียดแล้ว เพื่อจะตอบประเด็นของอาจารย์ฉลอง ว่าการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับเงิน เกี่ยวกับภาษีนี้ละ มันส่งผลกระทบไปสู่การค้า การค้าขายระหว่างประเทศ รายได้ของข้าราชการ อะไรอื่นๆ หรือเปล่า

ชาญวิทย์ : ในแง่ของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีปรากฏการณ์ที่สำคัญมากเลยคือ ๒๐ ปีให้หลังการลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริง มีสิ่งที่เรียกว่า export boom อย่างมหาศาล ๑๘๗๐ เป็น export boom ดังนั้นเศรษฐกิจของสยามก็คือ การส่งออกจำนวนมาก เพราะฉะนั้น จะเปลี่ยนในแง่ที่ว่า เป็นเรื่องของการผลิตเพื่อการส่งออก อย่างจริงจังตอนนี้ เรื่องข้าวนี้แหละนะ จะเกิดขึ้นทั่วเลย รวมทั้งสยาม

เพราะนั่น คิดว่าตัวเบาว์ริงมันสำคัญ จะเห็นชัดก็คืออันนี้ละ เพราะฉะนั้น แปลว่าเราต้อง มองภาพว่าคนที่มันอยู่กินแบบสังคม ซึ่งมันอาจจะเรียกว่าไม่เกี่ยวข้องกับข้างนอกมากอย่าง ตอนหลังๆ นี้ มันจะผลิตเพื่อส่งออก เพราะฉะนั้น มันจะตามมาด้วยคลองรังสิต ไข่มุข อีกหนึ่งทศวรรษมันก็เป็นเรื่องของความต้องการเปิดที่ผลิตส่งออก ผลิตส่งออก

วรุณี : มีอีกตัวหนึ่ง นิดหนึ่งนะ อาจารย์ชาญวิทย์อาจมองอะไรที่เป็นภาพ macro สักนิดหนึ่ง มีรายละเอียดอยู่ตัวหนึ่งซึ่งน่าสนใจ เรื่องการเปลี่ยนการยกเลิกการเก็บอากรตลาด มาเป็นการเก็บโรงเรือน ร้าน และแพ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นี่คือการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เห็นการ ขยายตัวของชุมชนการค้าของธุรกิจการค้าอันหนึ่งที่น่าสนใจ คือมันมี migration ของประชากร เรื่องคนในบังคับซึ่งเรายังไม่ได้พูดถึง แต่ประชากรตรงนี้น่าสนใจ เราไม่รู้ว่าคุณเหล่านี้มาทำ อะไรบ้าง จะเชื่อมโยงกับการเติบโตทางเศรษฐกิจตัวนี้หรือเปล่านี่ ไม่แน่ใจ

ชาญวิทย์ : กุลีหรือ

วรุณี : No, No, No อาจารย์ คนในบังคับไม่ใช่เงินอย่างเดียว มีหมดเลยใน Southeast ทั้งหมด และคนในบังคับจากสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งสำคัญมากๆ ตอนนั้นเป็นคน ในบังคับจริงๆ เข้ามา เพราะเราเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริง และพวกนี้คือคนใน colony เข้ามาหลังสนธิสัญญา ไม่ใช่กลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นไพร่ ในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไม่ใช่ไพร่มอญ ไม่ใช่ไพร่ลาว ไม่ใช่ แต่คนกลุ่มนี้ คือคนที่เข้ามาหลังจากเบาว์ริง

ชาญวิทย์ : จำได้ไหมโรงสีโรงแรกปีไหน

วรุณี : ๒๔๑๑ ใช่ ใช่ American Rice เป็นช่วงปลายรัชกาลที่ ๔ ต้นรัชกาลที่ ๕ ก็ปีที่

อาจารย์พูดถึง ๑๘๗๐ นะ ที่เป็นเศรษฐกิจ “บูม” ยังไงละ

ชาญวิทย์ : export boom ที่ผลิตข้าวเพื่อส่งออกนี่นะ ต้องมีโรงสีด้วย กูลิจินด้วย ทำเรือคลองเตยด้วย

วราวุธ : แต่จริงๆ มีอะไรที่มากกว่านั้นนะ แะเรามองคนจีน ซึ่งตรงนี้ท้ายที่สุดเกิดปัญหาเรื่อง จะชวนให้มาฟังสัมมนาวิชาการที่ ๕ ของสถาบันไทยคดีศึกษา paper ที่อาจารย์ลิซ่าเสนอคือ extra-territoriality ซึ่งจะพูดถึงปัญหาคนในบังคับที่เดิมคือคนในบังคับสยาม (หัวเราะ) แล้วก็ใช้โอกาส จากช่องว่างของสนธิสัญญาตรงนั้นเข้าไปเสียบเพื่อตัวเองจะได้รักษาสีทธิประโยชน์

อรรถจักร์ : เราพูดอย่างนี้ได้ใหม่ว่า ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เป็นสิ่งที่จรรโลงหรือ ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราขยายตัวได้รวดเร็วขึ้น ไม่ว่าจะเรื่องเงินปลอม เรื่องเงินแดง การใช้เงินนอก เรื่องเจ้าภาษีก็เป็นเรื่องน่าสนใจมาก ผมคิดว่ามีการเลิกภาษีที่ไม่เกี่ยวกับการค้า แต่ถ้าภาษีไหนที่เกี่ยวกับการค้า เช่น ภาษีมะพร้าว ภาษีอะไรสักอย่างหนึ่ง นั้นเห็นชัดเลย คือการชักกฎหมายภาษีเป็นกลไก อย่างที่อาจารย์ฉลองพูด คือเป็นกลไกในการผลักดันให้เศรษฐกิจ การค้าขยายตัว

ดังนั้น ผมว่ามันเปลี่ยนค่อนข้างมากเลย ถ้ามองจากมุมของประชุมประกาศ ประกาศเรื่อง ตลาดก็เห็นชัด แล้วก็อีกหลายอย่าง อากรจับปลานี้ก็เห็นชัด ผมคิดว่ามันเป็นการใช้กลไกของ ภาษีในการกระตุ้นหรือนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจต่างๆ

วราวุธ : ภาษีก่าน่าสนใจมากนะ อาจารย์ คือเศรษฐกิจการจับปลา แล้วก็การ reserve การทำปลาแห้ง ซึ่งแสดงว่าประชากรที่จะบริโภคปลานี้มันเพิ่มมากขึ้น ทั้งๆ ที่ปลาคือสัตว์น้ำ ที่ทุกบ้านสามารถจับได้เอง แต่ทำไมมันถึงถูกจับเพื่อขาย ถึงเป็นเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้กับชุมชน เพราะอย่างกรณีศึกษาเรื่องสุพรรณจะมีเศรษฐกิจหนึ่ง ตอนรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสต้น ก็ได้ไปเยี่ยมเศรษฐกิจบ้านนี้ ซึ่งมีรายได้ด้วยการจับปลาขาย

อรรถจักร์ : ผมอยากจะลองคิดต่อจากอาจารย์ฉลองนะ ผมลองลบเลขดู ๒๔๓๕ ลบด้วย ๒๓๙๘ เป็นเวลา ๓๗ ปี ผมคิดว่าถ้าหากเราพูดว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจของรัชกาลที่ ๔ นั้นไม่เปลี่ยนแปลง คำถามที่ควรจะต้องถามก็คือ แล้วมันมีความเปลี่ยนแปลงอะไรในโครงสร้าง ผมคิดว่าตรงนี้สำคัญ เพราะไม่เช่นนั้นแล้ว เราจะอธิบาย ๒๔๓๕ หรือการปฏิรูปในรัชกาลที่ ๕ เกิดขึ้นมาเป็นอุบัติเหตุในสุญญากาศ ซึ่งเกิดขึ้นไม่ได้

ทรงยศ : ตอนนี้เที่ยงและข้างนอกฝนตกหนัก ผมอยากจะให้อาจารย์ ๒ ท่านที่จะไม่ อยู่กับเราตอนบ่าย คือ อาจารย์ฉลอง และอาจารย์อรรถจักร์ได้พูดก่อนคนอื่น

ชาญวิทย์ : ช่วงบ่ายเราคงคุยเรื่องเบาวิริงกันหน่อยหนึ่ง ผมเดาว่าจะไม่ยาวเท่าไร ผมดูเอาจากตอนนี้ ช่วงบ่ายเรากลับมา แล้วเราก็พูดกันเรื่องเบาวิริงหน่อยหนึ่ง แล้วรวบรัดพูดเรื่อง การจัดงานไปเลย

อรรถจักร์ : เมื่ออ่าน “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” แล้ว สิ่งที่ผมเห็นเกี่ยวกับเรื่องของ การค้ากับต่างประเทศ และอาจจะสัมพันธ์กับกรณีของเบาวิริงในแง่ที่ว่า สิ่งที่รัชกาลที่ ๔

กังวลใจต่อราชฏรของพระองค์มาก ก็คือเรื่องให้ชื่อ “ข้าว” ไว้กิน เพราะว่า “ข้าว” กำลังราคาแพง แล้วกำลังจะส่งออกนอก เราจะเห็นประกาศนี้หลายครั้ง ถ้าบอกว่านี่แสดงว่า “ข้าว” สัมพันธ์กับการค้ากับต่างประเทศแน่ๆ ในขณะที่สินค้าอื่นๆ นั้นจะไม่ถูกระบุ จะเป็นเรื่องของการจัดเก็บภาษีกันภายในอะไรต่างๆ ก็ตาม “ข้าว” เป็นตัวอย่างแรกๆ ที่เราเคยเห็นกับการค้าต่างประเทศ

คราวนี้ประเด็นกลับไปที่ว่า ทำไมเบาเวริงจึงได้รับการเซ็นสัญญาอย่างรวดเร็วทันที อย่างที่อาจารย์ชาวนุวิทย์ตั้งข้อสังเกตไว้ ผมอยากคิดว่า จีนซึ่งเคยเป็นมหาอำนาจ จีนไร้ซึ่งประโยชน์ต่อกลุ่มราชสำนักและกลุ่มขุนนางไทยอีกต่อไป โดยเฉพาะในช่วง ๑๕ ปีที่ผ่านมา

ดังนั้นเมื่อตลาดจีนเปลี่ยนไป จึงทำให้ทั้งสองฝ่ายหมดแรงที่จะทำรายได้เป็นสำคัญ เพราะว่าตลาดจีนคือตลาดที่เคยนำมาซึ่งรายได้ทั้งของขุนนางและราชสำนัก เมื่อหมดแหล่งรายได้ ทุกฝ่ายก็สามารถมองเห็นได้ว่าอังกฤษแน่ๆ ที่จะเป็นแหล่งรายได้ที่พึงจะทำสัญญาด้วยไม่ว่าสัญญานั้นจะเป็นอะไรก็ตาม ผมกำลังขอตั้งข้อสังเกตง่าย ๆ ก่อน

ชาวนุวิทย์: ผมขอต่อเลย ตีมากเลยที่อาจารย์ร่างศักดิ์ยกขึ้นมาเนี่ย สนธิสัญญาเบาเวริงปี ๑๘๘๕ เป็นจุดขีดคั่นของโลกเก่าและโลกใหม่ที่สำคัญมาก คือหมายความว่า จีนซึ่งเป็นมหาอำนาจ เป็นศูนย์กลางของโลกนั้น จบเลย ในเอกสาร “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” ในประกาศที่ ๓๐๙ “เรื่องราชทูตไปเจริญราชไมตรี รัชกาลที่ ๔ มีข้อความประกาศยืดยาวมาก ตัวประกาศบอกเลยว่า โลกได้เปลี่ยนไปแล้ว จีนไม่ใช่มหาอำนาจกลางอีกต่อไป การทูตบรรณาการ หรือ “จิ้มก้อง” ที่เคยมีมาหลายร้อยปี หรือเป็นพันปีด้วยซ้ำไปนั้น จบลงแล้วตอนนี้

รัชกาลที่ ๔ ทรงเขียนอธิบายว่า “พระเจ้าแผ่นดินโง่ เสนาบดีเซอะ ราชฏรโง่” ดังนั้นจึงถูกจีนหลอกมาตลอดเวลาว่าต้องไป “จิ้มก้อง” แล้วท่านก็ทรงจบประกาศนี้ในหน้า ๓๔๖ ว่า “การครั้งนี้ ต้นเหตุใหญ่ เพราะไทยถูกหลอก ถูกลวง จึงเสียพระเกียรติยศ พระเจ้าแผ่นดินไทยตลอดมาถึงกรุงเทพมหานครนี้ ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบการนี้แล้ว ก็กลับพระทัย หาได้ส่งบรรณาการแก่กรุงปักกิ่งอีกไม่” เป็นอันจบ

รวมความแล้วระบบทูตบรรณาการ หรือ “จิ้มก้อง” ซึ่งมีมาแต่ก่อนสุโขทัยด้วยซ้ำไปนั้น มาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ปี ค.ศ. ๑๘๕๓ หรือ พ.ศ. ๒๓๙๖ ก่อนเซ็นสัญญาเบาเวริงเพียง ๒ ปี นั่นเป็น “ก้อง” สุดท้ายของไทยไปจีน เพราะฉะนั้นตรงนี้สำคัญมาก

หมายความว่า โดยสรุปไทยหลุดออกจากวงจรอำนาจของจีน เข้าสู่วงจรอำนาจของอังกฤษ ผมอ่านเรื่องราวตรงนี้แล้วได้ไปคุยกับนักวิชาการคนหนึ่งทีลิ่งคโปรที่อาจารย์ณศุภจักษ์คือ เจฟฟรี เวด (Geoff Wade) ที่ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่องราชวงศ์หมิง วิทยานิพนธ์เขาหนาหลายพันหน้า เขาเก่งภาษาจีนมาก อ่านจีนโบราณได้ เคยสอนหนังสือและเป็นนักวิจัยอยู่ที่มหาวิทยาลัยฮ่องกง เมื่อเดือนกรกฎาคม (๒๕๔๗) ก็ไปสัมภาษณ์เรื่อง “เจิ้งเหอ” ด้วยกัน ที่มหาวิทยาลัยปักกิ่ง

เมื่อผมแปลประกาศนั้นให้เขาฟัง เขาก็ตอบว่า นี่คือสิ่งที่ฝรั่งมาเที่ยวบอกคนในเอเชียทั่วไปหมดเลย บอกว่าถูกจีนหลอก และก็ถูกหลอกมาตั้งพันๆ ปี เพราะฉะนั้น เลิก (คบกับจีน)

ได้แล้ว รวมความแล้ว นี่คือบริบทของโลกใหม่ ที่ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการซึ่งจีนกำหนดว่า รัฐที่นำเอาบรรณาการมาถวายนั้น ผู้ถวายก็มีฐานะเป็นเพียง “อ่อง” เท่านั้น ไม่ใช่เป็นจักรพรรดิ หรือ “ฮ่องเต้” เท่าเทียมกับจีน น่าสนใจว่าความจริงเป็นเรื่องของ “การหลอก” หรือเป็นเรื่องของการ “สมยอม” รับในระเบียบของโลกเก่ากันแน่

ทำไมถึงยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันแบบนั้นได้เป็นเวลานานพันๆ ปี แต่ตอนนี้รับไม่ได้แล้ว ต้องเป็นแบบใหม่ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงมีกับควีนวิกตอเรีย และถือว่ามีเท่าเทียมกันโลกเปลี่ยน การเมืองระหว่างประเทศก็เปลี่ยน ผลประโยชน์ที่อาจารย์อ้างศักดิ์สิทธิ์ก็เปลี่ยนด้วย ต้องค้าต้องขายกับฝรั่งแทน

ทีนี้ถ้าลองไปอ่านในพระราชสาส์นในเล่มอื่นๆ ผมถ้ายามาแล้วนี้ จะมีหนังสือหรือพระราชสาส์นมาจากพระเจ้ากรุงปักกิ่ง มีมาเป็นอักษรจีน แล้วเราฝ่ายไทยก็แปลแล้วด้วย “ทวงก้อนให้ไปส่ง แต่ไม่ส่ง” ทวงก้อนให้ไปส่ง แต่ไม่ส่ง สนุกมากเลย แต่ว่าอันนี้ที่ผมว่าอะไรนะ... อ่านเถอะสนุกมาก อาจารย์ลองอ่านดูเถอะ ผมชอบอันนี้มากเลย ผมคิดว่าเป็นการประกาศออกจากวงจรอำนาจจีน เข้าสู่วงจรอำนาจอังกฤษ ผมคิดว่าสำคัญมากเลย The End of History?

เลยคิดว่าประเด็นนี้เป็นประเด็นใหญ่ที่น่าสนใจศึกษาเพิ่มเติมที่ว่า ในความสัมพันธ์ของสยามกับโลกเก่า ก็คือกับจีน กับความสัมพันธ์ของสยามกับโลกข้างตัวรอบๆ ที่คุณวราวุธว่าถึง เชียงตุง เขมร (พระเจ้า) นโรดม (เจ้ามหาชีวิต) อุ่นคำ รัฐมลายู ทั้งหลายนี้ ดูเคลื่อนไหวไปมาเต็มไปหมด เราจะทำอย่างไรกับเรื่องเหล่านี้ เรื่องเขมร กษัตริย์เขมรที่สำคัญมากในสมัยนี้ คือ นโรดม กับศรีสวัสดิ์ ทั้งสองพระองค์นี้เข้าใจว่าทรงเกิดและโตในกรุงเทพฯ เราหมกมุ่นว่าเป็น “โอรสบุญธรรม” ของกษัตริย์ไทย คือรัชกาลที่ ๔ แต่ที่จริงก็เป็น “องค์ประกัน” (แบบเดียวกับพระนเรศวร “เป็น” ในพม่า) นี่เป็นเรื่องการแย่งชิงความเป็นใหญ่ความเป็นผู้นำในรัฐกัมพูชาและลาว เป็นการแข่งขันกันระหว่างไทยกับเวียดนามก่อนที่ฝรั่งจะเข้ามา “กวาด” ไปเสียเองทั้งหมด ดูเหมือนว่าอันนี้เป็นอีกหัวข้อหนึ่งต่างหาก เป็นหัวข้อที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับรอบบ้านของเราในอุษาคเนย์

กลับไปเรื่องจีนที่ค้างไว้ ผมคิดว่างานวิชาการที่สำคัญมาก คืองานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของอาจารย์สืบแสง พรหมบุญ กับงานของ ดร. สารสิน วีระผล เล่มแรกเราแปลและจัดพิมพ์ไปแล้ว เล่มหลังเรา (มูลนิธิโครงการตำราฯ) กำลังแปลอยู่ กล่าวได้ว่า ปี ค.ศ. ๑๙๕๓ หรือ พ.ศ. ๒๓๙๖ นั้นไทยหยุดการส่ง “ก้อน” ไปเมืองจีน รัชกาลที่ ๔ ท่านบรรยายละเอียด บอกด้วยนะว่า “ก้อน” แปลว่าอะไร บอกว่าการแห่แหนไปเมืองจีนอย่างไร เมื่อท่านขึ้นครองราชสมบัติในปีเถาะคือ ๑๘๕๑ หรือ ๒๓๙๔ นั้น ก็ยังทรงเดินตามประเพณีโบราณอยู่ คือยอมรับในความยิ่งใหญ่ของจีน และเจริญโมตรแบบโบราณ

แต่ต่อมาอีกระยะหนึ่งหลังลงนามในสัญญาเบาว์ริงแล้ว หยุดส่ง ไม่ตอบ สาส์นมาจากจักรพรรดิจีนก็ไม่ตอบ ช่วงตอนนี้เมืองจีนเปลี่ยนจักรพรรดิถึง ๓ องค์ ในเวลาเร็วมากเลย

(มีเสียงถามแทรกขึ้นมา เรื่องชาวจีนในไทย ถวายพระที่นั่งเกล้าจีน “เวหาสจํารูญ” ที่บางปะอิน)
แต่นั้นก็เป็นอีกประเด็นหนึ่ง คือ พ่อค้าจีนเศรษฐีถวาย (เวหาสจํารูญ) ให้กับรัชกาลที่ ๕ แต่ถึงตอนนั้น ไทยก็หาได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับจีนอย่างเป็นทางการไม่ แม้จีนจะขอตั้งสถานกงสุลในไทย ทางเราก็ไม่ยอมให้ตั้งเหมือนอย่างฝรั่ง (ความสัมพันธ์ไทยจีนอย่างเป็นทางการจะขาดหายไปเป็นเวลาถึง ๙๐ กว่าปี กว่าจจะมารื้อฟื้นกันก็หลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือประมาณปี ๒๔๘๙ แล้ว และก็ความสัมพันธ์กับจีนคนละชาติ (เจียงไคเช็ค) ที่เกาะไต้หวันเสียมากกว่า กว่าจจะสัมพันธ์กับจีน (แผ่นดินใหญ่) ก็สมัยเหมาเจ๋อตุง ปี ๒๕๑๘ รัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้นแหละ)

รวมความแล้ว ตอนนี้อย่างไรความสัมพันธ์เป็นทางการระหว่างรัฐต่อรัฐ สถานกงสุลก็ไม่มี รัฐบาลจีนอยากตั้งแต่ไม่ให้ตั้ง ฝรั่งตั้งแต่จีนไม่ได้ตั้ง เราตั้งของเราที่ฮ่องกง สยามแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ตั้งสถานกงสุลที่ฮ่องกง ถือว่าตั้งในแดนฝรั่ง โลกเปลี่ยนไปหมด

ทรงยศ: ผมขอตั้งข้อสังเกตนิดเดียว กลับไปเรื่องเดิมของคุณวราวุธที่พูดว่า สนธิสัญญา ๒๓๙๘ อาจจะมีผลสะท้อนในการที่เร่งในการผลิต “ข้าว” ไข่ใหม่ แต่ก่อนเรามักจะพูดถึงในทำนองนั้น แล้วอาจารย์อ้างศักดิ์ก็พูดถึงเรื่องเกี่ยวกับการขาย “ข้าว” ลองดูนะ

ผมลองค้นใน “ประชุมประกาศฯ” ประกาศที่ ๘๘ ปี ๒๓๙๘ คือเรื่องข้าว แปลกมาก มีหลายอย่างขัดกัน ประกาศ ๘๘ ว่า ประกาศเดือนให้ราษฎรซื้อ “ข้าว” เพราะจะเปิดให้จำหน่ายออกนอกประเทศแล้ว แต่ ๙๕ ประกาศเดือนสถิติผู้ “ซื้อข้าวขายข้าว” ประกาศ ๑๐๔ ตกเดือนเรื่องซื้อขายข้าวในปิ่นมเส็ง ดูเหมือนช่วงนี้เกิดวิกฤตการณ์เกี่ยวกับ “ข้าว” แล้วก็ไปถึงประกาศ ๒๔๓ เดือนสถิติให้สงวน “ข้าว” ไว้ให้พอกินตลอดปี แล้ว ๒๕๒ ประกาศเรื่องราคา “ข้าว” ๒๕๓ ผู้ซื้อข้าวและขายข้าว แล้วก็ ๒๕๖ ห้ามมิให้จำหน่าย “ข้าว” ออกไปนอกประเทศ ๒๖๖ ประกาศไม่ให้พิกัดราคาข้าว เหมือนบอกให้ราคาข้าวลอยตัว

ผมรู้สึกว่ามีเคลือบไหวเกี่ยวกับ “ข้าว” หลายๆอย่าง และหลายอย่างขัดกัน หลายอย่างเหมือนกับปล่อยให้เสรี หลายอย่างก็บอกเตือนและให้ควบคุมปริมาณข้าว อะไรอย่างนี้

วราวุธ : อยากจะตอบข้อสังเกตตรงนี้สักนิด เราเป็นระบบผลิตแบบ self-sufficient economy ก็คือ เราใช้ฝนฟ้าตามฤดูกาล น้ำขึ้น น้ำฝน น้ำท่า แล้วก็ใช้แรงงานการผลิตที่เป็นแรงงานคนกับควาย เพราะฉะนั้น ในแง่ของ surplus value ถ้าจะมี ก็คือการใช้แรงงานคนที่เป็นแรงงานจ้างในการทำงาน

เพราะฉะนั้น ถ้าถามคำถามตรงนี้ก็คือการเพิ่มผลผลิตอาจมีไม่มากพอ ขนาดที่ว่าเมื่อส่งออกแล้วคนข้างในจะมีเหลือกินหรือไม่ โดยควบคุมราคาไว้ในราคาของชาวนา ซึ่งไม่ได้มีรายได้มากมายนักที่จะซื้อหา กินได้ตลอดทั้งปี ถ้าเมื่อปีนั้นฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ผลผลิตก็จะมีปัญหา

ในงานศึกษาของคุณสุนทรี อาสะโวทย์ มีบทความสองสามชิ้น รวมทั้งหนังสือเล่มนี้ด้วย คือ “วิกฤติเศรษฐกิจในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง” จะบอกตัวอย่างชัดเจนว่าในสมัยรัชกาลที่

๖ นั้น เมื่อมีปัญหาในเรื่องฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งก็จะเป็นทุกๆ ๓ ปี ๕ ปี ข้าวก็จะไม่พอกินภายในประเทศ แล้วหนี้สินชาวนาเกิดขึ้นมากมายตามมา

เพราะฉะนั้น ประกาศที่อาจารย์อ่านหลายตัวบ่งบอกว่าในฐานะผู้นำรัฐ รัชกาลที่ ๔ ทรงห่วงใยเรื่องนี้ ถ้าเผื่อส่งออกข้าวเยอะๆ แล้วในปีที่ข้าวไม่พอ เกิดฝนฟ้าแล้ง ปลูกข้าวไม่พอกิน ชาวนามีเงินพอที่จะซื้อข้าวกินหรือเปล่า ตรงนั้นจะกลายเป็นความเดือดร้อนที่รัฐจะต้องจัดการทำอะไรบางอย่าง

ฉลง : ผมกลับมามองอีกอย่างหนึ่ง คือ จริงๆ อาจจะไม่ใช่เป็นความขัดแย้งในเชิงนโยบาย ตรงนี้อาจจะสะท้อนสิ่งซึ่งเป็นภาวะสับสนที่เกิดขึ้นหลังสัญญาเบาว์ริง เช่น ในระยะแรก รัฐก็คงกลัวว่า ชาวนาหรือชาวบ้านยังปรับตัวเข้ากับการเปิดตลาดไม่ได้ ฉะนั้นถึงได้พยายามออกมาอธิบายว่า อย่าไปลือกันผิดๆ นะ ที่ฝรั่งมาซื้อข้าว ซื้ออะไร แล้วก็เอาไปทิ้งทะเลให้คนไทยอดตาย แล้วคนไทยอดจนล้า แล้วฝรั่งก็จะยกมาตี อะไรแบบนี้ อันนี้ก็มีคำอธิบายอยู่ในประกาศอีกฉบับหนึ่ง คือ มองในแง่หนึ่งผมกลับคิดว่า คนไทย คือมองแบบนี้ได้ใหม่ว่า ในสมัยนั้นคนไทยเปิดรับการเปลี่ยนแปลงแบบอ้าแขน โอบกอดความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นแบบ “สุดลิ้มชิมประดู” ไปเลย จนในท้ายที่สุดรัชกาลที่ ๔ เกิดเอะใจ จิบหายแล้ว ถ้าขายข้าวไปหมดแล้วไม่เคยคิดว่าจะต้องเตรียมสำรองข้าวเอาไว้กินนะ ก็กลียุคละ

เพราะฉะนั้น ถ้ามองอีกแบบหนึ่ง ก็คือรัชกาลที่ ๔ กำลังห่วงว่าจะเกิดภาวะข้าวยากหามาแพง คนที่จะเจ็บตัวก็คือ “พระองค์เอง” คือว่าพระราชอำนาจกำลังจะถูกท้าทาย ในแง่หนึ่งก็คือเรื่องของธรรมาชา เรื่องของบุญบารมี ถ้าปล่อยให้ประชากรข้าวยากหามาแพง ก็คือการตั้งข้อสงสัยต่อบุญบารมีในฐานะของผู้ปกครอง

ตรงนี้เราถึงเห็น “ประกาศ” ที่อาจขัดแย้งกัน และในท้ายที่สุดรัชกาลที่ ๔ ทรงคิดอย่างไร ผมคิดว่าอยู่ตรงนี้น่ามากกว่า คือภาวะช่วงเปลี่ยนผ่านที่ปรับตัวสุดโตะจนเกินไป หรือยังไม่มีมาตรการแน่นอน

อรธจักร : นิดหนึ่งนะอาจารย์ คือ ผมคิดว่าเวลาพูดถึงภาษี ต้องแยกออกเป็น ๒ อย่าง เวลาเขาปล่อยภาษี ปล่อยอยู่ที่ในระบบของการผลิต กับภาษีที่เก็บอยู่กับตัวสินค้าที่อยู่ในตลาด ไม่เหมือนกัน อย่างที่อาจารย์ตั้งข้อสังเกต เป็นปัญหาอยู่ที่ตัวสินค้า แล้วพยายามที่จะควบคุมไม่ให้สินค้าหรือราคาข้าวมันแพงเกิน หรือถูกขายไปนอกประเทศเกิน หรืออะไรอย่างนี้ แต่ถ้าเวลาไปดูการเก็บภาษีโรงเรือน หรือการจัดการกับภาษีเรื่องนาหรือเรื่องอะไรทำนองนี้ เป็นความพยายามที่กระตุ้นให้เกิดการผลิต ซึ่งน่าจะแยกกันเวลามอง

สมฤทธิ์ : ผมอาจโง่หน่อยที่สุดขอมองประเด็นในคำประกาศนี้ในมิติสังคมวัฒนธรรม อาจารย์ส่วนใหญ่จับประเด็นในเรื่องการเมืองระหว่างประเทศ เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องการปกครอง แต่ใน “ประกาศฯ” ถ้าเราอ่านดูจะแปลกมาก คำประกาศที่ออกมาจากองค์พระมหากษัตริย์หรือองค์อธิปัตย์นั้นะ ลงไปถึงถึงเรื่องส่วนตัวส่วนบุคคล เช่น “ห้ามหิวผมแสงกลาง” หรือไม่ก็ “เมาเหล้า” แล้วให้อยู่ที่บ้านจนกว่าจะสว่างแล้วค่อยไปไหนได้ อะไรอย่างนี้

ผมคิดว่ามิติของคำ “ประกาศฯ” คงสะท้อนออกมาครบทุกมิติ เพราะบางเรื่องในสมัยนี้ ไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นคำ “ประกาศ” ออกมาจากองค์อธิปัตย์ ซึ่งสูงสุดในระบบกษัตริย์อย่างนั้น เช่น ยกตัวอย่าง แล้วยังทรงมีพระโอรส “จัด” ด้วยนะ ฟังนะ (เสียงหัวเราะ) ท่านบอกว่า ทรงแหวกกลางนี้ มันไม่ดีนะ แต่จะขอเสียที่ อย่าให้หิวเป็นทรงแสงกลาง ยกเป็นภูสองแคม...แคมสองข้าง อย่างเช่น เขียนมานั้น จะได้หรือไม่ได้ เพราะทรงเห็นว่าไม่สู้ชอบกลเลย หรือกลัว “คุณแม่จะไม่อยู่บนศีรษะ” เล่า (เสียงหัวเราะ) ก็คือว่า ถ้าแหวกกลางก็เหมือนอย่าง “ของ” คุณแม่มาอยู่บนหัวยังงี้ละ (เสียงหัวเราะ)

นี่เห็นไหม ทรงพระโอรส “จัด” มากเลยนะ (เสียงหัวเราะ และมีเสียงแทรกว่า เก๋มากเลย ประกาศฉบับอะไร) ฉบับประกาศ ๓๐๘ อาจารย์ไปอ่านเถอะ (มีเสียงตอบแถมหัวเราะว่า ผมอ่านแล้ว แต่สติปัญญาไม่ถึง และมีเสียงหัวเราะ) อันนี้ทั้งหมดเลยนะ คือท่านพูดถึงชาวไทย ทั้งหมดที่ไว้ผมทรงมหาดไทย

แล้วท่านยกตัวอย่างว่า ฝรั่งเศสขายนะ เวลานั้นเขาจะหิวแสงข้าง เขาไม่หิวแสงกลาง แล้วให้ทรงมหาดไทยนี้ พอไปหิวแสงกลางปั๊บ ไม่สวย ไม่หล่อ ไม่โมเดิร์น กลัว “คุณแม่” ไม่อยู่บนหัวหรือไง (มีเสียงหัวเราะ)

หรืออย่างเช่น เมาเหล้าแล้วห้ามเดินไปไหน ไซ้ไหม ให้นอนก่อนจนกระทั่งสร้างเมา คือ “เมาไม่ขับ” นี่ มาทีหลังมากถึง ๒๐๐ ปี “เมาไม่ไป” นี่รัชกาลที่ ๔ ทรงประกาศอยู่ใน “ประชุมประกาศฯ” แล้ว หมายความว่า มิติหรือเรื่องที่พระองค์ประกาศนั้น เป็นเรื่องตั้งแต่ระดับรัฐ ระดับชุมชน ระดับต่างๆ จนกระทั่งเรื่องส่วนตัวของบุคคลเลย ผมอยากให้เสนอภาพอย่างนี้ เช่น ห้ามไปบ้านคนโน้นคนนี้ เมาต้องนอนนะ ห้ามไปจนกว่าจะสร้างจิ้งไปไหนได้ อะไรอย่างนี้

ชาญวิทย์ : ขอบคุณมาก อาจารย์สมฤทธิที่ชี้ประเด็นที่เราองไม่เห็น

ทรงยศ : เมื่อเช้านี้ประเด็นของเราก็แตกไปเยอะเยอะ คิดว่าสนุกดี เพราะฉะนั้น วันสัมมนาจริง เราก็จะมีการเปิดประเด็นใหม่ๆ ในเรื่องการมอง “ประชุมประกาศของรัชกาลที่ ๔” รายการในภาคบ่าย เราจะทำให้ความสนใจไปที่เรื่องของเซอร์จอห์น เบาวริง แล้วก็รวมถึงเรื่องการแปลงงานของเบาวริงด้วย ไม่ทราบว่าจะจำเป็นที่เราจะพูดถึงตัวเขาก่อนไหม หรืออาจารย์อยาก จะให้ดูภาพบนจอก่อนหรือเปล่า หรือว่าพูดถึงตัวเซอร์จอห์น เบาวริงสักนิดใหม่ว่าเขาคือใคร

ชาญวิทย์ : ที่เอามาฉายให้ดูมาจากหนังสือ The Kingdom and People of Siam ของเบาวริง ปี ๑๘๕๗ เป็นฉบับจริงพิมพ์ครั้งแรก พิมพ์ที่กรุงลอนดอน ออกมาปี ๑๘๕๗ แปลว่า ๒ ปีให้หลังจากการลงนามสนธิสัญญา แปลได้อีกว่า ๑ ปีหลังการแลกสัตยาบัน แล้วหนังสือนี้เมื่อมีชาวออกมาตอนแรกยังตกมาถึงเมืองไทย รัชกาลที่ ๔ ท่านก็บอกว่าท่านไม่ได้รับนะ (หัวเราะ) คล้ายๆกับว่า “เบาวริง” นี่ก็ไปเขียนหนังสืออ้างอิงข้อมูลจากท่านเยอะเยอะ หนังสือออก แล้วก็ยังไม่ส่งมาให้ ท่านก็ตอบว่าไป เกิด (ตอนหลังท่านได้รับมา ทรงอ่าน แล้วก็ทรงมีพระราชสาส์น ไปถึงเบาวริง ทรงซื้อผลิตพลาดและรายละเอียดต่างๆ ด้วย ดูได้จากงานเขียนของ ม.ล. มานิจ ชุมสาย)

ที่เอามาฉายภาพให้ดูนี้ ผมถ่ายมาจากฉบับปี ๑๘๕๗ แต่ที่เราใช้ในปัจจุบัน คือฉบับที่เป็น reprint ของ Oxford ที่ไม่เหมือนกับฉบับเดิมทีเดียวนัก ที่ต่างและตกหายไปคือเกี่ยวกับ “ตราแผ่นดิน” หรือ พระราชลัญจกร ตราอันหนึ่งเป็นอักษรเขมร คือตราด้านขวาเป็นภาษาเขมร ทางด้านซ้ายเป็นมณฑล มีคำว่า King Mongkut ด้านล่างเป็นภาษาจีน ดูซิว่า อ่านว่าอะไร

ผมก็ได้ทำ “คำนำ” ย่อยๆ ร่วมกับอาจารย์กัณฐีกว่า สนธิสัญญาเบาว์ริงคืออะไร เพราะฉะนั้น ครูที่จะสอนหนังสือหีบหนังสือที่จะพิมพ์ของเราไป ก็สอนได้เลยว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงอะไร มีกี่ข้อ เรามีรายละเอียดให้หมด นี่น่าจะเป็นหนังสือที่เกี่ยวกับเมืองสยามไทย ที่ดีที่สุดเล่มหนึ่งที่เขียนโดยชาวต่างชาติ นับตั้งแต่ลาตูแบร์ที่ได้เข้ามาในสมัยพระนารายณ์ (Simon de la Loubere, A New Historical Relations of the Kingdom of Siam) แล้วก็เขียนหนังสือไว้หนึ่งเล่ม ต่อจากนั้นก็มีส่วนที่สำคัญของบาทหลวงปัลเลอกัวซ์ที่แปลเป็นภาษาไทยแล้ว พิมพ์แล้ว คือ “เล่าเรื่องกรุงสยาม” (แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตรจากหนังสือของ Mgr. Pallegiox, Description du Royaume Thai ou Siam, ๒ Vols., Paris, ๑๘๕๔)

เบาว์ริงรู้ ๑๐ ภาษา ดังนั้นจึงอ่านฝรั่งเศส สเปน เยอรมันได้หมด เวลาเขียนหนังสือ ๒ เล่มนี้ เบาว์ริงจึงบอกว่าใครเขียนไว้ว่าอย่างไร ยกข้อความมา ตัดตอนเอามาให้ เยี่ยมมาก จากข้อเขียนของเยอรมันที่มาอยุธยาที่ดี จากข้อเขียนของลาตูแบร์ที่ดี ใครเขียนอะไรไว้เป็นภาษาใดก็ตาม เบาว์ริงจับมาแปลเป็นภาษาอังกฤษได้หมด

งานเขียนที่เบาว์ริงใช้อ้างอิงมากก็คือของปัลเลอกัวซ์ซึ่งเป็นบาทหลวงฝรั่งเศสที่อยู่ติดกับ วัดราชาธิวาสนั่นเอง และก็เป็นผู้สอนถวายภาษาละตินให้กับรัชกาลที่ ๔ สมัยที่ยังผนวชอยู่ หนังสือของปัลเลอกัวซ์นั้นตีพิมพ์ที่กรุงปารีสเมื่อปี ๑๘๕๔ คือเพียงหนึ่งปีก่อนที่เบาว์ริงจะมาเจรจากับสยาม ดังนั้นก็มีหนังสือเล่มนี้อยู่ในมือเพื่อเตรียมตัวมาบางกอกแล้ว อาจารย์กัณฐิกช่วยสรุปว่าในหนังสือนี้มีอะไรบ้าง มีกี่บท ล้วนๆ ก็ได้

ฉลง : เกี่ยวกับประวัติของเบาว์ริงในงานภาษาไทย จริงๆ มีเขียนถึงอีกทีหนึ่ง อยู่ในงานวิจัยของสมภพ มานะรังสรรค์ ว่าด้วยเรื่อง “เศรษฐกิจไทย” (เล่มเหลือง) ที่จุฬาฯ พิมพ์ เพราะสมภพเขาเรียนมาจากมหาวิทยาลัย Groningen แล้วเขาจะพูดถึงเบาว์ริงและแนวคิดปรัชญาของเบาว์ริงในคำนำของงานชิ้นนี้ เพราะเบาว์ริงเขาจะมีความสัมพันธ์กับกรีนงเงิน ในฐานะที่เป็นเหมือนเป็นเจ้าของ/ผู้ผลักดันปรัชญาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม

ชาญวิทย์: ประวัติของเบาว์ริงเรามีละเอียดมาก เพราะว่าอาจารย์เดวิด วัลยาจ ที่คอร์เนล เขียนคำนำไว้แล้วในฉบับตีพิมพ์ซ้ำ เราแปลเสร็จแล้ว จะอยู่ในเอกสารที่แจกในงานสัมมนา

ฉลง: ขอเสริมสักนิดว่า อาจารย์สมภพเองก็พูดถึงเบาว์ริงในประเด็นที่ผมยกขึ้นมา น่าสนใจ

ชาญวิทย์: ขอบคุณครับ ขออาจารย์กัณฐิกสรุปย่อหนังสือ ๒ เล่มนี้ แล้วช่วยบอกว่าทำงานไปถึงไหนแล้ว จะเสร็จทันไหม น่ากลัวไหม หรือฝันร้ายไปแล้ว

กัณฐิก: หนังสือ ๒ เล่มนี้ แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ เนื้อหากับภาคผนวก เล่มแรก มี ๑๓ บท

เป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องกับสยามในประเด็นต่างๆ คือ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ประชากร ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม กฎหมาย ทรัพยากรธรรมชาติ การหัตถกรรม การค้า รายได้ ภาษาและวรรณคดี พุทธศาสนา การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในสยาม จบลงที่เรื่องของ กรุงเทพฯ เป็นเล่มที่ดิฉันรับผิดชอบเรื่องการแปล

ชาญวิทย์: เล่มที่หนึ่งมี ๑๓ บท เริ่มต้นด้วยภูมิศาสตร์ไล่ไปเรื่อยเลยตามที่ อาจารย์กณฐิกากล่าว คือเหมือนกับเป็นแบบฉบับของการเขียนสมัยโน้นมาก จบลงด้วยเรื่องของ บางกอก หรือกรุงเทพฯ เล่มที่หนึ่งมี ๑๓ บทที่น่าสนใจคือมีสำเนาของศิลาจารึกหลักที่หนึ่ง หรือที่เรา รู้จักกันปัจจุบันว่าเป็นของพ่อขุนรามคำแหง ถูกลำมาตีพิมพ์ไว้แต่ปี ๑๘๕๗ พิมพ์ไว้ ๑๔ บรรทัด

นึกไม่ออกว่ารัชกาลที่ ๔ ท่านให้เบาวริงไปทำไม และอย่างไร น่าจะให้เป็นสำเนาที่ อาลักษณ์คัดให้ แต่ไม่ใช่เป็น rubbing แบบที่เราทำกันในปัจจุบัน ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นคือ ในบรรทัดที่หนึ่ง แต่ละคำไล่ไปตั้งแต่คำที่หนึ่ง รัชกาลที่ ๔ ทรงแปลให้เบาวริงด้วยว่า “father” คำที่สองบอกว่า mine แล้วก็บอกว่า my father ต่อว่า named ต่อไปเรื่อยๆ แล้วก็บอกว่า mother, mine, named Lady Suang

แสดงว่ารัชกาลที่ ๔ ท่านทรงอ่านศิลาจารึกนี้ได้หมด อ่านออกได้หมดทุกตัวเลย น่าสนใจไหม น่าจนหรือไม่ ประเด็นนี้ในแง่ของนักประวัติศาสตร์ (หัวเราะ) สำนักจารึก สำนักอะไรก็ตามให้ความสนใจเป็นพิเศษที่ต้องเถียงกันว่า “ของจริง หรือของปลอม”

ในแง่ของวิชาโบราณคดีหรือภาษาตะวันออก ประเทศสยามจะต้องใช้เวลาอีกหลายปี ในการอ่านศิลาจารึกหลักนี้ให้ออกเป็นภาษาปัจจุบัน จนกระทั่งรัชกาลที่ ๖ สมัยที่ยังทรงพระเยาว์ เป็นมกุฎราชกุมาร ของรัชกาลที่ ๕ อยู่ นั้น ได้ถือเป็นคู่มือไปเที่ยวและเขียน “เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง” และกว่าจะมีฉบับที่แพร่หลายมากๆ ที่สำเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงจ้างยอร์ช เซเดส์ เข้ามา ทำงานเรื่องการอ่านและตีพิมพ์ศิลาจารึก ก็ตั้งสมัยรัชกาลที่ ๖ แล้ว

กล่าวโดยย่อ (หนึ่ง) ปัจจุบันวงวิชาการยังไม่ทราบว่รัชกาลที่ ๔ ท่านอ่านศิลาจารึกนั้น ออกได้ทั้งหมดหรือไม่ แต่ตามแนวคิดของอาจารย์พิริยะ (ไกรฤกษ์) ที่ได้เฝ้าถามมา คิดว่ารัชกาลที่ ๔ ท่านอ่านออกได้หมดแล้ว ทั้งมีการแก้ไขเมื่อทำสำเนาส่งให้เบาวริงด้วย เช่นเรื่องของ “สระ” ที่เขียนเป็นวงกลมๆ คล้ายเลขศูนย์ และมีขีดตรงกลางในบรรทัดแรก ในหนังสือ The Kingdom and the People of Siam นั้นบรรทัดแรกมีพระนาม “สุรินทราทิตย” ไม่ใช่ “ศรีอินทราทิตย” อย่างที่เราเข้าใจกันในปัจจุบัน คือ เป็น “สุริน” ใช้สระอิ แทนที่จะเป็น “ศรีอิน” ที่ใช้ “สระเออิ”

จะเห็นได้ว่าในสำเนาที่รัชกาลที่ ๔ ส่งไปให้เบาวริง เป็นสระอิ ไม่มีขีดตรงกลาง ถือเป็นข้อสังเกตให้เห็นว่า ท่านน่าจะอ่านได้หมดแล้ว แล้วท่านก็แปลไปแล้ว ดังที่ท่านได้บอก ในพระราชสาส์นฉบับหนึ่งที่ส่งตามไปให้เบาวริงที่ฮ่องกงว่า I beg to send your Excellency also two copies of the Siamese letters. I have commence their translation in English for your excellency. But I cannot fulfill to it on this occasion. แปลว่า ท่านกำลังแปลอยู่ หมายความว่าท่านอ่านออกได้หมด

อีกประการหนึ่งสำเนาที่เบาวริงได้ไปนั้น มีการแก้สระอี เป็นสระอิ ดังที่กล่าวมาแล้ว และการตัดคำก็ไม่ตรงกับในศิลาจารึก ในจารึกฉบับบรรทัดแรกที่ “ฟูกูชื้อบานเมือง” แต่ในสำเนาของท่านจบด้วย “แมกคูชื้อนางเสื่อง” จึงเป็นการให้อาลักษณ์เขียนใหม่ คิดว่าประเด็นแบบนี้คนอ่านหนังสือของเบาวริงจะมองข้ามไป แต่นี่จะเป็นกุญแจอีกหนึ่งที่จะไขอดีตของสยามได้

กัณฐิกา : เล่มที่สองมีอีก ๓ บทใหญ่ๆ คือ เรื่องหัวเมืองประเทศราชของสยาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ ซึ่งเป็นบทที่ใหญ่ที่สุด คือตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงคณะทูตเบาวริง และอีกบทหนึ่งเป็นบันทึกของเบาวริงเอง ต่อมาเป็นภาคผนวกของเนื้อหาที่เบาวริงได้อ้างถึงไว้ในเล่มหนึ่งเป็นส่วนใหญ่ คือ (๑) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ได้รับพระราชทานจากรัชกาลที่ ๔ ซึ่ง ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ได้แปลไว้ในหนังสือของ ม.ร.ว. ศุภวัฒน์ เกษมศรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ (๒) คึกเชียงตุงในสมัยต้นรัชกาลเป็นข้อมูลที่ได้รับพระราชทานเช่นกัน (๓) ประกาศในสมัยรัชกาลที่ ๓ เรื่องห้ามนำเข้าและสูบฝิ่น ที่ให้มิชชันนารีพิมพ์เป็นภาษาไทยก่อน ต่อมาได้แปลเป็นภาษาอังกฤษไปลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์ ข้อความส่วนใหญ่จะเหมือนกัน จะต่างกันก็ชื่อของขุนนางที่ปรากฏ บางคนที่มีการแปลราชทินนามในภาษาไทยเป็นข้อความภาษาอังกฤษ (๔) คำบอกเล่าของสตรีอเมริกันเกี่ยวกับมิชชันนารี (๕) อาการประชวรของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสสววัฒนาดี ที่มีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ฉบับนี้เป็นฉบับภาษาอังกฤษที่จะตรงกันกับเอกสารภาษาไทย ตัวพิมพ์หินที่พบในหนังสือของประยูร สถิธิพันธุ์ (๖) ประวัติของฟอลคอน และจบที่จดหมายของเบาวริงที่มีไปมากับรัชกาลที่ ๔ และอื่นๆ ในเล่มนี้เป็นงานที่คุณนันทนา ตันติเวสส แปลไว้แล้วเป็นส่วนใหญ่ มีการแปลเพิ่มตรงส่วนภาคผนวกเล็กน้อย

ชาญวิทย์ : ผมคิดว่าเราคงอยากเห็นหนังสือเล่มนี้ซึ่งคลาสสิกมากกลับมา หรือว่าถูกนำมาเสนอในประเทศของเราเสียที เพราะว่าพิมพ์อยู่นอกนานแล้ว อาจารย์เดวิด วัลยาจ นำเอามาพิมพ์ใหม่ก็แล้ว อะไรก็แล้ว แต่ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เพราะคนเห็นว่ามันใหญ่โตหนามาก ก็มองข้ามไป ความจริงผมว่าเป็นชุมทรัพย์ที่มหาศาล

ทรงยศ : ส่วนที่อาจารย์กัณฐิกาแปลนั้น ตอนนี้อยู่ถึงไหนแล้ว แล้วมีข้อสังเกตอะไรไหม

กัณฐิกา : คือตอนนี้ร่างแรกเกือบหมดแล้ว เพียงแต่ว่าก็จะมีปัญหาอยู่บ้างในเรื่องของการใช้คำ เพราะว่าใช้คำต้องให้เข้ากับยุคสมัย บางทีก็จะไม่มั่นใจ จะมีบางครั้งคือการแปลกลับปัญหาอย่างหนึ่งก็คือ ถ้าเรื่องของไทยบางอย่างเซอร์จอห์น เบาวริงเอามาจากเอกสารของปัลเลอกัวซ์ซึ่งแปลเป็นละติน แล้วแปลกลับมาเป็นไทยอีกทีหนึ่ง ทำให้งงพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของภาษาและวรรณคดีที่เบาวริงอยากจะให้ผู้อ่านรู้จักภาษาไทย และการเขียนบทประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองของไทย

ในฐานะที่เป็นคนไทย ก็อยากจะทราบว่าเบาวริงยกตัวอย่างมาจากเรื่องใด ลักษณะรูปแบบคำประพันธ์ดั้งเดิมเป็นแบบไหน ก็ตรวจสอบได้เพียง ๒ ชิ้น คือ “สวัสดิรักษา” ของสุนทรภู่ กับ “โคลงโลกนิติ” เบาวริงเปลี่ยนรูปแบบ “สวัสดิรักษา” ออกมาเป็นลักษณะ

คล้ายร้อยแก้ว ซึ่งจริงๆ แล้วเราเขียนเป็นร้อยกรอง ส่วน “โลกนิติ” ก็แปลให้เป็นภาษาอังกฤษ ในลักษณะรูปแบบคำประพันธ์ของอังกฤษที่มีความหมายใกล้เคียงกัน แล้วบอกด้วยว่า คนตะวันตกอาจจะไม่ค่อยเข้าใจการเปรียบเทียบของชาวสยาม เพราะพูดถึงเรื่องนก คือ นกแร้งกับนกยาง คือของเราใช้นกยาง แต่เบาวริงใช้ ibis

ทรงยศ : นกอะไรนะ

กัณฐิกา : ibis นกช้อนหอยค่ะ ลักษณะนกกินปลา คือใน “โลกนิติ” ก็จะใช้นกยาง คือนกยางขาว

ชาญวิทย์ : ตอนเข้าปากน้ำ เขาก็บอกว่าเห็นนกกินปลาบินขึ้นมาบนเรือไซไหม

ทรงยศ : อันนั้นแปลว่านกกระเต็นเลย

กัณฐิกา : นกกระเต็นกับนกกระเต็น งานชิ้นนี้ดิฉันทำร่วมกับพ่อแปลด้วย และพ่อค่อนข้างจะ หักเหน็ดกับคำอธิบายบางตอนของเบาวริงที่ไม่ตรงกับความเข้าใจของคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องของพุทธศาสนา

ชาญวิทย์ : เล่มที่ ๒ นั้นผมขอสรุปต่อจากอาจารย์กัณฐิกา มีอีก ๓ บท คือบทที่ ๑๔, ๑๕ แล้วก็ ๑๖ หลังจากนั้นก็เป็นภาคผนวก A ถึง G

ผมคิดว่าในเล่มที่สองเราเอามาใช้ไม่น้อย เพราะว่าเล่มที่สองนี้บอกถึงความยิ่งใหญ่ของ สยามในอดีต คือมีบทที่ว่าด้วย Dependency upon Siam คือประเทศราช อันนี้ (หัวเราะ) กลุ่มราชาชาตินิยมจะชอบ เป็นที่แพร่หลายมาก แต่ที่น่าสนใจก็คือว่า ในบทสุดท้ายคือบทที่ ๑๖ ไซไหม เป็นบันทึกรายงานประจำวัน เป็นไดอารี่ว่าเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อไหร่ แล้วกลับออกไปเมื่อไหร่ เพราะฉะนั้น เราจะเห็นรายละเอียดของการเจรจา day-to-day เลยละ ไปบ้านใคร อยู่ตรงไหน ผมคิดว่าอันนี้น่าสนใจมาก จะไม่มีในหลักฐานของไทย หรือแม้แต่ พงศาวดารฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

พอมาถึงภาคผนวก อันแรกคือ Brief Note of the History of Siam ไซไหม อันนี้รัชกาลที่ ๔ เขียน ก็ให้เซอร์จอห์น เบาวริง แล้วรัชกาลที่ ๔ ก็จะมีบอกว่าตระกูลของท่านราชวงศ์จักรีนี้ เป็นใครมาจากไหน แปลแล้วพิมพ์แล้ว แต่ว่าในวงการประวัติศาสตร์ไทยก็ยังไม่เอามาใช้ ประหลาดมาก คือ นักประวัติศาสตร์เกือบจะไม่เห็นความสำคัญอันนี้เท่าไร อาจารย์วินัย (พงศ์ศรีเพียร) แปลไว้แล้วพยายามให้คนอ่าน ผมเองก็ชอบใจที่ได้เชิญอาจารย์วินัยมาร่วมด้วย

น่าสนใจว่าเป็นประวัติศาสตร์สยามจากรัชกาลที่ ๔ เอง หลายอย่างหลายเรื่อง ที่เรานั่งทะเลาะนั่งเถียงกันนะ ถ้าไปดูแล้วเราจะเห็นว่าไม่น่าจะทะเลาะกันเลย เสียเวลาเป็นบ้า (หัวเราะ) ท่านบอกไว้แล้วนะ แล้วในส่วนตรงนี้ใน Appendix ในตอนท้าย

ตอนท้ายน่าสนใจอย่างเรื่อง คือจากการที่เซอร์จอห์น เบาวริงเป็นคนที่รู้มาก เก่ง ฉลาด ดังนั้นเวลาเจรจานี้ไปพร้อมด้วยเอกสารหลักฐาน แล้วบอกว่าถ้าเผื่อเดินเข้ามาในพระราชฐาน แล้วฝ่ายไทยไม่ให้ใส่รองเท้าเข้ามา ไม่ให้สะพายดาบ นี่ผิดนะ ประเทศสยามเป็นฝ่ายผิด เพราะว่าสมัยพระนารายณ์ สมัยพลคอง หรือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์นั้น ตอนทูตฝรั่งเศสมา คือ

เซอร์วาลิเอร์ เดอ โชมองต์มาได้ทำอย่างนั้นอย่างนั้น พุดง่ายๆ คือสวมรองเท้าเข้าเฝ้าในท้องพระโรงได้
ราชสำนักของเรามันไปเลย เพราะเคยเกิดมาแล้วในสมัยพระนารายณ์ทำอย่างนั้นได้
เขาเอามายืนมายืนกับเรา

ตรงนี้ก็น่าสนใจมากทำให้เราเข้าใจได้ว่า ที่รัชกาลที่ ๔ ท่านบอกว่าพิมพ์เสร็จแล้ว
ไม่เห็นส่งมาให้ท่านเลยนี่ เพราะว่า “ความรู้คืออำนาจ” อย่างหนึ่ง และความรู้ก็อยู่ในหนังสือ
นั่นเอง

เรื่องที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือแผนที่สยามที่พิมพ์อยู่ในหนังสือชุดนี้ เราก็จะนำกลับมา
ตีพิมพ์ใหม่ คุณรัชชชัยที่ทำเรื่องแผนที่อยุธยาให้เรามาก่อน ก็จะมาช่วยทำการอธิบายให้
เราจะพิมพ์คำอธิบายไว้ข้างหลังพร้อมประวัติของเบาวริง พร้อมประวัติของรัชกาลที่ ๔ มีตรา
มีพระราชลัญจกร

คนที่ได้ไปก็จะเอาไปใส่กรอบ ใส่กระจกสองด้าน เห็นได้สองด้าน มีตราของมูลนิธิ
ทั้งสองของเรา เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คิดว่างานจะเก๋มากที่มีแผนที่สยาม Siam Map
แล้วเชิญอาจารย์ธงชัย วินิจจะกูล (หัวเราะ) มาพูด แต่ไม่ใช่เรื่องราชาชาตินิยม... (มีเสียงแทรก
ฟังไม่ชัด)

มีอีกนิดหนึ่ง คืองานนี้สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ดูจะหายไปไม่ค่อยมีใครพูดถึง สุจิตต์ (วงศ์เทศ)
ชอบท่านเป็นพิเศษ พุดถึงบ่อยๆ ความจริงในบันทึกของเบาวริงก็มีเรื่องการเข้าเฝ้าสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าฯ มีพระราชสาส์นของสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ด้วย ตีพิมพ์รักษาเอาไว้ในต้นฉบับ
แต่เราก็คงไม่ดึงขึ้นมาเป็นประเด็นใหญ่หรอก เพียงแต่ว่าต้องให้ท่านอยู่ในนี้ เพราะว่ามี
การบรรยายถึงท่านและวังของท่าน

เบาวริงบอกว่าไปบ้านคนนั้นคนนี้ คนนั้นบ้านเป็นอย่างนี้ แต่งบ้านอย่างนั้น ที่วังของ
พระปิ่นเกล้าเป็นอย่างไร ท่านว่าเหมือนกับไปดูพวกบ้านหรือ “วิลล่า” ของยุโรป คือให้ภาพ
บอกว่าพวกชนชั้นผู้นำของสยามเป็นอย่างไร ให้รายละเอียดมาก

อาจารย์กณฐิกามีอะไรเพิ่มอีกไหมรวมความแล้ว อาจารย์กณฐิกากับผมรับหน้าที่
ที่จะต้องเขียนคำนำสั้นๆ เพราะมีคำนำยาวของอาจารย์วิทย์อาจอยู่แล้ว แต่เราจะมีคำนำ
จะพิมพ์ครั้งนี้

ทรงยศ: ผมคิดว่าบันทึกของเบาวริงเฉพาะส่วนของคุณนั้นหนาแปลนั้น ผมยังไม่ได้ดู
ว่าเป็นอย่างไร แต่ผมจะกล่าวถึงบางตอนมีอะไรหลายอย่างที่จะช่วยให้เราเห็นภาพในสมัยรัชกาลที่
๔ ดีมาก อย่างเช่น เบาวริงได้ประเมินว่าใครที่มีผลได้ผลเสียกับระบบเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ เช่น
ผมจะอ่านให้ฟังว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว... เป็นผู้ดูแลรักษารายได้ของแผ่นดิน และเป็นผู้ที่เป็น
ที่ทราบกันดีว่า มีส่วนได้ส่วนเสียในระบบที่ใช้กันอยู่ในขณะนั้น”

ผมคิดว่าบางทีการประเมินของเบาวริงนี้น่าสนใจ หรือเบาวริงเวลาที่เขาสังเกตอะไรนั้น
เขาก็บอกว่าเขาไปเยี่ยมพระมหากษัตริย์องค์ที่หนึ่ง แล้วก็ไปเยี่ยมพระมหากษัตริย์องค์ที่สอง
แล้วเขาดังข้อสังเกตว่า พระมหากษัตริย์องค์ที่สองพยายามหลีกเลี่ยงที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับ

เรื่องทางการเมือง คือไม่ต้องการแสดงตัวว่าจะไปแข่งอำนาจกับรัชกาลที่ ๔

จะเห็นว่ารัชกาลที่ ๔ ก็จะถามว่า เป็นไงไปเที่ยววังที่สอง เห็นอะไรบ้าง เช่นเดียวกันกับพระปิ่นเกล้าก็จะถามเบาวิริงว่า เป็นไงบ้าง รัชกาลที่ ๔ นี่ในวังเป็นอย่างไร โต๊ะเป็นยังไง ต่างๆ นานาเหล่านี้ ผมคิดว่าการสังเกตของเบาวิริงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ

มีอีกตอนหนึ่งที่ผมอยากจะให้เราเห็น คือในวังของรัชกาลที่ ๔ เขาบอกว่าได้รับการตกแต่งด้วยนาฬิกาอย่างงดงาม มีทั้งชนิดลูกตุ้มและธรรมดา รูปปั้นของพระราชินี วิคตอเรียและเจ้าชายอัลเบิร์ต บาโร มิเตอร์ และเทอร์โมมิเตอร์ ซึ่งมีรูปร่างสวยงาม คือให้รายละเอียดที่ทำให้เราเห็นว่รัชกาลที่ ๔ ท่านสนใจอะไร

แล้วก็บอกว่า เกือบจะทุกๆ อย่างดูเหมือนจะเป็นอังกฤษทั้งสิ้น บนชั้นมีหนังสือใหม่วางอยู่หลายเล่ม พระเจ้าแผ่นดินทรงกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของสยาม พร้อมทั้งทรงกล่าวว่าประวัติศาสตร์ของสยาม ค่อนข้างจะคลุมเครือและเหมือนนิยาย แต่ส่วนที่เป็นความจริงมากกว่าส่วนอื่นๆ นั้น ย้อนหลังกลับไปประมาณ ๕๐๐ ปี และตัวอักษรของสยามได้เริ่มมีขึ้นในช่วงนั้น อะไรเหล่านี้ ผมว่าบันทึกเชิงสังเกตของจอห์น เบาวริงอาจจะช่วยให้เราได้เข้าใจอะไรละเอียดละออ

ชาวนิวยอร์ก : คือขอเดิมนิดหนึ่งของอาจารย์ทรงยศนี้ คือ จอห์น เบาวริงเข้ามาได้เดือนหนึ่ง อยู่ในกลุ่มของราชสำนักขุนนาง เห็นสังคมในระดับสูง แต่ว่าในบทที่เกี่ยวกับ population เกี่ยวกับธรรมเนียมประเพณี คนไทยกินอะไรกัน น้ำพริก เขียนคำว่า น้ำพริกด้วยนะ ทำยังไงๆ ก็บอก รวมความแล้วหนังสือสองเล่มนี้เป็นหนังสือที่ประชาสัมพันธ์ประเทศสยามดีที่สุด ถึงบอกว่านี่เป็น win-win situation รัชกาลที่ ๔ ก็ได้ เบาวริงก็ได้ สองท่านนี้ได้เป็น win-win situation รัชกาลที่ ๔ ได้ทำให้เบาวริงกลายเป็นกระบอกเสียงของท่านในโลกภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่มาก ท่านเขียนอะไรส่งให้ก็เอาไปพิมพ์ ท่านบอกอะไรก็เอาไปพิมพ์ ท่านบอกว่า อัครมหาเสด็จแรกสิ้นอย่างไร ก็บอก ไซ้ใหม่ คือวัดโสมฯ กับวัดมกุฏฯ นั่นนะ เพราะฉะนั้น บอกหมดเลย แล้วเบาวริงก็เอาไปหมดเลยเอาไปพิมพ์ด้วย

ผมว่าแปลกมากๆ ผมไม่ค่อยเห็นงานแบบนี้ ฝ่ายหนึ่งบอกว่า นี่นะฉันเป็นอย่างนี้นะ เธอเอาไปรายงาน ไปพูดให้ชาวโลกรู้ ภาษาฉันเป็นอย่างนี้ มเหสีฉันเป็นอย่างนี้ บ้านเมืองฉันเป็นอย่างนี้ๆ เอาไปหมดเลย แต่ผมว่า win-win จริงๆ (หัวเราะ)

เบาวริงเป็น spokesman แล้วเบาวริงใหญ่มาก เพราะเป็นเจ้าเมืองฮ่องกง เมื่อกลับไปลอนดอน รัชกาลที่ ๔ ก็ตั้งเบาวริงเป็นกงสุลสยามประจำประเทศอังกฤษ เป็นพระอะไรนะ พระสยาม...พระ...

ทรงยศ : เป็นพระยาสยามมานุกุลกิจสยามมิตกรมหายศ

ชาวนิวยอร์ก : เป็นตำแหน่งคล้ายทูตที่มีอำนาจมาก เป็นตัวแทนไทยประจำกรุงลอนดอน และยุโรป ขอเล่าเป็นเกร็ดไว้นิดหนึ่ง เบาวริงก็น่าดูเลยละ พยายามยัดเยียดให้รัชกาลที่ ๔ ตั้งลูกชายตัวเองเป็นกงสุลที่ฮ่องกง แต่ท่านไม่เอา (หัวเราะ) ท่านไปตั้งคนอื่น ตลกมาก คือท่านคง

ต้องสนิทกันมาก

ที่น่าสนใจคือว่าเบาวริงเป็นกงสุลสยามประจำอังกฤษไซ้ใหม่ เพราะฉะนั้น แฟ้มของเบาวริงก็อยู่ที่สถานทูตไทยในกรุงลอนดอน ม.ล. มานิจ ชุมสาย ไม่ได้มา ท่านก็เลยทำหนังสือเรื่องเซอร์จอห์น เบาวริงกับรัชกาลที่ ๔ หลายเล่มทีเดียว ไม่เลวในแง่ของการรักษาเอกสาร แล้วแฟ้มนี้ตอนนี้ยังอยู่อยู่ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หายไปส่วนหนึ่ง แต่ตอนนี้ยังอยู่ ๖ แฟ้ม

ดีมาก ๆ สำหรับฝรั่งนั้นเขาเก็บหลักฐานเอกสารเอาไว้ เนื่องจากเขาเป็นตัวแทนสยาม เขาก็เก็บใส่แฟ้มๆ เย็บไว้อย่างดี แล้วทิ้งไว้ที่ลอนดอน พอเราย้ายสถานทูตก็เลยสูญหายไปเยอะตามระเบียบ (หัวเราะ) ใครมีอะไรอยากจะแสดงความคิดเห็นว่าเราควรทำอะไรใหม่ คือเราแปลแล้วพิมพ์นะ ที่น่าแปลก ผมเข้าใจว่าเบาวริงคงได้เอกสารไปเยอะเลย คงขนกลับไป เพราะว่าได้พูดถึง “ไตรภูมิพระร่วง” ละเอียดเสียจนไม่น่าเชื่อ แต่ใครแปลให้ท่านละ เบาวริงรู้ภาษาจีน เบาวริงพูดถึงเรื่องเอกสารภาษาจีนด้วย พงศาวดารจีนว่าพูดถึงสยามว่าอย่างไร ก็พูดถึง

ทรงยศ: เท่าที่รู้ เบาวริงใช้ภาษาฝรั่งเศส สเป้นด้วย จริงๆ ในเอกสารระบุชัดว่าเป็นภาษาคลาสติเลียนด้วย ไม่ใช่ภาษาสเปนเท่านั้น แต่เป็นภาษาคลาสติเลียนด้วย แล้วก็มีภาษาอิตาลี โปรตุเกส เยอรมัน ดัทช์ สวีเดน รัสเซีย อาหรับ แล้วก็จีน

ชาวนุวิทย์: แล้วเราก็มีชีวประวัติของเบาวริงดีทีเดียว ที่อาจารย์ (เดวิด) ้วยอาจเขียนไว้ รวมทั้งบทความของอาจารย์ธเนศ เบาวริงนั้นอายุแก่กว่ารัชกาลที่ ๔ ถึง ๑๒ ปี ตอนที่เบาวริงมารัชกาลที่ ๔ อายุเท่าไร ปี ๑๘๕๕ ไซ้ใหม่ ท่านอายุ ๕๑ แล้วเบาวริงก็ ๖๐ กว่าแล้ว รัชกาลที่ ๔ สวรรคตแล้ว เบาวริงก็อยู่อีกหลายปี

ธเนศ: เมื่อตะกี้อาจารย์ถามว่าจะทำอะไรกับเล่มนี้ได้้นอกจากพิมพ์ไซ้ใหม่ อาจารย์บอกว่ามันพิมพ์มานานแล้ว แต่เราไม่ได้ใช้ประโยชน์จากมัน ผมคิดว่าปัญหา...แล้วอาจจะต้องเกิดหลังจากพิมพ์ภาษาไทยแล้วก็ตามที่ ถ้าเราพิมพ์เสร็จแล้ว แล้วก็ปล่อยไว้ ผมก็ว่าคงจะไม่เกิดอะไร เพราะด้วยความซับซ้อนของเนื้อหา ปริมาณของเรื่องที่เกี่ยวข้องอะไรต่างๆ คือคนๆ เดียวแค่อ่านแล้วจะเอาไปทำอะไร ก็ไม่รู้จะเอาไปทำอะไรได้

ผมเลยคิดว่าขั้นตอนต่อไป คือ จะต้องคิดว่าจะเผยแพร่อย่างไรได้ distribution of knowledge คือจะทำอย่างไรให้ความรู้หรือการแตกกระจายของการวิเคราะห์อะไรต่างๆ ลงไป ผมคิดว่าปัญหาของความรู้สมัยใหม่ที่มากับการพิมพ์นี้มันจะเยอะขึ้น แล้วเราหยุดอยู่แค่...คือคิดว่าคนจะมาบริโภคมันได้เลย แต่ความจริงมันไม่ได้ ต้องมีขบวนการที่ผ่านออกไปอีก ตั้งแต่ในสถาบันการศึกษาหรือในสื่อมวลชน อะไรต่างๆ พวกนี้ ไปจนถึงพวกศิลปินวรรณคดีอะไรต่างๆ ไซ้ใหม่ ในส่วนนี้

ทำอย่างไรที่เราจะถ่ายทอดมันออกไป ไซ้ใหม่ จะได้รูปแบบการสัมมนาหรือกลุ่มย่อย การวิจารณ์ หรือการนำเสนออะไรต่างๆ คือต้องเป็นอีกวาระหนึ่งเลย คือจะต้องมีคนที่จะวางแผนในการที่จะทำให้อ่านเนื้อหาทั้งหมด...คือเราไม่ต้องไปยึดเย็ดก็ได้ ให้เขาคิดตามว่าเป็นอย่างนี้...คือเพียงให้ได้มานั่งฟังพิจารณาแล้วก็ใช้วิธีการต่างๆ ที่ทุกคนมีทำความเข้าใจออกมา

เขาก็จะสามารถดึงมันออกมาแล้วก็เผยแพร่ต่อไปได้

ในส่วนนี้ผมคิดว่าต้องคิดกันต่อไปนะ ที่จะทำให้...และผมคิดว่าไม่ใช่เฉพาะเรื่องนี้ แต่ทุกๆ เรื่องที่เราพิมพ์ออกมา เราจะพบว่ามันถูกใช้น้อยมาก เมื่อตะกี้เราบอกว่า หนังสือพระเจ้าตาก เราพิมพ์ ๖ ครั้ง ๗ ครั้ง อะไรต่างๆ นานา แต่ก็ไม่ว่าเกิดอะไรขึ้น เพราะว่าเราเจียบกันเหมือนเข็มตกในมหาสมุทร ถมไม่เต็มก็มี (หัวเราะ) เพราะไม่มีขบวนการอีกอันหนึ่งที่ทำให้ความรู้ไปแตกดอกออกผล ตรงนั้นแหละ เป็นตัวที่จะเห็นความสำเร็จของมัน

กัณฐิกา : งานชิ้นนี้คุณพอแปลด้วย พอแปลไปก็บ่นไป ด่าไป (หัวเราะ) บอกว่า โอ๊ย ไปเอาจากไหนมาก็ไม่รู้ นี่ละแปลผิด... คือเหมือนกับว่า ความรู้บางเรื่องคนก็บอกเขาผิดๆ ถูกๆ แล้วก็พยายามจะทำคำอธิบายกัน พอก็บอกว่าพอรู้สึกว่ายอะเกินไป และให้บอกอาจารย์ว่า อาจารย์น่าจะจัดใหม่ละ เอาเป็นเรื่องๆ ไป อธิบายเป็นเรื่องๆ ว่าเขาว่าผิดอย่างไรบ้าง เพราะก็มีอยู่หลายประเด็นคือ ถ้าถามว่าในขณะนั้น ถ้ารวบรวมเรื่องเมืองไทยได้ขนาดนี้ก็นับว่าเก่งแล้ว แต่ว่าในฐานะคนไทยนี้ ในบางเรื่องที่อธิบายก็ยังคงมีผิด บทที่พอจะบ่นมากคือบทเรื่องพุทธศาสนา บอกว่าน่าเวียนหัวมาก

ชาญวิทย์ : ผมคิดว่าปกติคือเหมือนว่าความคิดของเราจะไม่ตรงกับคนเมื่อร้อยกว่าปี จึงทำให้มีปัญหา วันนี้ผมคิดว่าไม่เป็นไร แต่ประเด็นที่อาจารย์เนศบอกรว่า เราต้องไปเผยแพร่จะไยอย่างนี้ ผมมองว่าในฐานะมูลนิธิฯ และหนึ่งบริษัทที่เราทำงานกันมา เราก็ทำบทบาทของเราแล้ว หลายอย่างผมคิดว่าคงต้องใช้เวลา การศึกษาต้องใช้เวลามาก เราได้จัดสัมมนาเรามีอาจารย์ฉลองไปพูดที่จุฬาฯ อาจารย์อรรถจักร์ไปพูดที่เชียงใหม่ อะไรอย่างนี้ ก็จะต้องแพร่ออกไป

อัครศักดิ์ : ผมขอแทรกหน่อย ในแง่ของการจัดการ เราก็ทำโครงการขอทุนจากโตโยต้า แล้วเราเดินสายยังไล่อาจารย์เอาเฉพาะประชุมประกาศและเบาวิริง ประชุมประกาศภาคเช้า และเบาวิริงภาคบ่าย ไปที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไปมหาสารคาม ไปสกลนคร ไปที่วัดลัทธิขณัม ไปที่ขอนแก่น ไปที่ต่างๆ คือหมายถึงว่า ใช้ ๒ อย่างไปทุกจุดเลย

ชาญวิทย์ : คือในปีหน้า เราก็จะมี “รายงานการประชุม” ของปีนี้ จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสัมมนาของเรา บทความที่เราเตรียมไว้ ถอดเทปอะไรๆ นี่ละ ก็จะเป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่ง คือรวมความแล้วจะมี ๓ ละ คือ มีเบาวิริง มีประกาศ แล้วก็จะมีอันของเรา เป็นการเสนอของใหม่ เพราะฉะนั้นก็จะเป็นชุด

จิตติมา : จะขอเรียนเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องการเผยแพร่สู่สาธารณชน ตรงนี้ก็นอกเหนือจากที่ท่านอาจารย์ชาญวิทย์ได้กรุณาอธิบายให้ฟังว่า ครูอาจารย์ทั้งหลายที่จะมาในการสัมมนาที่เราจะจัดที่ศูนย์ประชุมฯ ก็คงจะนำไปสอนนักเรียน นอกจากนั้นแล้วเรายังมีที่เราจะเดินทางไปกับทางผู้สื่อข่าว ซึ่งโดยปกติแล้วนี้ กิจกรรมของที่เราทำร่วมกันนี้ จะได้รับการเผยแพร่จากผู้สื่อข่าวเหล่านี้เยอะมาก และก็เป็นที่สนใจ และก็ในกิจกรรมอื่นๆ ของบริษัทที่เราได้จัดนี้ บางครั้งจะมีท่านอาจารย์ได้ร่วมเดินทางไปด้วย

ท่านอาจารย์บางท่าน บางครั้งเราไปในสถานที่ประวัติศาสตร์อะไรอย่างนั้น แล้วก็จะเรียนเชิญท่านไป ซึ่งตรงจุดนี้ก็จะมีนักข่าวสายอื่นๆ อย่างเช่น สายรถยนต์ สายเศรษฐกิจอะไรอย่างนั้น ซึ่งตรงจุดนั้นก็มีการนำไปเผยแพร่เช่นเดียวกัน นอกจากที่ว่าได้ผ่านทางครูอาจารย์ทั้งหลายแล้ว เรื่องของการเผยแพร่ในจุดนี้ทางโตโยต้าเองไม่ค่อยเป็นห่วงสักเท่าไร แต่ว่าเป็นห่วงในเรื่องของว่าการที่จะนำไปใช้ บางทีอยู่ที่ว่า... นอกจากท่านอาจารย์จะเอาลงไปแล้ว แล้วหลักสูตรจะมีให้เรียนมากน้อยแค่ไหน ตรงจุดนั้นมากกว่า คือจะต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐด้วย ตรงนั้นถ้าเผยแพร่กับสาธารณชนแล้ว คิดว่าคงจะไม่มีปัญหาอะไร ตรงจุดนี้เราคงทำได้ดีพอสมควร

ชาวนิวยอร์ก : ผมคิดว่าประเด็นสุดท้ายที่คุณจิตติมาว่านี่ เราน่าจะเข้าไปเกี่ยวพันให้ได้ คือกระทรวงศึกษา กลุ่มที่เกี่ยวกับทำเรื่องตำราเรียน เพราะเขาก็ต้องทำเรื่องสนธิสัญญาเบาว์ริง ยังไงเสียเขาก็ต้องเขียนเรื่องรัชกาลที่ ๔ ที่ผ่านมานี้ตำราของกระทรวงศึกษา จะให้ความสำคัญของสนธิสัญญาเบาว์ริงในเรื่องของ “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” ซึ่งจบไปนานมากแล้ว ผมว่าในที่สุดแล้ว มีการเจรจากันในสมัยรัชกาลที่ ๖ แล้วลงนามสนธิสัญญา “เอกราชสมบูรณ” สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งเรื่องก็จบไปแล้ว

แต่ที่ยังอยู่คือเรื่อง “การค้าเสรี” เราถึงต้องเอาอาจารย์อัมมาร (สยามวาลา) มา เอาอาจารย์ผาสุก (พงษ์ไพจิตร) มา เอาอาจารย์วิระ (สมบูรณ) มา คือเรื่องไม่จบ ไขใหม่คือเรื่องมาถึงปัจจุบัน Free trade นี้ กับจีนกับอาเซียน พูดได้ก็นานเลย

ถ้าอย่างนั้นเราพยายามดึงกระทรวงศึกษา มาให้ได้ เวลาเขาเขียนตำราเรียนจะมีผลก็คือว่าเราต้องเข้าไปตรงนั้น ให้เขามองเห็นว่าอย่าไปติดอยู่แค่ “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” อันนั้นเป็นเรื่องอดีต จบ จบเกมไปแล้ว

วารุณี : ขออนุญาตเรียนเสริมและชี้แจงตรงนี้เล็กน้อยว่า โครงการวิจัยที่ดิฉันกำลังทำอยู่ได้ลงไปสำรวจเรื่องของแบบเรียนและหลักสูตรใหม่ ที่เป็นการปฏิรูปการศึกษาก็ยังรู้สึกไม่สบายใจอยู่ว่าจากเมื่อครั้งที่เคยวิจัยจากการติดต่อของ อาจารย์ให้กับ SEASREP พบว่าภาพความรู้เกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเปลี่ยนไป น้อยมากเลย โครงเรื่องหลัก (plot) ของ textbook หรือตำราเรียนที่เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ยังเปลี่ยนไม่มาก แม้แต่แบบเรียนใหม่ที่เพิ่งพิมพ์ตามหลักสูตรใหม่ ปี ๒๕๔๔ ก็ยังอธิบายแบบเดิม ใช้กรอบ outline แบบเดิม

ถามว่ามีการเรียนเรื่องรัชกาลที่ ๔ รัชกาลที่ ๕ ใหม่ ก็มี รวมถึงเรื่องสนธิสัญญาเบาว์ริงก็เรียนกัน เพราะว่าประเด็นเหล่านี้เป็นสาระหลักการใหญ่ (agenda) ของประวัติศาสตร์ชาติ ประเด็นเรื่องการค้าเสรีก็ยังมีอยู่เหมือนเดิม แต่วิธีอธิบายก็ยังมีเหมือนเดิมอีกเหมือนกัน

ดิฉันอยากสนับสนุนความคิดของอาจารย์ว่า ถ้าเราสามารถถึงผู้บริหารกระทรวงฯ มาคุยแล้วอธิบายให้เขาเข้าใจว่า เรื่องการปฏิรูปการศึกษาต้องมองการเปลี่ยนเรื่องวิธีคิดด้วย สิ่งที่คุณอยากได้ในระบบการศึกษาใหม่ คือสอนให้คนวิเคราะห์ได้ คิดได้ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

วิธีคิดลักษณะนี้อยู่ตรงที่การฝึกขาดการวิเคราะห์เป็นเรื่องที่สำคัญ แล้วก็เราอาจจะใช้กรณีศึกษาจากหนังสือ ๒ ชุดนี้ สำหรับทำโครงการฝึกอบรมครู การอบรมครูในหลายๆ หัวเรื่องก็อาจจะต้องอาศัยองค์กรหรือทุนด้วย

แม้แต่สมาคมประวัติศาสตร์ไม่ค่อยแสดงบทบาทเรื่องนี้ เพราะต้องใช้เงินทุน เราต้องลงไปถึงพื้นที่ลงไปถึงแหล่งสำคัญ คือโรงเรียนมัธยม เข้าไปในเขตการศึกษา แล้วก็ระดมให้เขาเข้ามาทำประชุมเชิงปฏิบัติการ (workshop) กับเรา อาจ ๓ วัน หรือ ๔ วัน แล้วคุยกันเรื่องนี้ยาวเลย สอนให้ครูเข้าใจว่าคุณจะสร้างการตีความใหม่ๆ ได้อย่างไร

จึงอยากจะสนับสนุนความคิดตรงนี้ของอาจารย์ ก็เพราะว่าเหมือนกับมีอะไรที่อยู่ในใจคล้ายๆ กัน เพราะประเทศเราลงทุนไปมากเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา แต่ว่าเรายังได้อะไรที่เหมือน “เหล้าเก่า ในขวดใหม่” ดูดี แต่ว่าเหมือนเดิม แล้วเด็กอาจจะยังแย่งลง ถ้าหากคำนึงถึงหลักการศึกษานิวโรม์ เรื่องเด็กเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ ก็พบว่ายังเป็นปัญหากับการเรียนการสอนที่ให้ฝึกหัดวิเคราะห์ ตีความ

อภารศักดิ์ : ฟังที่วารุณีแล้วเหมือนกับว่า ถ้าเราหวังที่จะเข้าไปแก้ไขเนื้อหาในตัวเล่มหนังสือเรียน มันมีแนวโน้มที่จะยากลำบากยิ่งทีเดียว เพราะว่าถ้ามันไม่ถูกไหมกระหน่ำโดยไม่เรียวกจากอาจารย์นอกระบบ ที่ทำให้...อย่างเช่นเรื่องใดเรื่องหนึ่งมันดังขึ้นมา ผมคิดว่ามันไม่ก่อให้เกิดการตระหนัก อย่างน้อยๆ อย่างเช่นกรณีของศิลาจารึก การที่ถกเถียงกันไม่ว่ายังไปก็ตาม ทำให้เกิดการชะงักงันต่อคำอธิบาย ต่อครูบาอาจารย์แล้ว ก็เริ่มรู้สึกว่ายากหาว่าอยากรู้ว่าเขาได้แย้งอะไรกันนะ

ผมคิดว่าในกรณีเดียวกันนี้ อย่างเช่น ๔-๕ ปี ที่เราเดินมาตั้งแต่เรื่องอยุธยาขึ้นมา เรามุ่งไปสู่การแสวงหาสิ่งใหม่ๆ ในแต่ละปีของเรานี้ ทำไอ้โน่น ไอ้นี้ ไอ้นั้น จากอยุธยาไปเรื่อง ร.๕ ไป ร.๔ เพียงปีหน้าไป ร.๓ ไล่ไปเรื่อยๆ จนย้อนขึ้นไป

เหมือนกับว่ากำลังเราก็มีเท่านั้นนะ มันเหมือน...มันต้องมีอะไร ตัวใดตัวต่อที่คอยไหมกระหน่ำ อย่างเช่นประชุมประกาศนี้ ไล่จัดนอกรอบอย่างนี้ เบาวริง เดินสายนอกรอบ มันเหมือนกับต้องไหม ซ้ำๆ ซ้ำๆ ผลมันถึงออกไปตรงนั้น เพราะว่ากระบวนการที่จะให้พวกเขียนตำราเปลี่ยนวิธีคิดนั้นนะ พวกสำนักพิมพ์เขามีเป้าหมายของการจ้างคนเขียนอย่างแน่ชัด ไซ้ใหม่เขาก็ไม่สนใจหรอก ยกเว้นมันถูกไหมกระหน่ำอย่างมากๆ ผมว่านะ

วารุณี : ระบบปฏิรูปการศึกษากำหนดว่า สถานศึกษาสามารถสร้าง (design) หลักสูตรการเรียนการสอนได้เองเลย แต่ว่าความเป็นจริงที่พบกลับเป็นว่าแบบเรียนถูกกำหนดโดยสำนักพิมพ์ แล้วสำนักพิมพ์ก็สร้างหลักสูตรและแบบเรียนตามตัวอักษรของกรมวิชาการ ซึ่งเขียนโดยนักวิชาการศึกษา แม้แต่คู่มือครูก็ยังมีจุดอ่อนในเรื่องการอธิบายและวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์อยู่หลายหัวข้อ

ชาญวิทย์ : ผมขอตัดบท เรื่องนั้นเป็นเรื่องใหญ่มาก ผมขอเปลี่ยนเรื่อง หนังสือเบาวริงที่มาพิมพ์ครั้งหลังนี้เปรียบเทียบกับพิมพ์ครั้งแรกน่าสนใจมาก คือพิมพ์ครั้งหลังไม่เอาพระราชสาส์น

(จดหมาย) ส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ ๔ ที่ให้กับเบาวริงมาพิมพ์ให้สมบูรณ์ตามรูปแบบเดิม ไม่ทราบเป็นเพราะอะไร ผมถ่ายมาจากต้นฉบับที่เบิร์กลีย์ ในพระราชสาส์นของรัชกาลที่ ๔ มีการประทับพระราชลัญจกร มีประทับเป็นภาษาจีนด้วย คือตราที่รัชกาลที่ ๔ ประทับไปเป็น S.P.P.M.M คือ ย่อมาจาก Somdetch Phra Paramendr Maha Mongkut (“สมเด็จพระมหาปรมนิทรมหามงกุฎ”) แต่อีกอันเป็นตราภาษาจีนอ่านได้ว่า “แต่ปึง” (แบบกว้างตั้งหรือแต่จิว) หรือ “เจิ้งหมิง” (จิ้งกลาง)

กล่าวคือ กษัตริย์ราชวงศ์ธนบุรีและจักรี (ยุคแรกนับตั้งแต่พระเจ้าตากสินเรื่อยมาจนรัชกาลที่ ๑-๒-๓-๔) เวลาส่งสาส์นไปเมืองจีนจะบอกว่าเป็นพวกตระกูล “แซ่แต่” แล้วพระราชสาส์นของพระเจ้าจักรพรรดิเจิ้น (ฮำฮอง) มาไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔ ปี ๒๓๙๔ ใช้คำเรียกกษัตริย์สยามว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงพระมหานครศรีอยุธยาแต่ปึง” อันนี้คนส่วนใหญ่จะไม่เคยเห็นยกเว้นจะดูจากหนังสือของเบาวริงที่ตีพิมพ์ครั้งแรก (๑๘๕๗)

นั่นเป็นสมัยที่ยังมีการส่งทูตบรรณาการ “จิ้มก้อง” ไปเมืองจีนอยู่ แต่หากดูประกาศท้ายๆ ใน “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” ประกาศที่ ๓๐๙ ปี ๒๔๑๑ เรื่อง “ราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรี” สุดท้ายที่บอกว่าทำไมเลิกส่ง “บรรณาการจิ้มก้อง” ไปเมืองจีน ยืดยาวและละเอียดมาก น่าสนใจ คือทรงประกาศว่าถูกจีนหลอกมาหลายร้อยปี และ “พระเจ้าแผ่นดินโง่ เสนาบดีเชอะ ราษฎรโง่” ตอนนั้นก็เลยเลิกส่ง ประเด็นเหล่านี้บางคนอาจจะดูว่าเล็กน้อย แต่อาจจะให้เราเห็นอะไรๆ ในอดีตได้ไม่น้อย

นอกจากนั้นในหนังสือของเบาวริงยังนำรูปประกอบไปจากเมืองไทยตีพิมพ์ไว้ด้วย เช่นรูปพระแก้วมรกตทรงเครื่อง ๓ ฤดู เข้าใจว่ารัชกาลที่ ๔ ท่านทรงมีอะไรอยู่ในพระหัตถ์ ท่านเยอะทีเดียว พร้อมที่จะแจกให้เบาวริงไป คล้ายๆ กับจะบอกว่า “เฮลละ ฉันมีพระพุทธรูปอย่างนี้ เธอเอาไปดู แล้วเอาไปพิมพ์ลงหนังสือของเธอได้” เอาไปพิมพ์ให้โลกรู้ นอกจากนั้นก็ยังมียูนิคอร์น แพร่หม่นน้ำเจ้าพระยา เจดีย์ โศกของรัชกาลที่ ๓ รูปหมอบกราบเข้าเฝ้าอย่างไรบอกหมดเลย แม้กระทั่งเรื่องกินน้ำพริก ผมโยนกลับคืนให้อาจารย์ทรงยศ

ทรงยศ : ผมก็ไม่รู้จะโยนไปให้ใครอีก (หัวเราะ) วันนี้เราต้องดูอะไรอีกละอาจารย์ ก็เรื่อง... ต้องดูอะไรละ รายงานการประชุมอะไรหรือเปล่า หรือไม่ต้อง

ทวีศักดิ์ : ดูเหมือนกับว่ามีฐานะที่รับได้ในสายตาของตะวันตกนี้ อันนี้อาจจะชัดขึ้น ถ้าเราเปรียบเทียบกับหนังสือพวกที่ชาวต่างชาติเขียนในยุคนั้น เป็นยุคของพวก Orientalism ไซ้ใหม่บางที่เขาออกมาสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับ “ตะวันออก” ซึ่งวิธีที่เขาอธิบายเรื่องอินเดีย ถ้าอังกฤษเขียนเห็นเลยไซ้ใหม่ว่าจะออกแบบไหน เขาก็มี “ความเห็นอกว่า” เพราะเขาเป็นคนบรรยาย แต่ว่าสิ่งที่เบาวริงทำกับสยามคือว่า เขาพูดผ่านเสียงคนไทย ก็คือ รัชกาลที่ ๔ หรือกลุ่มของท่าน จุดนี้ผมว่าแปลก แล้วก็แตกต่างจากที่อื่นๆ แต่จนกว่าเรา จะไปทำการศึกษานั่นออกมา จึงจะพูดได้ชัดๆ ว่าแตกต่างแค่ ไหน มีอะไรมากกว่านั้นหรือเปล่า ก็เพียงแต่ผมเสนอเท่านั้นว่ามีที่อื่นอีกไหม ในบรรดางานเขียนเกี่ยวกับสังคม “นอก”

ตะวันตกในช่วงนั้นที่ทัศนะฝรั่งเขามอง จะมองแบบไหน

ชาญวิทย์ : รัชกาลที่ ๔ จะเขียนไปถึงเบาวริงแล้วว่า ท่านฝากเงินไว้ใน bank เมืองนอกนั้นเท่าไร แบ่งให้ลูกๆ เท่าไร รัชกาลที่ ๔ ท่านจะมีรายละเอียดเรื่องแบบนี้มาก แม้แต่เรื่อง แหม่มแอนนาว่าเธอเงินเดือนเท่าไร ที่ผมคุยว่าแหม่มแอนนาเธอบอกว่าเธอค่าจ้าง สอนหนังสือให้เจ้านายเล็กๆ เดือนละ ๑๔๐ ปอนด์ ท่านบอก ๑๐๐ ได้ไหม ได้ แอนนาบอกว่าได้ก็มา เก่งมากเลยมีการต่อรองราคาค่าจ้างกันได้

มองอีกด้าน ทั้งเบาวริงและแหม่มแอนนาก็ propaganda ให้เมืองไทยไม่น้อย (รวมทั้ง tourism) คนสนใจเมืองไทยมาก เพราะภาพยนตร์ Anna and the King ในแง่หนึ่งรัชกาลที่ ๔ เป็น one of the most modern Asians นะ คือพูดภาษาอังกฤษได้ทำให้สื่อสารกับฝรั่ง และโลกสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกและอาจจะกษัตริย์พระองค์เดียวใน ตอนนั้นก็ได้ใช้ไหม ที่ทรงตรัสและเขียนภาษาอังกฤษได้ ทางจักรพรรดิญี่ปุ่นหรือกษัตริย์เอเชีย อื่นก็พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ พม่าสมัยเดียวกันนี้มีพระเจ้ามินดงซึ่งก็ทรงเก่งไม่น้อยใช้ไหม ทรงทำการปฏิรูปพม่าแบบเดียวกับที่รัชกาลที่ ๔ ผมคิดว่าการมีโรงกษาปณ์และทำเหรียญ ก่อนไทยเราด้วยซ้ำ แต่มินดงมีข้อเสียเปรียบคือตรัสภาษาอังกฤษไม่ได้ แล้วลูกของมินดงก็เป็น กษัตริย์ที่ไม่ดีไม่เก่งเลย คือพระเจ้าธีบอที่เสียเมืองไป ดูเหมือนมีงานศึกษาเปรียบเทียบมินดงกับ รัชกาลที่ ๔ นี้ไม่น้อย รวมทั้งของอาจารย์เกษม ศิริสัมพันธ์

รวมความแล้วรัชกาลที่ ๔ ท่านเด่นมาก แล้วในจดหมายที่ท่านเขียนบอกสหราชอาณาจักรว่า Siam นี่เป็น semi-civilized เป็นกึ่ง civilized เรายังไม่ civilized แต่เราก็ไม่ใช่ barbarian แต่พระองค์ท่านนี่เป็น enlightened แล้ว อย่างที่อาจารย์ธเนศจะพูดเอาไว้ มี “แสงสว่าง” คือ enlightened และเบาวริงก็ยอมรับว่าท่าน enlightened พูดกันรู้เรื่อง

ธเนศ : ประเด็นต่อเนื่องตอนนี้นึกได้ คือในกรณีของสยามเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ทั่วไป คิดว่า การอธิบายเรื่องลัทธิอาณานิคมในตอนนั้นถูกตีความด้านเดียว คือว่าเหนือกว่าพวกเราในเอเชีย คือเรือปืนเรือไฟที่ฝรั่งมี แล้วฝรั่งก็หาเรื่องจะมาเขมือบ Southeast Asia หรือเอเชีย ทั้งหมดเอาเป็นเมืองขึ้น วิธีมองแบบนี้ถูกส่วนหนึ่ง

แต่อีกส่วนหนึ่งที่ตัวอย่างของสยาม คือว่าถ้าหากว่ารัฐในเอเชียเหล่านั้นนั้นสามารถ จะต่อรองได้ ใช้ไหม ใช้สติปัญญาหรือปรับปรุงปฏิรูปอะไรต่างๆ แบบฝรั่ง ฝรั่งอย่างเบาวริงก็สามารถ ที่จะประนีประนอมได้บนผลประโยชน์ร่วมกัน คือการใช้เรือปืนก็อาจจะยุติลงได้ อาจจะไม่ต้องมี การล่าอาณานิคมทั้งหมดก็ได้

คิดว่ามีคนพยายามจะอธิบายในลักษณะนั้นเหมือนกัน แต่ case ในลักษณะนี้มีน้อยเรื่อง เหลือเกิน กรณีของสยามเลยกลายเป็น “ข้อยกเว้น” มากกว่าจะเป็น “แบบที่เป็นไปได้” ผมกำลังจะเสนอว่า “ความเป็นไปไม่ได้” มีมากแค่ไหน ทำให้บรรดากษัตริย์ตั้งแต่เวียดนาม ลงไปถึงชาวถึงไม่สามารถปรับตัวได้เลย มีสยามแห่งเดียวเท่านั้นหรือที่ทำได้ มองด้านหนึ่งก็น่า จะดีใจว่าเราก็คงจะเก่งนะ แต่มองอีกด้านหนึ่งก็ไม่วุ่น “เพี้ยน” ไปหรือเปล่า หรือว่ามีอะไรใน

ช่วงนั้นที่ทำให้กระบวนการอันนี้ไม่เกิดขึ้น

ชาวนิวทีย : คือเป็น norm หรือเป็น exceptional (มีเสียงคุยโต้ตอบกัน ฟังไม่ชัด)

ทรงยศ : เอ๊ะ ถ้ามารายละเอียดชนิดหนึ่งสิว่า ตอนที่เขาเซ็นสัญญากันนี้ สัญญาเบาวริง ๒๓๙๘ เริ่มเจรจากันวันที่ ๙ เสร็จจบสิ้นวันที่ ๑๖ สิงหาคม เซ็นสัญญาจริงๆ วันที่ ๑๘ ที่นี้ในนั้นจะเห็นว่ามีกรพุดถึงเรือว่าเรือ Rattler ของเบาวริงจะเข้ามาจากสันดอนปากน้ำ ซึ่งฟังแล้วคลุมเครือมากกว่าทางฝ่ายสยามนี้ไม่อยากให้เรือเข้ามา เหมือนกับว่าเป็นเรือปืน หรือเรืออะไร หรือกำลังใช้นโยบาย “เรือปืน” หรือเปล่า เพราะว่าทางฝ่ายสยามบอกไม่อยากจะให้เข้ามา เนื่องจากจะฉลวงพิธีสงคราม มหาสงคราม ฉะนั้นกลัวจะยุ่ง ฟังดูแล้วได้ความรู้สึกว่าเหมือนเอาเรือปืนเข้ามา มาอัครัฐบาลสยามรัชกาลที่ ๔ นะ (มีเสียงพูดแทรกว่า “ถูกต้อง”)

ชาวนิวทีย: ตรงนี้ ศ. เดวิด วัลยอาจ พุดเอาไว้ว่าเบาวริงประสบความสำเร็จส่วนหนึ่ง เพราะการชู้คุกคาม มีจดหมายมาก่อนไซ้ใหม่ บอกว่าจะเอาเรือเข้ามา แต่มีคำหวานว่าอยากจะมาเจอฉันที่มีตราก่อน อันนี้เป็นจดหมายก่อนเข้ามาด้วยซ้ำ เมื่อเข้ามาแล้วมาอยู่ตรงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วก็เข้ามาที่เมืองปากน้ำสมุทรปราการ ตัวท่านเข้ามาแต่เรือรบยังไม่เข้า ในที่สุดเอาเรือข้ามสันดอน เรือ Lattler เข้ามาทอดสมอจอดอยู่ประมาณช่วงป้อมปัจจามิตรตรงปากคลองผดุงกรุงเกษม เกือบถึงวังหลวงแล้ว

รวมความแล้วเอาเรือจ่อไว้แล้วก็เจรจา อาจารย์วัลยอาจคิดว่าการบังคับมากกว่าที่เบาวริงยอมรับและ เขียนบันทึกไว้ในหนังสือ ๒ เล่ม ไซ้ ปิบ แต่ถึงเขาปิบ เราก็เต็มใจให้ปิบแล้ว (เสียงหัวเราะ) เอาเข้าจริงแล้วรัชกาลที่ ๔ ท่านตัดพระทัยแล้วว่า เกมนี้เล่นกับฝรั่ง ผมว่าจบลงเป็น win-win situation

เอาเรือมาจ่อแล้วตกลงว่าจะยิง ๒๑ นัด ใฮโห ดึงเรื่องกันนานเลย ยิงไม่ถึง ขอย่าเพิ่งยิงขอประกาศให้ราษฎรรู้ก่อน เพื่อให้คนได้รู้ใจว่าไม่ใช่เรื่องอะไรร้ายแรงน่าตกใจเลยนะ นี่เป็นเรื่องของเกียรติยศ ๒๑ นัด ฝรั่งเรอตูมๆ ฉันทูม ๒๑ เรอกิตูม ๒๑ อันนี้เป็นเกียรติเท่ากัน

หากเราจะดูในเอกสารของท่านอย่างเช่นเรื่อง “ประกาศฯ” เลิกส่ง “ทูตบรรณาการจัมก้อง” นั้น ก็มาจากเหตุผลที่ว่าจีนมิได้ปฏิบัติต่อเราอย่างเท่าเทียม แต่กับฝรั่งท่านถือว่า “เท่าเทียม” กัน ซึ่งจะจริงหรือไม่จริงก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ดังนั้นท่านจึงอ้างว่าหากจะส่งทูตไปจีน ก็ต้องไปเข้าที่เมืองเทียนสินแบบเดียวกับฝรั่ง ไม่ใช่ให้ไปเพียงแค่มืองกวางตุ้งอย่างที่เคยทำกันมาเป็นร้อยเป็นพันปี แล้วต้องเดินทางบกอีกไกลกว่าจะไปถึงเมืองปักกิ่ง บางครั้งคณะทูตก็ถูกโจรปล้น บางครั้งก็ไปตาย ยุ่งยากมาก

ผลสุดท้าย รัชกาลที่ ๔ ทรงบอกว่าไม่ไปแล้ว แม้จะให้ไปเข้าที่เมืองเทียนสิน ไทยก็ไม่มีเรือที่จะเดินทางได้ไกลขนาดนั้น รวมความแล้วก็ยุติส่งทูตไปจีนตั้งแต่ปี ๒๓๙๖ ก่อนหน้าลงนามสัญญาเบาวริงปี ๒๓๙๘ ยุติความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับจีนไปเลย

วรุณี : ดิฉันมีคำถามตรงนี้ว่า รัฐไทยมักได้รับการอธิบายว่าในยุคนั้นเรามีผู้นำที่มีความคิด

และการดำเนินวิเทศบาทยกับมหาอำนาจตะวันตกแตกต่างจากผู้นำรัฐเพื่อนบ้าน ดิฉันสงสัยว่าตรรกหรือคำอธิบายแบบนี้ทำให้เราหาเหตุผลหรือหลักฐานที่จะบ่งบอกว่า แล้วทำไมรัฐไทยของเราถึงแตกต่างจากผู้นำอื่น

ชาญวิทย์ : คนที่พูดภาษาอังกฤษได้นะ มีอีกไม่กี่คนนะ แต่ก็มหัศจรรย์สำหรับโลกสมัยนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาทั้ง ๒ พระองค์พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ ทิพากรวงศ์ก็พูดไม่ได้ คิดว่าไม่ได้นะ คนที่พูดภาษาอังกฤษได้ คือ ช่วง บุนนาค (ศรีสุริยวงศ์) กับหม่อมราโชทัย (มีเสียงพูดแทรกว่า “พระปิ่นเกล้าด้วย”) พระปิ่นเกล้า คือ รวมความแล้วชนชั้นนำของสยามไปศึกษาโลกตะวันตกละ คืออันนี้ก็ไม่รู้ว่าเป็นอุบัติเหตุ เป็น exception...

วราวุธ : แล้วเจ้า เจ้าอื่น เจ้าพื้นเมืองในราชอาณาจักรอื่น เขาไม่ศึกษาหรือ

ชาญวิทย์ : พม่า ไม่ คือเรารู้ว่า พม่าไม่

ฉลอง : เมื่อเบาวริงเข้ามาใน ราชวงศ์จักรีเพิ่งมีประวัติไม่กี่สิบปีเอง

ชาญวิทย์ : การเสียกรุงศรีอยุธยาอาจจะมีผล เทียบกับพม่าที่ชนะมาตลอดตอนนั้น ก็เลยมีวิธีคิดมีกษัตริย์อีกแบบหนึ่งที่ต่างออกไป

วราวุธ : การที่ผู้นำไม่ได้มีการสืบสายราชวงศ์ยาวนาน จะอธิบายถึงวิธีคิดของผู้นำไทยแตกต่างจากพม่าได้อย่างไร

ฉลอง : คือไม่มีจารีตประเพณีที่จะมายึดติด หรือไม่มีอดีตที่เป็นความรุ่งโรจน์

อรรถจักร์ : ผมว่าถ้าเราตอบเชิงโครงสร้าง เราจะพบว่าจะมีความแตกต่างกันมาก หนึ่งคือโครงสร้างของกลุ่มคนในรัฐแต่ละรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่เหมือนกันเลย ของไทยอย่างเมื่อเข้าที่เราคุยกัน ผมคิดว่าแต่ละกลุ่มมี space ของตัวเอง แต่ทุกคนยืนอยู่บนฐานของผลประโยชน์ของชาติไทยรวมๆ ในอาณาจักรอันนี้ แต่ขณะที่เวียดนามไม่ใช่ เวียดนามการสู้กันบนของ ๒ ฝ่าย ๓ ฝ่ายนั้นเป็นเรื่องใหญ่เลย ในเขมรเองก็มีความขัดแย้งในหมู่ของผู้นำหรือบรรดา “นักร้อง”ทั้งหลาย

ชาญวิทย์ : กรณีของเขมรนี่ก็เป็นอีกแบบหนึ่ง ต้องดูในเรื่องบริบทของเขมรตอนนี้คือสิ่งที่เขมรต้องการคือทำอะไรถึงจะหลุดจากสยามไปขึ้นฝรั่งเศส การที่เขมรยังอยู่เป็นประเทศเป็นชาติอยู่อย่างในปัจจุบันก็เพราะหลุดจากสยามไป มิฉะนั้นก็อาจลี้ภัยลี้บ้านลี้เมืองไปแล้วถูกแบ่งแยกระหว่างสยามกับเวียดนาม

ธเนศ : ผมถึงเน้นว่าถ้าหากเราจะเข้าใจ ก็คงจะไม่ใช่แค่ว่าคนไทยพูดภาษาอังกฤษได้ เจ้าไทยพูดภาษาอังกฤษได้ ผมคิดว่าตัวโครงสร้างผลประโยชน์ของกลุ่มมันแตกต่างกันมากเลย เพราะฉะนั้น อย่างกรณีเวียดนามเห็นชัด แล้วก็อีกอย่างหนึ่ง ผมคิดว่าอาณานิคมเข้ามานี้เขาไม่ได้ยึดเป็นอาณานิคมทั้งหมดเลย มันมีการปกครองโดยอ้อมก่อน แล้วโดยเงื่อนไขทั้งหมดจริงๆแล้ว อาณานิคมอาจจะปกครองโดยอ้อมทั้งสิ้น เพราะว่า cost มันไม่สูง แต่เนื่องจากพอเข้าไปแล้วมันเกิดปัญหาซ้อนขึ้นมา เช่นกบฏชาวนาที่ไผ่ลมาศศตวรรษที่ ๑๙ ศตวรรษที่ ๒๐ มันเป็นเรื่องที่บีบให้อาณานิคมต้องยึด ในขณะที่ของไทยผมคิดว่าตัวโครงสร้างของเราทำให้

เราปรับตัวได้ดีกว่า นอกเหนือการอธิบายบนความสามารถของผู้นำเราแล้วนะ

ชาวนิวซี : ลัทธิอาณานิคมที่มันมานี้ไม่ใช่มาปั๊บแล้วก็ยึดเลย อย่างกรณีเขมรไปเป็นรัฐในอารักขา ก่อนที่จะเป็น colony มี status ต่างกันลิบเลย ผมว่าอย่างกรณีอินเดียที่รัชกาลที่ ๕ ไปเห็นนี่ ก็แบ่งเป็นรัฐๆ ของมหाराชา มหाराชาอยู่หมดเลย เพียงแต่อังกฤษขึ้นไปอยู่ข้างบนเท่านั้นใช่ไหม you ก็อยู่ของ you ไปสิ ให้ฐานะให้ตำแหน่งเลี้ยงเอาไว้

กรณีพม่าอาจ exceptional มาก เพราะว่ากษัตริย์พม่าไม่ยอม อย่างไรก็ตาม you ต้อง “ถอดรองเท้า” เข้ามา แล้วนั่งตรงข้างล่างนั้น จะมาเท่ากันไม่ได้ กษัตริย์พม่ายอมไม่ได้ ถือว่าอิสรียศเขาสูงมาก จีนมายังถูกตัดหัวส่งกลับไปบ้านเลยก็มี คือของพม่าดูมาก คิดว่าเวียดนามก็เป็นอย่างนั้นนะคิดว่า เวียดนามมีประวัติศาสตร์อันยาวนานในแง่ที่พิชิตจีน มาตลอด ที่อาจารย์ฉลงพูดก็มีส่วน อย่างลิ้มว่ารัชกาลที่ ๔ เป็นรุ่นที่ ๓ ของราชวงศ์ third generation เท่านั้นเอง ตั้งวงศ์รัชกาลที่ ๑ นี่เป็น generation ที่ ๓ ความรู้สึกแบบจีนแบบพม่ารู้สึก ผมว่าเราอาจไม่มีอันนั้น ก็เป็นสิ่งที่ได้เปรียบในสถานการณ์แบบนี้

อัครศักดิ์ : จังหวะและเวลาสัมพันธ์ด้วยหรือไม่ ถ้าเราคิดว่า ๑๘๕๕ คือเบาวริง ถ้าตามปีที่พม่ารบกับอังกฤษครั้งแรกคือปี ๑๘๒๔ ใช่ไหม ห่างจาก ๑๘๕๕ สามสิบปี แล้วมันอยู่ในช่วงที่การค้ากับเมืองจีนก็สลายตัว การค้ากับเมืองจีนเริ่มสลายตัวไปอีก ๑๐ ปีต่อมา หลังจาก ๑๘๒๔ พม่ารบกับอังกฤษ แล้วต่อมาเกิดสิงคโปร์ขึ้นปี ๑๘๑๙ เหมือนกับว่าทศวรรษตรงนี้ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านซีกใต้และซีกตะวันตกนี้เห็นเด่นชัดมาก ในขณะที่ซีกทางเมืองจีน ผลประโยชน์ก็ลดน้อยถอยลงอยู่ตลอดเวลา นั่นอาจจะเป็นหนึ่งปัจจัยของจังหวะเวลาอีก ๓๐ ปีต่อมาสำหรับการเฟื่องมือง

ประการที่ ๒ ผมคิดว่าการเปลี่ยนจากรัชกาลที่ ๓ มาเป็นรัชกาลที่ ๔ บนพื้นฐานที่รัชกาลที่ ๔ ไม่คาดฝัน หมายถึงว่าเครือข่ายของผลประโยชน์ เครือข่ายทางอำนาจจะใช้อย่างนี้ยังไม่กว้างขวางพอ ดังนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องไปปกป้องหรือต้องตั้ง ถ้าเกิดว่ารัชกาลที่ ๔ เป็นกษัตริย์ที่ไม่ต้องไปวุ่น รู้ว่าสืบต่อรัชกาลที่ ๓ แน่ๆ ผมว่าอาจจะมีความอหังการต่อการปกป้องแผ่นดิน แต่ที่นี้ขึ้นมา พระองค์อาจรู้สึกว่าร่าน Straits Times มาตั้งนานแล้ว เรื่องมันก็ต้องเป็นอย่างนี้แหละ

ชาวนิวซี : คือประเด็นที่อาจารย์อัครศักดิ์ยกขึ้นมาที่นี่มากมาย เลย ๑๘๑๙ อังกฤษตั้งสิงคโปร์ ๑๘๒๔ พม่าแพ้ครั้งแรก ๑๘๔๐ สงครามฝิ่น ฮ่อกงถูกยึดแล้ว ผมจำไม่ได้ว่าแมทธิว ซี เบอริแลนด์เรือเข้าไปในเอโตะของญี่ปุ่นปีอะไร แต่ญี่ปุ่นก็ต้องยอมเปิดประเทศ ฉะนั้นสถานการณ์ทั้งหลายเอื้ออำนวยให้ไทยเห็นว่า ประเทศที่ใหญ่โตมโหฬารมีอำนาจมาครอบบ้านเรา ไม่ว่าจะเป็นจีนเป็นพม่าแพ้หมดเลย รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่า “ต่างก็เจ๊งหมด” แล้ว เพราะฉะนั้นถ้าเราจะสู้ก็สู้ไม่ได้ (มีเสียงพูดแทรก พม่าเขาก็เห็น เวียดนามเขาก็เห็น แต่ทำไมเขาไม่คิดแบบเรา) พม่าไม่เห็น คิดว่าพม่าไม่เห็นนะ รู้สึกว่าถ้าเราอ่านเรื่องศึกพม่ากับอังกฤษ พม่าบุกเข้าไปมณีนีประธม ไร่ประธม แกวนั้น ไปจับคนมา อังกฤษโกรธ สงครามครั้งแรกเป็นผลจาก

การรุกแดนแถวอัลซัม มณีประ

อีกเรื่องหนึ่ง ดูเหมือนว่าเบาวริงต้องการไปเปิดญี่ปุ่น แต่เข้าไป อเมริกันส่งแมทธิว ซี เปรรี่เข้าไปก่อน เบาวริงเลยต้องหันมาเปิดสยาม เขาบอกว่าอันนี้เป็นประเด็นสำคัญมาก หลังจากเปิดสยามแล้ว เบาวริงไปฟิลิปปินส์ เบาวริงเขียน The Philippines Island ละเอียดมากเลย เบาวริงไปจะเปิดที่นั่นอีก แต่ว่ามีปัญหาเลยถูกย้ายกลับไปอยู่ที่อังกฤษ แล้วอเมริกาก็เลยเข้า ฟิลิปปินส์

ฉลอม : มีเรื่องสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่อังกฤษกับอเมริกาส่งทูตมาเจรจา อังกฤษส่งเจมส์ บรัค อเมริกาส่งคือ โจเซฟ บัลลาสติเยลล์มาเจรจา ในบันทึกของไทยน่าสนใจมาก เราปฏิเสธอย่างเรียกว่าไม่มีเยื่อใยเลย แล้วอเมริกาโกรธมาก แต่เจมส์ บรัค ไม่ได้พูดถึง อ่านบัลลาสติเยลล์แล้ว คิดว่าเป็นอุทาหรณ์ก็ได้ที่ผู้นำรุ่นต่อมารวมทั้งรัชกาลที่ ๔ ด้วย คงจะดูจากตรงนั้นว่าครั้งนั้นทำได้ แต่ว่าครั้งต่อไปพอหลังจากนั้นคือประมาณ ๑๘๕๐s ไซ้ใหม่ ผมคิดว่าสงครามจีนและการเสียพม่า ครั้งต่อมากจะทำให้ประเมินสถานการณ์ได้ว่า ถ้าทำแบบนั้นต่อไปก็จะไปไม่รอด

ชาญวิทย์ : บรัค ราชาบรัค ไซ้ใหม่ มาปลายรัชกาลที่ ๓ จะสวรรคตแล้วละ

ธเนศ : แล้ววิธีที่พระคลังกิดกันพวกบัลลาสติเยลล์นี้ทำให้เขาโกรธมาก จะส่งหนังสือ หนังสือเข้าไปขอพบก็ไม่ยอมให้พบไซ้ใหม่ ฝ่ายไทยบันทึกไว้ว่าไง เขาเปรียบการที่เอาเรือเข้ามาในเมืองไทย ลูกเรือทั้งหมด ๒๕๐ คน ติดอาวุธเป็น ๑๐๐ นะ มีปืนมีอะไรต่างๆ นี่ เทียบกับตอนที่ Edmund Roberts มาครั้งแรก ก็มาไม่กี่สิบคน เรือก็เรือไม้ แต่คราวนี้เป็นเรือเหล็ก แสดงว่าฝ่ายไทยก็รู้เหมือนกันว่านายของเรือเปลี่ยนไปแล้ว มีอำนาจใหม่เข้ามา แต่ว่าการที่ข้างในกรุงของเราเอง ผู้นำไทยเขายังตกลงกันไม่ได้ พวกพระคลังเขาก็ไม่กล้าเล่น ฉะนั้น อาจจะต้องการปิดบ้านเมืองด้วย ไม่อย่างจะให้พวกฝรั่งนั้นเข้ามาทำให้สถานการณ์ข้างในเปลี่ยนไป

ชาญวิทย์ : อย่างประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น ตอนอเมริกาแล่นเรือเข้าไปเปิดเมืองเอโดะ (โตเกียว) เขาบอกว่า ชาวญี่ปุ่นเรียกว่า black ship เรือดำ บอกว่ามันน่ากลัวมาก คนญี่ปุ่นตกใจ มันแล่นเข้ามาใหญ่โตมาก เข้ามาแล้วบีบบังคับเลยว่าญี่ปุ่นต้องเปิดประเทศ คือ เหมือนกับแสนยานุภาพของฝรั่งน่ากลัว อย่างกรณีนี้พอเบาวริงเอาเรือ Latterer เข้ามา ก็ต้องเจรจากันนานว่าอย่าเพิ่งเข้า ไม่ให้ข้ามสันดอนที่ปากน้ำ แต่ฝรั่งก็ฉลาดมาก พอน้ำขึ้นเรือข้ามสันดอนได้ ก็เข้ามาเลยในแม่น้ำเจ้าพระยาเลยละ แล้วก็ค่อยๆ เขยิบแล่นเข้ามาจนกระทั่งถึงตรงปากคลองผดุงกรุงเกษม

ทรงยศ : ที่นั่นอีกแห่งหนึ่งคือความนิยมอเมริกันนี้ ให้คำอธิบายอะไรใหม่ อย่างกรณีของสมเด็จพระปิ่น อะไรละ โอรสก็ดี หรืออะไรต่างๆ นานา ผมคิดว่าแม้กระทั่งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เวลาแต่งตั้งนี่ มันคือชุดทหารอเมริกัน อธิบายได้ใหม่ว่า แปลว่านิยมอเมริกัน เพื่อเอามาคนกับอังกฤษ หรือว่าเป็นความนิยมจริงๆ เป็นความนิยมชมชื่น เพราะฉะนั้นเวลาเซ็นสัญญาในแง่นี้ ก็บอกโอเค เห็นแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์

วราวุธ : เรายังไม่ค่อยรู้สึกถึงความแตกต่างระหว่างความเป็นอังกฤษกับความเป็นอเมริกันอย่างนั้น หรือ

ฉลอง : แต่พอหลังจากพวกมิชชันนารีเข้าแล้ว ก็ผ่านไปแล้วสามสิบกว่าๆ คิดว่า ถ้าคนไทยจะเริ่มรับหรือเห็นภาพอเมริกันคงจะต้องผ่านพวกนี้ ซึ่งก็รับได้เพราะว่าพวกมิชชันนารี เขาไม่ได้มาแบบทำหาย

วรุณี : ที่จริงมิชชันนารีอเมริกันมาให้ความรู้แก่สังคมไทยด้วยซ้ำ ขอยกตัวอย่าง ดร. ชามูแอล แม็คฟาร์แลนด์ ผู้พ่อของพระราชาธิปไตยที่เดินทางเข้ามาในรุ่นถัดจากหมอบรัดเลย์ ไม่นานนัก และน่าจะสนิทกันเพราะลูกชายคนหนึ่งใช้ชื่อบริดเลย์

แม็คฟาร์แลนด์นี่ปฏิบัติงานเครือข่ายของศาสนาจักรที่ถูกส่งไปอยู่ที่เมืองเพชรบุรี เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี พระคลังสมัยรัชกาลที่ ๔ ขณะนั้นยังเป็นเจ้าเมืองเพชรบุรี ขอให้แม็คฟาร์แลนด์สอนภาษาอังกฤษให้กับลูกชายตัวเองและลูกๆ กรมการเมืองเพชรบุรี

เพราะฉะนั้นภาพที่มีมิชชันนารีที่เป็นฝรั่งชาวตะวันตกออกไปตั้งบ้านเรือนตามหัวเมืองนั้น สำหรับการรับรู้ของคนไทย ดิฉันว่าฝรั่งเหล่านั้นไม่น่าจะเป็นคนแปลกหน้าหรือ stranger นัก พวกเขาน่าจะมีความสัมพันธ์ที่เป็นอันมิตรกับชาวบ้านไทย รวมถึงชนชั้นนำชาวตะวันตกที่เข้ามา ทำนุในราชอาณาจักรสยาม หลายคนก็เลือกที่จะตั้งรกรากถาวร อย่างลูกชายแม็คฟาร์แลนด์ คนที่เป็นพระราชาธิปไตย ก็เสียชีวิตและฝังอยู่ที่โบสถ์ในกรุงเทพฯ

ชาวนิวยอร์ก : โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนใช่ไหม ตระกูลนี้

วรุณี : ค่ะ ใช่ กรุงเทพคริสเตียน

ชาวนิวยอร์ก : แม็คฟาร์แลนด์นี่ Dictionary เขาเขียนมากเลยนะ

วรุณี : แม็คฟาร์แลนด์นำมาปรับปรุงใหม่จากฉบับที่พ่อเขียน และมีการพิมพ์เผยแพร่ ๒ ครั้งมาก่อน

ชาวนิวยอร์ก : เมื่อตะกี้ที่คุณวรุณีบอกว่าลูกของเจ้าพระยา...

วรุณี : เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี คือ ท้วม บุนนาค

ชาวนิวยอร์ก : แล้วลูกเขาเป็นใคร ใหม เขาเป็นพ่อของช่วงหรือเปล่า

วรุณี : ไม่ใช่ ไม่ใช่

ชาวนิวยอร์ก : ไม่ใช่พ่อของช่วงหรือ แล้วช่วงเป็นลูกใคร

วรุณี : ช่วงนี้เป็นลูกของเจ้าพระยา สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่

ชาวนิวยอร์ก : ไม่ใช่องค์น้อย องค์ใหญ่หรือ

วรุณี : องค์ใหญ่

ชาวนิวยอร์ก : เพราะว่ามันมีชื่อเขียนซึ่งช่วง บุนนาค บอกว่าอเมริกันเป็นชาติที่ไม่มารุกรานใคร ในเอเชีย ประหลาดมากเลย เขียนเลยบอกว่าชื่นชมมาก แต่ว่าพูดเอาใจอเมริกันหรือเปล่านั้นก็ไม่รู้แหละ แต่ว่าพูดทำนองที่อาจารย์ทรงยศตั้งนั่นละ ผมมี quotation อันนั้นก็ มี แต่ว่าพูดแบบว่าอเมริกันนะดีมาก

กัณฐิกา : เขาทำหน้าที่เป็นล่ามให้เราตอนเจรจาด้วยไม่ใช่หรือ เขาเป็นตัวกลางที่จะทำให้อังกฤษเข้าใจ เพราะเขาอยู่ในเมืองไทยมานานกว่า เพราะฉะนั้น เขาจะเป็นตัวกลางที่ดี

ในการเจรจา เขาเป็นล่ามฝ่ายเรา

ชาญวิทย์ : ใครเป็นล่ามใครนะ

กัณฐิกา : มิซซันนารีเป็นล่ามให้ทางฝ่ายไทยเจรจา

ชาญวิทย์ : เมื่อได้เห็นอาจารย์ทรงยศตามเรื่องอเมริกัน

วรุณี : เพราะฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างอเมริกากับไทยในช่วงนี้จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันอยู่ ไม่ได้หมายถึงระดับรัฐบาลอย่างเดียว แต่หมายถึงระดับของผู้คนชาวอเมริกันที่เดินทางเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในราชอาณาจักรสยาม

ทรงยศ : ก็คือตั้งข้อสงสัยเกิดต่อเนื่องจากอาจารย์เอนคที่บอกว่า เอ๊ะ ทำไมประเทศทั้งหลายแหล่ เขาอยู่ไม่รอดหมดเลย แต่ของไทยทำไมอยู่รอด อะไรแบบนี้ มันมีจังหวะช่วงหรืออะไรบางอย่างที่น่าสนใจ แล้วก็ในกรณีนี้ ผมเพียงแต่คิดว่า เอ๊ะ อาจจะเป็นไปได้ เพราะความนิยมชมชื่นจริงๆ คือ นิยมอเมริกันมากถึงขนาดลูกของกษัตริย์นี้ซื้อตามประเพณีาธิบดีของอเมริกา ผมว่ามันผิดสังเกตสุดๆ

ชาญวิทย์ : ในส่วนหนึ่งนะ ผมว่าประเด็นที่เราพูดนี้ ก็ความสามารถของผู้นำนี้ แน่นนอนก็มีส่วนสำคัญมาก เพราะการแข่งขันของมหาอำนาจอะไรก็มีส่วน แต่ผมมีคนบอกว่าประเด็นทางภูมิศาสตร์นี้สำคัญมากเลย กรุงเทพฯ เป็นเมืองที่อยู่นอกเส้นทาง การที่คุณจะมากกรุงเทพฯ ได้นี้ คุณต้องพยายามอย่างยิ่ง เพื่อที่จะเดินทางจากสิงคโปร์เข้ามากรุงเทพฯ ใช้เวลาหลายวันมาก ในสมัยนั้น ใช้เรือกลไฟนะ ตอนนี้อยู่เครื่องบินแล้ว เวลาหลายวันมาก ดังนั้น Bangkok is off the track ไม่มีใครสนใจเท่าไร จากสิงคโปร์คือจากอินเดียมาพม่า มาปิ่นัง มาสิงคโปร์ สิงคโปร์ปุ๊บ ก็ไปโน่นเลย ไซ่ง่อน กวางตุ้ง ฮ่องกง โน่น ขึ้นไปโน่น เพราะฉะนั้น การที่อยู่นอกเส้นทางเดินเรือนี้ ทำให้สยามได้เปรียบในการที่จะปรับตัว มีเวลาซื้อเวลาได้ยาวมาก

วรุณี : ที่นี้ข้อโต้แย้งอันหนึ่งที่น่าสนใจจากการอ่านบทความของลิซ่า ฮอง (Lysa Hong นักประวัติศาสตร์สิงคโปร์) คือว่าเวลาเรามองเบาวริงนี้ ส่วนใหญ่จะมอง ณ ช่วงเวลาที่เราเซ็นสัญญา แล้วก็ช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ มันเหมือนกับเป็นภาพความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ แต่ข้อหนึ่งในสัญญาเป็น “เรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต” ซึ่งใช้สำหรับชาวตะวันตก แต่ต่อมามีผลต่อเรื่องของ “คนในบังคับ” (subjects)

งานของลิซ่าเป็นงานที่จะปรากฏผลในระยะยาว คือเมื่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ องค์อธิปัตย์มาถึงทางตันของการใช้อำนาจ เพราะรัฐไทยไม่สามารถที่จะใช้อำนาจทางการศาลได้อย่างเต็มที่ และคนของตัวเองที่เป็น “ซัปปายัต” (subjects) สยามนี้ ก็ยังย้ายไปเป็น “ซัปปายัต” (หัวเราะ) ของคนต่างชาติจำนวนมาก เป็นช่องทางของไพร่ซึ่งเป็นอาสาแขก อาสาจาม อาสาญวน ซึ่งเดิมก็คือไพร่ไทยนี่แหละ แต่เมื่อสนธิสัญญาที่มีผลบังคับใช้ กรณีของคนในบังคับ เขาก็ได้สิทธิประโยชน์ เพราะเมื่อเกิดคดีความขึ้น คดีความบางอย่างเมื่อขึ้นศาลต่างประเทศแล้ว ได้รับการตัดสินโทษเบาหรือได้รับการคุ้มครอง

บางครั้งกงสุลหรือข้าราชการฝรั่งที่เข้ามาทำงานในสยามสามารถที่จะใช้อำนาจ

ในการที่จะคุ้มครองลูกจ้างของตน ด้วยการให้สิทธิเข้ามาอยู่ในฐานะคนในบังคับของตัวเองได้ เพราะฉะนั้น งานของลืซาจะเห็นชัดเลยว่า การได้ส่วนคดีหลายคดีได้เกิดปัญหาที่เป็นผลกระทบของสัญญาเบาว์ริง ที่ทำให้เห็นว่าราษฎรสามัญชนใช้ช่องทางนี้เข้าไปแอบอิงภายใต้ช่องโหว่ของสนธิสัญญาเบาว์ริงนี้แหละ เพื่อให้อำนาจศาลต่างชาติมาคุ้มครองตัวเอง ทำให้ตัวเองหลุดรอดจากการใช้อำนาจของรัฐ

ชาญวิทย์ : ผมคิดว่าประเด็นนี้สำคัญในแง่ของผู้ปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน ขององค์อธิปัตย์ บอกว่าทำให้คุณคนไม่ได้ เพราะว่าคนพวกนี้ไปขึ้นกับอังกฤษใช่ไหม เป็น subject อังกฤษเยอะแยะไปหมด คนที่เสียใหม่ พวกค้าไม้ ผมว่านี่ก็เหมือนกันแหละ คือไปอิงกับอำนาจต่างประเทศ อย่าลืมสนธิสัญญาเบาว์ริงนี้จบลงแล้ว จะมีการเซ็นสัญญาอีกหลายประเทศ รวมถึงญี่ปุ่น รัสเซีย ทำให้มันไปขึ้นเป็น “คนในบังคับต่างชาติ” ทำได้เปรียบ ไทยเราทำอะไรไม่ได้ ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่รัฐบาลสยามกังวลแล้วต้องแก้ให้ได้ ซึ่งเป็นผลพวงทำให้รัชกาลที่ ๖ เข้าร่วมสงครามโลกครั้งแรก และได้เจรจาต่อรองยกเลิก “สิทธิสิทธิภายนอกอาณาเขต”

วรุณี : นอกจากนี้ในงานของ “ลืซา” ที่น่าสนใจในแง่ประวัติศาสตร์สังคมก็คือว่า นั่นคือผลกระทบกับราษฎร... หมายถึงว่าเวลามีคนตีระหว่างไพร่กับไพร่ด้วยกัน จะเป็นโจทก์หรือจำเลย ก็แล้วแต่ ฝ่ายหนึ่งได้ใช้อำนาจของศาลกงสุลต่างชาติมาปกป้องตนเอง เพราะฉะนั้น จึงเกิดเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นและสร้างความเข้าใจว่า ฝรั่งเศสสามารถที่จะจัดการอย่างไรกับคนไทยอย่างไรก็ได้ คนที่มีปัญหาก็คือไพร่ ไพร่เองก็รู้สึกว่าคุณถูกคุกคาม ไม่ใช่เฉพาะผู้นำอย่างเดียว

ชาญวิทย์ : งานของลืซาน่าสนใจมาก ในเรื่องปัญหาของคนในบังคับชาวต่างประเทศนั้นะ แต่อันนี้มันเป็นผลเสียก็จริงอยู่ แต่ถ้าคุณศึกษาต่ออีกนิด อันนี้เป็นผลดีอีกด้วย เพราะการที่มี “สิทธิภายนอกอาณาเขต” เป็นคนบังคับต่างชาตินี้แหละ ทำให้รัฐบาลสยามทำอะไรไม่ได้ ดังนั้น หนังสือพิมพ์การเมืองได้เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่เรียกว่า political press ก็ใช้คนต่างชาติเป็นคน จดทะเบียนตั้งหนังสือพิมพ์แล้ววิจารณ์รัฐบาลสยาม อันนี้มันจะอยู่ใน thesis เรื่อง Contested Nationalism สิ่งที่เราเรียกว่า political press เกิดขึ้นตอนนั้นเอง แล้ว idea ว่าด้วยประชาธิปไตยก็ดี idea ว่าด้วยความเท่าเทียมอะไรก็เกิดขึ้นตรงนี้ละ

เรื่องนี้ถ้ามองอย่างหนึ่ง คือคนใน subject ฝรั่งเศสชาติสร้างความเป็นปัญหาให้รัฐบาล ไซ้ใหม่ แต่มองอีกอย่างคนที่ต้องการความเป็น subject ของต่างชาตินี้สร้างความคิดว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ หนังสือพิมพ์เขียนการชุมนุม คือต้องมองต่อกันยาวมากเลย เกมนี้จนกว่ามันจะยกเลิกคือปี ๒๔๘๒ ที่มี “เอกราชสมบูรณ์” นั้น ต่อกันยาวมาก

วรุณี : ที่นี้อยากตอบคำถามอีกเรื่องหนึ่งว่า ในกรณีนี้ชนชั้นนำไทยมันก็ไม่ต่างอะไรจากเจ้าเขมร ที่ยอมที่จะตกไปเป็นเมืองขึ้น (colony) หรือยอมเป็นเจ้าผู้ปกครองอยู่ภายใต้ระบอบอาณานิคม รัฐบาลไทยบอกว่าเราเป็นเอกราช แต่เราก็ต้องตกอยู่ในภาวะที่ลืซาบอกว่า เป็นภาวะกึ่งเมืองขึ้น หรือกึ่งอาณานิคม ท้ายที่สุด ก็ไม่ต่างกับกับเพื่อนบ้านและรัฐพื้นเมืองร่วมสมัย

ทั่วโลกยุคนั้น

ชาลส์ : อธิบาย พรหมชมพู ไชโยม ที่พูดถึงเรื่อง “สยามกึ่งเมืองขึ้น” นี่นะ

วราวุธ : นั่นคือ ผู้นำรัฐไทยท้ายที่สุด ถูก sanction เรื่องของอำนาจได้ และในที่สุดผู้นำไทยก็ไม่ได้เป็นเจ้าของเป็นผู้ปกครองรัฐ ประกาศตัวเองไม่ได้ว่าสยามเป็นรัฐเอกราชได้อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้นในสถานะแบบนี้ เราก็ไม่ต่างจากเจ้าพื้นเมืองที่เป็นอาณานิคม

อรรถจักร : เหมือนกับว่าพอฟังอาจารย์ตรงนี้ คนในยุคสมัยรัชกาลที่ ๔ ต้องคิดแผนการเข้าใจแผนการใหญ่ของการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดทีเดียว

วราวุธ : ใช่ ในช่วงเวลานั้นผู้คนส่วนหนึ่งสับสนไม่รู้ว่าจะอะไรเกิดขึ้น

อรรถจักร : นั่นเป็นเรื่องหนึ่ง ก็เหมือนกับการที่รัฐบาลได้เซ็นสัญญาให้บริษัทอะไรทำลงทุนสร้าง Hopewell อะไรอย่างนี้ คือเห็นกันไปก่อน ส่วนปัญหาข้างหน้าค่อยแก้กันเป็นไปเรื่อยๆ เวลาเราอ่าน “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” เราจะเห็นว่าช่วยไปทำงานกับฝรั่งที่เถอะ ตลอดทั้งหมดช่วยไปทำงานหน่อย นี่ใจเขาเอาเงินมาแล้ว ส่วนเรื่องปัญหาของคน ใครจะไปในีกว่าประชาชนจะมี tactics เล่นกับเกมนี้ได้ด้วย

วราวุธ : คนส่วนใหญ่มักจะมองว่ารัฐบาลชาลส์ฉลาดในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งขณะทำสัญญาไม่ได้คิดว่า “คนในบังคับ” จะทำให้เกิดปัญหาเพราะเข้าใจว่า “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” ที่ใช้กับคนในบังคับ ก็คนในบังคับที่เข้าใจกันในช่วงทำสัญญาคือกลุ่มคนที่อพยพมาจากรัฐเมืองขึ้น ช่วงหลังเป็นอาณานิคมแล้วไม่ใช่พวกที่อพยพเข้ามาก่อนหน้านี้ ประเด็นเรื่องแบบนี้ไม่ค่อยมีใครเขียนถึง...

ธเนศ : อย่างกรณีของเทียนวรรณซึ่งก็เขียนหนังสือ ทำหนังสือพิมพ์ ถูกจับจำคุกเสียตั้งหลายปี เขียนหนังสือถูกข้อ “หมิ่น” โดนฎีกา

ชาลส์ : หมิ่นตราพระสีห์ ไชโยม

ธเนศ : ราชสีห์น้อย ไม่ใช่ราชสีห์ใหญ่ด้วย (หัวเราะ)

ชาลส์ : หมิ่นตราก็โดนด้วย ทำไมไม่ไปขอเป็น “สับเยก” (subject) ของฝรั่งเล่า

ธเนศ : ไม่ได้ เพราะเทียนวรรณเป็น “ชาตินิยม” บอกว่าต้องยอมตายเพื่อทำให้ชาติเจริญ ผมว่าผลๆ ควรจะเป็น “ชาตินิยมคนแรก” หรือ “บิดาของชาตินิยมไทย” ไม่ใช่รัชกาลที่ ๖ นะ เทียนวรรณนี่ ถ้าเสนอไปคงยุ่งเลย

ชาลส์ : ก็เสนอไปสิ ธเนศ (มีเสียงพูดแทรกพร้อมกัน ฟังไม่ชัด)

ธเนศ : เอาไว้ปีหน้า ผมจะเสนอเรื่องเทียนวรรณ

ภาพชุด พระจอมเกล้าฯ พระเจ้ากรุงสยาม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗/ค.ศ. ๑๘๐๔ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ ในบรรดาโอรสและธิดา ๕ พระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระจอมเกล้าฯ มีพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ หรือ เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งฝรั่งตั้งแต่สมัยนั้นรู้จักในพระนามว่า คิงมงกุฎ (King Mongkut) ตามที่พระองค์ลงพระนามให้กับพระองค์เอง

ภาพวาดนี้ พระจอมเกล้าฯ พระราชทานให้กับเซอร์จอห์น เบาว์ริง พร้อมพระราชหัตถเลขา เป็นพระบรมนามาภิไธยในภาษาอังกฤษว่า S.P.M. Mongkut Rex Siamensium หรือ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอมงกุฎ สยามินทร์ ผู้เป็นพระราชอาคันตุกะของเบาว์ริง อาจกล่าวได้ว่า เป็นภาพเหมือนภาพแรกของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงให้วาดขึ้นเอง และได้ตีพิมพ์เผยแพร่ในโลกตะวันตก โดยปรากฏอยู่ในหนังสือขนาดใหญ่อสองเล่มของเบาว์ริง ผู้เข้ามาทำสนธิสัญญา อังกฤษ-สยาม เรื่อง "The Kingdom and People of Siam" (พ.ศ. ๒๔๐๐/ค.ศ. ๑๘๕๗) ซึ่งได้รับการแปลเป็นฉบับภาษาไทยสมบูรณ์ครั้งแรกในวาระ ๒๐๐ ปี พระเจ้ากรุงสยาม ในชื่อหนังสือ "ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม"

พระจอมเกล้าฯทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ ค.ศ. ๑๘๑๗ ขณะพระชนมายุ ๑๓ พรรษา ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ วัดที่ตั้งอยู่ระหว่างวังหลวงและวังหน้า ทรงบวช ๗ เดือนจึงลาผนวช กระทั่งเมื่อพระชนมพรรษาครบ ๒๐ จึงทรงผนวชเป็นพระภิกษุ บวชได้ ๑๕ วัน พระราชบิดาคือ รัชกาลที่ ๒ สวรรคต ผลัดเปลี่ยนแผ่นดินเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ (ประสูติ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๐/ค.ศ. ๑๗๘๘ สวรรคต ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔/ค.ศ. ๑๘๕๒) ซึ่งเป็นพระเชษฐาต่างพระมารดา มีพระชนมายุมากกว่า ๑๗ ปี ผ่านประสบการณ์บริหารบ้านเมืองโดยเฉพาะดูแลด้านการค้ากับต่างชาติ และขุนนางต่างก็สับสั่น ดังนั้น พระจอมเกล้าฯจึงทรงตัดสินใจตัดสินพระทัยผนวชต่อไปไม่มีกำหนด

พระวชิรญาณมหาเถระ คือพระฉายาของพระจอมเกล้าฯขณะทรงผนวชรวม ๒๗ พรรษา หรือบวชตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้นเอง โดยทรงเน้นศึกษาทางคันถธุระ ที่เน้นศึกษาพระไตรปิฎกให้รอบรู้พระธรรมวินัย แทนการศึกษาทางวิปัสสนาธุระ ซึ่งเน้นศึกษาวิธีที่จะพยายามชำระใจของตนเองให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลส อย่างเจ้านายพระองค์อื่นๆ ที่บวชเพียงพรรษาเดียว

ภาพนี้ทรงฉายราวหนึ่งปีก่อนสวรรคต (ราวปี พ.ศ. ๒๔๑๐/ค.ศ. ๑๘๖๗) ในชุดฉลองพระองค์ทรงศีล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงลामนวชเพื่อขึ้นครองราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันศุกร์ที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔/ค.ศ. ๑๘๕๒ ด้วยการสนับสนุนของเหล่าขุนนาง หลังจากที่ต้องทรงผนวชนานถึง ๒๗ พรรษา อย่างไรก็ตามการที่ทรงผนวชรวมทั้งการอยู่ห่างจากอำนาจและผลประโยชน์มาอย่างยาวนานนั้นก็เป็ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ “เรียนรู้และเรียนรู้” จากโลกมหาอำนาจตะวันตกได้เป็นอย่างดี

ธรรมเนียมแรกที่พระจอมเกล้าฯ มีพระราชดำรัสให้เปลี่ยนแปลง คือ ธรรมเนียมการไม่สวมเสื้อเข้าเฝ้า ให้เป็นสวมเสื้อเข้าเฝ้า เพราะเมื่อครั้งทรงเห็นขุนนางเข้าเฝ้า ทรงดำรัสว่า “ดูคนที่ไม่ได้สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายจะเป็นเกลือกกลางกดี หรือเห้งือออกมาดี ไสโครกนั้ก ประเทศอื่นๆ ที่เป็นประเทศใหญ่ เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา ... ก็ประเทศสยามนี้ก็เป็นประเทศใหญ่ รู้ขนบธรรมเนียมมากอยู่แล้ว ไม่ควรจะถือเอาอย่างโบราณที่เป็นชาวป่ามาแต่ก่อน ขอท่านทั้งหลายจงสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้าจงทุกคนตั้งแต่นั้นมา” (อ้างจาก พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔)

การเสวยและบทกวีละครที่คล้ายเรื่อง "ประตูนพราศร์ภักดี ๔"
และหนังสือ "พระราชอาณาจักรและราษฎรสยาม" ของ เสรฐราชัน เมาว์ซิง

การค้ากับเมืองจีนเป็นความมั่งคั่งของราชสำนักสยามมานานนับหลายร้อยปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงใช้พระนามแซ่ติดต่อกับทางการทูตและการค้าในระบบบรรณาการ “จิ้มก้อง” กับจักรพรรดิจีนว่าแซ่ “แต้” (สำเนียงแต้จิ๋ว) หรือ “เจิ้ง” (สำเนียงจีนกลาง) ว่าคือ “แต้ปิ่ง” (เจิ้งหมิง) ซึ่งเป็นการอธิบายว่าเป็น “เซียมโลก๊กก้อง” สืบทอดสายสกุลมาจากพระเจ้าตาก “เจิ้งเจา” มาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ที่มีพระนามว่า “เจิ้งหัว”

เมื่อขึ้นครองราชสมบัติ ในสองปีแรกนั้นพระจอมเกล้าฯ ก็ส่งคณะทูตไปเมืองจีนสองคณะ เพื่อแจ้งการเปลี่ยนแปลงพระมหากษัตริย์ของสยาม และก็เป็นคณะทูตสองชุดสุดท้ายในความสัมพันธ์แบบเดิมนี้อีก (ทั้งสองชุดปีพ.ศ. ๒๔๙๕/ค.ศ. ๑๙๕๒) ต่อมาพระจอมเกล้าฯ จะได้มีประกาศพระบรมราชโองการเพื่อยกเลิกความสัมพันธ์ที่ถูกพิจารณาว่า มีลักษณะที่ไม่เท่าเทียมเพราะ “ไทยทำการเคารพนับถือจีนข้างเดียว จีนไม่เคารพนับถือตอบแทนบ้างเลย” ซึ่งแตกต่างจากความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา ที่มีความสัมพันธ์ที่ดีด้วยสนธิสัญญาและคณะทูตระหว่างกันในรัชสมัยของพระองค์นั่นเอง

ภาพนี้ไม่มีหลักฐานว่าวาดเมื่อไหร่

พระจอมเกล้าฯทรงมีพระราชดำริว่า การที่สยามรอดพ้นอันตรายมาได้เสมอนั้น น่าจะมีเทพยดาที่ศักดิ์สิทธิ์คอยอภิบาลรักษาอยู่ ดังนั้น จึงทรงให้ปั้นหล่อเทวรูปยืน ด้วยทองคำขึ้นองค์หนึ่ง (เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๐๒/ค.ศ. ๑๘๕๙) สูงประมาณ ๘ นิ้วฟุต ทรงเครื่องกษัตริยาธิราช พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงขรรค์ พระหัตถ์ซ้าย ยกขึ้นจีบพระดรรชนีเสมอพระอุระ ถวายพระนามว่า พระสยามเทวาธิราช และให้มีพระราชพิธีสังเวยเทวดาในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ทุกปี ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระบรมมหาราชวัง

ภาพพระมหากษัตริย์และพระอัครมเหสีแห่งสยามที่พระจอมเกล้าฯพระราชทาน
ไปยังประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา แฟรงกลิน เพียร์ส (Franklin Pierce) เมื่อปี พ.ศ.
๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๖ ซึ่งเป็นปีที่ เทาแซนด์ แฮร์ริส (Townsend Harris) ได้เป็นทูตเข้ามาทำ
สนธิสัญญาสหรัฐฯ-สยาม ซึ่งหนึ่งในของบรรณาการสหรัฐฯที่ถวายต่อพระมหากษัตริย์
ทั้งสองพระองค์ของสยาม คือ กระजरูปประธานาธิบดี และในห้วงเวลาเดียวกันนั้น
คณะราชทูตจากฝรั่งเศสก็ได้เข้ามา ทำสนธิสัญญากับสยามด้วยเช่นกัน
ซึ่งหนึ่งในของราชบรรณาการคือพระรูปของ จักรพรรดิและมเหสีแห่งฝรั่งเศส ดังนั้น
พระจอมเกล้าฯจึงพระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์เป็น หนึ่งในเครื่องบรรณาการให้
คณะทูตนำกลับไปยังสหรัฐฯด้วย

ภาพนี้ น่าจะเป็นภาพแรกๆ ที่พระจอมเกล้าฯ และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
(ประสูติ พ.ศ. ๒๓๗๗/ค.ศ. ๑๘๓๔ สวรรคต พ.ศ. ๒๔๐๔/ค.ศ. ๑๘๖๑ พระนามเดิม
คือ หม่อมเจ้าหญิงรำเพย รวมพระชนมายุ ๒๘ ปี) ทรงฉายภาพคู่ในฐานะเป็น King
และ Queen แห่งสยาม เช่นเดียวกับธรรมเนียมปฏิบัติใน “นานาอารยประเทศ”
(ตะวันตก)

ภาพนี้ ศาสตราจารย์ศักดิ์ดา ศิริพันธ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้สืบ
ค้นคว้าจากสถาบันสมิทโซเนียน สหรัฐฯ นำมาเผยแพร่เป็นครั้งแรกในสังคมไทย

การที่มีคณะทูตประเทศต่างๆ ของยุโรปและสหรัฐอเมริกาเดินทางมาทำ
สนธิสัญญากับสยามมากขึ้นในรัชสมัยของพระจอมเกล้าฯ (อังกฤษ พ.ศ. ๒๓๙๘/
ค.ศ. ๑๘๕๕ สหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๓๙๙ ค.ศ. ๑๘๕๖ เดนมาร์กและโปรตุเกส
พ.ศ. ๒๔๐๑/ค.ศ. ๑๘๕๘ ฮอลันดา พ.ศ. ๒๔๐๓/ค.ศ. ๑๘๖๐ ปรัสเซีย พ.ศ. ๒๔๐๔/
ค.ศ. ๑๘๖๑) รวมทั้งการที่สยามต้องส่งคณะทูต ไปยังประเทศยุโรป (ไปอังกฤษ พ.ศ.
๒๔๐๐/ค.ศ. ๑๘๕๗ ไปฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๐๓/ค.ศ. ๑๘๖๐ และอีกครั้งปี พ.ศ. ๒๔๐๙/
ค.ศ. ๑๘๖๖) ก็น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งให้มีการปรับรับวัฒนธรรมตะวันตกมาก
ยิ่งขึ้นในราชสำนักสยาม ดังจะเห็นได้จากภาพนี้ที่พระจอมเกล้าฯ ทรงฉลองพระองค์
เป็นทหารฝรั่งอย่างสมบูรณ์และพาดวงด้วยกระบี่ที่ได้รับบรรณาการจาก
มิตรประเทศตะวันตก (ประธานาธิบดีสหรัฐส่งกระบี่เครื่องทองคำมาถวายเมื่อปี พ.ศ.
๒๔๐๗/ค.ศ. ๑๘๖๔ จักรพรรดิฝรั่งเศสส่งพระแสงมาถวายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๐/ค.ศ.
๑๘๖๗)

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (ประสูติ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๑/ค.ศ. ๑๘๐๘ สวรรคต ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘/ค.ศ. ๑๙๖๖ รวม ๕๘ พรรษา) ทรงเป็น The Second King ครอง “วังหน้า” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ตามที่พระราชคณะกับพระราชวงศานุวงศ์และเสนาบดีมนตรีมุขทั้งปวงพร้อมใจกันขออัญเชิญ” ทั้งสองพระองค์เกลี้ยกล่อมราชสมบัติ ทั้งนี้เพื่อพระปิ่นเกล้าฯ จะได้ “ดำรงสิริราชสมบัติชดัตติราชย์ประเพณี พระมหากษัตริราชเจ้าลำดับต่อไป”

พระปิ่นเกล้าฯทรงเป็นเจ้านายสยามที่เรียนรู้โลกตะวันตกเป็นอย่างดี ทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี โดยแปลตำราปืนใหญ่สมัยใหม่มาเป็นภาษาไทย ตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓/ค.ศ. ๑๘๔๐ จัดตั้งทหารปืนใหญ่แบบใหม่ในชื่อของ “ทหารซีปาย” ตามแบบทหารพื้นเมือง “ซีปอย” ของอังกฤษในอินเดีย และทรงสนพระทัยด้านการต่อเรือกลไฟ ด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่ก็ทรงนิยมแอ่วลาวเป่าแคน ขณะที่ในปลายรัชสมัยพระจอมเกล้าฯ ทรงออกประกาศห้ามมิให้เล่นลาวแคนที่กำลังได้รับความนิยม “พากันเล่นแต่ลาวแคนไปทุกหนทุกแห่งทุกตำบล ทั้งผู้ชายผู้หญิง”

ภาพนี้ พระปิ่นเกล้าฯฉลองพระองค์แบบนายทหารเรือฝรั่ง

สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) หรือ สมเด็จพระยาองค์ใหญ่
บุตรของ เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) ซึ่งเป็นเสนาบดีพระคลังสมัยรัชกาลที่ ๑
และเจ้าคุณนวล ซึ่งเป็นพระน้องนางของมเหสีในรัชกาลที่ ๑

สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ได้เป็นเสนาบดีพระคลังสมัยรัชกาลที่ ๒
ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นเสนาบดีกลาโหมอีกตำแหน่งด้วย เป็นผู้ทรงอิทธิพล
ทางการเมืองและการบริหารอย่างยิ่งในสมัยพระจอมเกล้าฯ ได้รับสถาปนาให้มี
เกียรติเสมอเจ้าทรงกรมเป็น “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” ได้เป็นหนึ่งในห้าท่าน
ของคณะผู้แทนฝ่ายสยามพิจารณาทำสนธิสัญญากับเซอร์จอห์น เบาวริง บุตรอังกฤษ
พิรลัยเมื่อ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๘/ค.ศ. ๑๘๕๕ อายุ ๖๗ ปี ทำการพระเมรุ ณ
วัดประยูรวงศ์ ฉันทบุรี

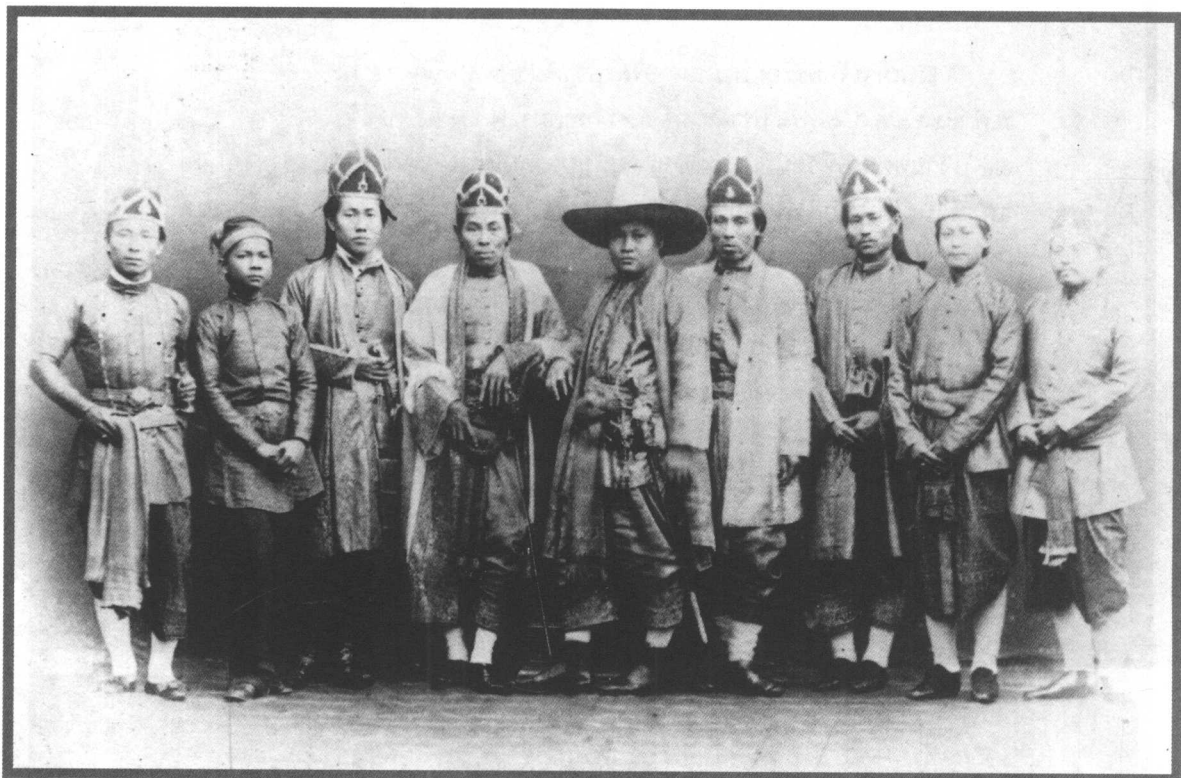
สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) หรือ สมเด็จพระยาองค์น้อย เป็นน้องของสมเด็จพระเอกาทศโลกย์ได้เป็นเจ้ากรมพระคลังสินค้าในรัชกาลที่ ๓ ในสมัยพระจอมเกล้าฯ ได้รับสถาปนาให้มีเกียรติเสมอเจ้าทรงกรมเป็น “ผู้สำเร็จราชการพระนคร” เป็นหนึ่งในห้าของคณะผู้แทนฝ่ายสยามที่เจรจาสนธิสัญญากับชาติตะวันตกนับแต่สนธิสัญญาเบาว์ริง ในวันสุดท้ายของชีวิต ได้หมอบเฝ้าต่อพระจอมเกล้าฯ ที่เพิงเสด็จกลับจากประพาสหัวเมืองตะวันออกที่พระที่นั่งสนามจันทร์ “เพียงผู้เดียว” จนถึงเวลา ๕ ทุ่ม รุ่งขึ้นป่วยเป็นลมถึงแก่อสัญกรรมขณะอายุ ๖๗ ปี เมื่อ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๐/ค.ศ. ๑๘๕๗ ทำการพระเมรุ ณ วัดพิชัยญาติการาม ฝั่งธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค ชาติะ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๑/ค.ศ. ๑๘๐๘-พินาย เมื่อ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๕/ค.ศ. ๑๘๘๒ รวมอายุได้ ๗๔ ปี) งานพระเมรุที่วัดบุปผาราม ธนบุรี) เป็นบุตรคนโตของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ และท่านผู้หญิงจัน เป็นกำลังสำคัญในการบริหารงานของบิดาอย่างมาก เช่น การสร้างป้อมและเตรียมกำลังรักษาเมืองสมุทรปราการ การสร้างเมืองใหม่จันทบุรี ที่เนืองบางกระจะ

ทั้งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และภรรยา คือท่านผู้หญิงกลีน นั้นชอบสมาคมกับชาวต่างประเทศทั้งสองและลูกได้เรียนภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีมา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเมื่อสิ้นรัชสมัยนี้ ก็ได้เป็นหนึ่งในชนชั้นนำสยามที่ใช้ ภาษาอังกฤษได้ ร่วมกับพระจอมเกล้าฯ พระปิ่นเกล้าฯ และกรมหลวงวงศาธิราชสนิท

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ว่าผู้ที่เป็นต้นคิดว่าราชสมบัติควรตกเป็น ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ สมเด็จพระยานีเเองขณะเป็น พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้เป็น **เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์** เสนาบดีกลาโหมแทนบิดาตน เป็นขุนนางสำคัญในการเจรจาความเมืองทำสัญญากับ ชาติตะวันตกสมัยพระจอมเกล้าฯ และในต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ ๕ ได้เป็น **สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์** ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๑๖/ค.ศ. ๑๘๖๘-๑๘๗๓

คณะทูตสยามคณะแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ไปยังประเทศตะวันตก หลังจากที่เคยมีคณะทูตสมัยอยุธยาไปยุโรปครั้งสุดท้ายในรัชสมัยพระนารายณ์ หรือ มีระยะเวลาห่างกันถึงราว ๑๗๐ ปี

คณะทูตสยามชุดนี้ที่เดินทางไปเชื่อมสัมพันธไมตรีกับประเทศอังกฤษ เพื่อ คำนับตอบแทนที่อังกฤษได้ส่งคณะทูตเข้ามาทำสนธิสัญญายังสยามสมัยเซอร์จอห์น เบาว์ริงนั้น นำโดย พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) บุตรสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ และเป็นน้องคนสุดท้องร่วมมารดาเดียวกับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในฐานะราชทูต นำคณะรวม ๒๗ คนเดินทางออกจากพระนครเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๐/ค.ศ. ๑๘๕๗ ได้เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแก่ควีนวิกตอเรีย แห่งอังกฤษที่พระราชวังวินด์เซอร์ คณะทูตสยามกลับถึงพระนครเมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๑/ค.ศ. ๑๘๕๘ รวมการเดินทาง ๑๐ เดือน ทั้งนี้ สยามขอ อนุเคราะห์เรือของอังกฤษเป็นพาหนะทั้งไปและกลับ

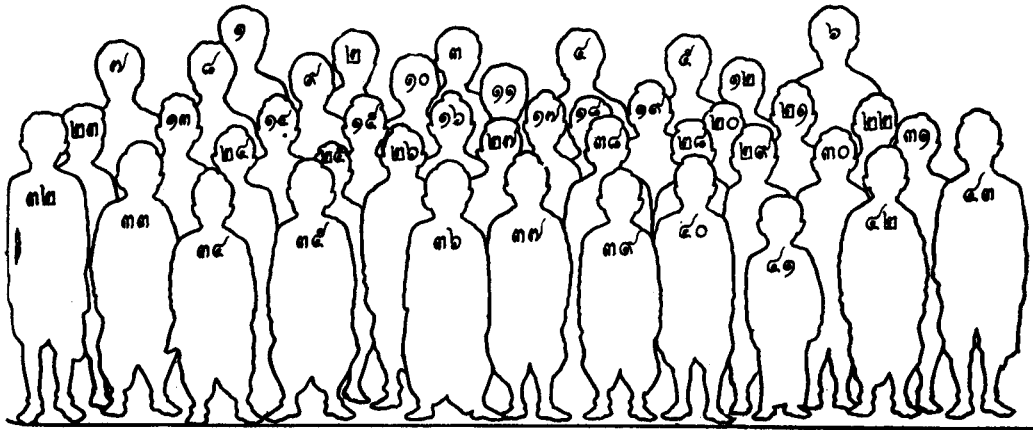
เส้นทางของคณะทูตสยามนี้คือ จากพระนครไปสิงคโปร์ พักที่นั่นราว ๗ วัน จากนั้นมุ่งสู่กรุงไคโร อียิปต์ โดยผ่านทางทะเลแดง ตัดทะเลเมดิเตอร์เรเนียน สู่ช่องแคบยิบรอลตาร์ ขึ้นฝั่งอังกฤษที่เมืองปอร์ตสแมท แล้วเดินทางต่อด้วย "รถไฟ" ไปยังลอนดอนที่มีระยะทาง ๔,๒๕๒ เส้น หรือ ๙๔ ไมล์ แต่ใช้เวลาเดินทางเพียงไม่ถึง ๓ ชั่วโมง

คณะทูตสยามนี้มีลำมอยู่ ๔ คน โดย หม่อมราชวงศ์ เป็นลำหลวง ขุนจรทะเล ซึ่งเคยไปเรียนวิชาเดินเรือในยุโรปเป็นลำมของราชทูต นายโนรี เป็นลำมของอุปทูต ขุนปรีชาชาญสมุทร นายเรือและเป็นครูสอนภาษาอังกฤษในวังหน้า เป็นลำมของตรีทูต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชโอรสพระราชธิดา ๘๒ พระองค์ มากที่สุดในประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ จากพระมเหสีและเจ้าจอม ๕๔ ทั้งนี้ ประสูติก่อนครองราชย์ ๒ พระองค์ เมื่อครองราชย์แล้ว ๘๐ พระองค์ โดยองค์แรกสุดคือ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ประสูติปี พ.ศ. ๒๓๖๕/ค.ศ. ๑๘๒๒ องค์ท้ายสุดคือ พระองค์เจ้าเจริญกมลสุขสวัสดิ์ ประสูติในต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ หลังการสวรรคตของพระจอมเกล้าฯไปแล้วราว ๖ เดือน

พระราชโอรสและพระราชธิดาในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี (พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์) ๔ พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ หรือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ประสูติ พ.ศ. ๒๓๙๖/ค.ศ. ๑๘๕๓) สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล โสภณภาคดี (ประสูติ พ.ศ. ๒๓๙๘/ค.ศ. ๑๘๕๕ มีพระชนม์เพียง ๙ พรรษา) สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีศรีพัชรินทร (สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี) (ประสูติ พ.ศ. ๒๓๙๙/ค.ศ. ๑๘๕๖) และสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ (สมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์) (ประสูติ พ.ศ. ๒๔๐๒/ค.ศ. ๑๘๕๙)

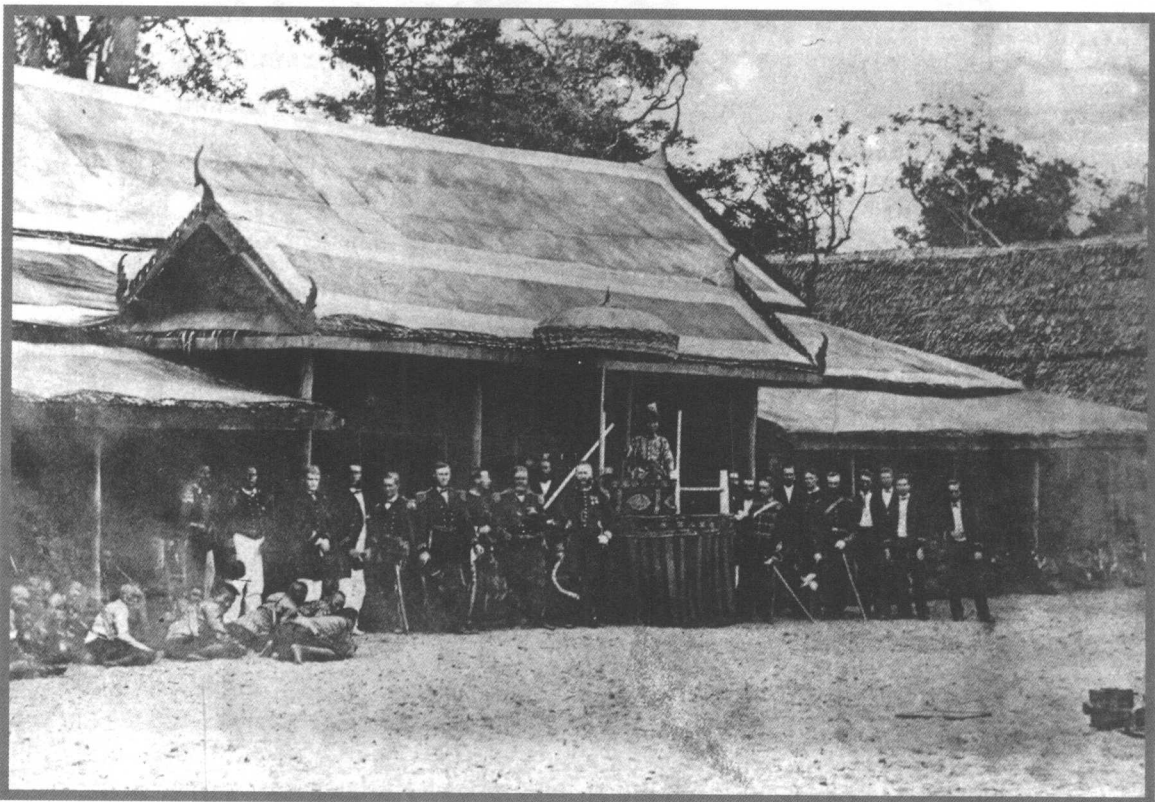
๑. กรมหมื่นทิวาทรงยศประวิติ
 ๒. กรมหมื่นภทรเศรษฐารักษ์กั
 ๓. พระองค์เจ้าอนุการณอนันตรไชย
 ๔. กรมหมื่นนฤมิตรอุทิศ
 ๕. กรมพระนเรศวรฤทธิ
 ๖. กรมหลวงพิชิตปรีชากร
 ๗. กรมหลวงสรรพาศฤคกิจ
 ๘. กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
 ๙. กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
 ๑๐. กรมหมื่นศิริธวัชสังกาศ
 ๑๑. กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
 ๑๒. พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์
 ๑๓. กรมหมื่นพงศาติศรหมปี
 ๑๔. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
 ๑๕. พระองค์เจ้าบรมวงษาเบญจมา
 ๑๖. สมเด็จพระนางเจ้าสุทนต์มณี
 ๑๗. พระองค์เจ้าอรรพไพฑูริยา
 ๑๘. พระองค์เจ้าเนาวรัตน์
 ๑๙. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
 ๒๐. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
 ๒๑. กรมพระสมมตอมรินทร์
 ๒๒. กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา
 ๒๓. กรมขุนพิทยลาภพฤฒิศา
 ๒๔. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
 ๒๕. พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน
 ๒๖. กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์
 ๒๗. พระองค์เจ้าทรงธรรม
 ๒๘. กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
 ๒๙. สมเด็จพระนางเจ้ารำจพรรษา
 ๓๐. สมเด็จพระนางเจ้าสุทนต์มณี
 ๓๑. พระองค์เจ้ากัญจนการ
 ๓๒. พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์
 ๓๓. พระองค์เจ้าเสาวภาคัลยพร
 ๓๔. พระองค์เจ้าประสารศิริ
 ๓๕. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
 ๓๖. กรมหมื่นมหิศรราชหฤ
 ๓๗. พระองค์เจ้าประพาฬ
 ๓๘. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
 ๓๙. พระองค์เจ้าพวงสร้อยส
 ๔๐. พระองค์เจ้าไชยวง
 ๔๑. พระองค์เจ้าประไพศรีส
 ๔๒. กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎ
 ๔๓. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
- (จดตามพระอภิธานของ ม.จ. สุรางค์ศรี โสภางค์)

แอนนา แฮเรียต เลียวโนเวนส์ (Anna Harriette Leonowens, พ.ศ. ๒๓๗๗/ค.ศ. ๑๘๓๔ - พ.ศ. ๒๔๕๘/ค.ศ. ๑๙๑๕ รวมอายุ ๘๑ ปี) หญิงอังกฤษม่ายลูกหนึ่ง เมื่ออายุ ๒๘ ปี กำลังมีอาชีพเป็น “ครูสอนลูกผู้ดีอยู่ที่เมืองสิงคโปร์” พระจอมเกล้าฯ พระเจ้ากรุงสยาม จึงทรงชวนให้มาสอน “เด็กๆ” ที่เป็นพระโอรสพระธิดา และสอน “พวกเรา” ด้วย โดยให้สอนความรู้ในวิชาภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และวรรณคดี แต่ต้องไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเปลี่ยนคนพุทธให้เป็นคริสเตียน

แอนนาเดินทางมาถึงสยามก่อนมหาสงครามเปลี่ยนแปลงปีศักราชเป็น พ.ศ. ๒๔๐๕/ค.ศ. ๑๘๖๒ ราวหนึ่งเดือน โดยใช้พระที่นั่งทรงธรรมอาคารที่อยู่ตรงสวนควาเลียในพระบรมมหาราชวังเป็นที่ทำการสอนหนังสือ แอนนาตัดสินใจลาออกและเดินทางออกจากสยามหลังจากที่อยู่มานานกว่า ๕ ปีแล้ว เมื่อ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐/ค.ศ. ๑๘๖๗ ทั้งนี้ยังไม่ปรากฏคำอธิบายที่แน่ชัดนอกเหนือจากที่เคยกล่าวถึงว่า “งานหนัก” ที่ทั้งต้อง “สอนหนังสือ และเป็นเลขานุการส่วนพระองค์ พระอารมณีก็น่าเบื่อจนไม่ได้และไม่ยุติธรรม...” และเรื่องเงินเดือนที่ไม่ขึ้น

จากสยาม แอนนาเดินทางกลับยุโรป ต่อมาไปสร้างโรงเรียนของตนที่นิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา ที่นี้แอนนาทำให้อีก “สยาม” เป็นที่รู้จักโดยงานเขียน ๒ ชิ้น คือหนังสือเรื่อง *The English Governess at the Siamese Court* (พ.ศ. ๒๔๑๓/ค.ศ. ๑๘๗๐) และหนังสือ “นิยาย” เรื่อง *The Romance of the Harem* หลายปีต่อมา แอนนาย้ายไปอยู่ในแคนาดา ตั้งโรงเรียนของตนขึ้นที่นั่น ในปี พ.ศ. ๒๔๒๔/ค.ศ. ๑๘๘๑ เกิดสถานการณ์ปฏิวัติคอมมิวนิสต์ในรัสเซีย แอนนาจึงเดินทางไปรัสเซียและทำชาวสงมาให้หนังสือพิมพ์ในสหรัฐฯ งานตลอดชีวิตของแอนนาคือเรื่องการศึกษาและการต่อสู้เพื่อสิทธิและเสรีภาพ

สุริยุปราคาจะมีดมหดดวงหรือไม่ในสยาม? คือประเด็นท้าทายองค์ความรู้และความเชื่อระหว่างพระจอมเกล้าฯ ซึ่งตระหนักว่าพระองค์ “ได้ทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์เชี่ยวชาญทั้งของไทยและอย่างฝรั่ง จนถึงวัดแดดวัดดาวได้มาแต่ยังทรงผนวช” ขณะที่โหราจารย์ เจ้านาย ขุนนางและชาวบ้านราษฎร ต่างก็ “ไม่มีใครเชื่อด้วยนิมิตดารา”

ดังนั้น เมื่อพระองค์ทรงคำนวณได้ว่าสุริยุปราคาเต็มดวงจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน แต่จะเห็นได้ในเฉพาะเขตหัวากอ อำเภอแม่รำพึง ได้ทดลองวางเหนือเกาะจาน ประจวบคีรีขันธ์ ในวันอังคารที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑/ค.ศ. ๑๘๖๘ เท่านั้น โดย “จะจับในเวลาเช้า ๔ โมงเศษไปจนเวลาบ่ายโมงเศษ จึงจะโมกษบริสุทธิ์” ส่วนกรุงเทพฯ “จะไม่ได้เห็นจับมหดดวง จะเห็นดวงพระอาทิตย์เหลืออยู่น้อยข้างเหนือ” และใน “ประกาศ” ของพระองค์นั้นระบุว่า พระองค์ทรงทราบเรื่องนี้มานานแล้วถึงสองปี และทราบก่อนฝรั่งที่เพิ่งรู้กันเมื่อเร็ว ๆ นี้ด้วย

ที่หัวากอ ซึ่งนอกจากฝ่ายสยามแล้ว ยังมีนักดาราศาสตร์ชาวฝรั่งเศสที่ขออนุญาตมาชมด้วย และคณะของเซอร์แฮรี ออร์ด (Sir Harry Ord) เจ้าเมืองสิงคโปร์ ในฐานะแขกรับเชิญ ภาพนี้น่าจะเป็นภาพสุดท้ายของพระจอมเกล้าฯ เพราะหลังจากเสด็จกลับจากหัวากอเพียงสัปดาห์เดียว ก็ทรงประชวรไข้มาลาเรีย และสวรรคตในอีกหนึ่งเดือนต่อมา

ในวันเดียวกับวันสวรรคต พุทธศักราชที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑/ค.ศ. ๑๘๖๘ (พระชนมายุ ๖๕ พรรษา) พระจอมเกล้าฯทรงให้เชิญพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม และเจ้าพระยา ภูธราภัย ที่สมุหนายกเข้าเฝ้าข้างที่พระบรรทม เพื่อ "ขอฝากพระราชโอรสธิดา อย่าให้มีภัยอันตราย ... ถ้าจะมีความผิดสิ่งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ให้เป็นแต่โทษ เนรเทศ" อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ก็ได้รับการสถาปนาให้เป็น พระมหากษัตริย์สืบต่อพระราชบิดาของพระองค์ และในอีกสองทศวรรษต่อมา พระองค์ก็ทรงสามารถสร้างสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จำกัดอำนาจขุนนางลงและทำให้ เป็นเพียงข้าราชการที่กินเงินเดือนหลวง

ภาพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ (๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖/ค.ศ. ๑๘๕๓ สวรรคต ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓/ค.ศ. ๑๙๑๐) ที่ทรงฉลอง พระองค์แบบทหารฝรั่งนั้นน่าจะเป็นภาพในระหว่างสองปีท้ายของรัชสมัย ซึ่งก็คือหลัง การผนวชเป็นสามเณรของพระราชโอรสพระองค์นี้ หรือขณะพระชนมายุ ๑๔-๑๕ พรรษา

หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ 200 ปี

ชื่อเรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
(Collected Proclamations of King Mongkut)
บรรณาธิการ ขาววิทย์ เกษตรศิริ
ครั้งที่ตีพิมพ์ พิมพ์ครั้งที่ 1
ราคา 590.-

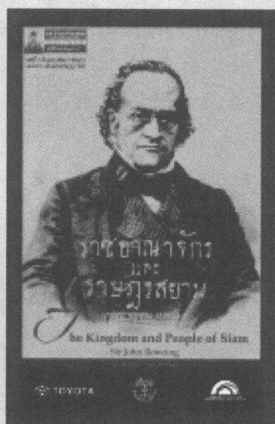
หากตั้งคำถามว่า อ่านหนังสืออะไรจึงจะเข้าใจแนวความคิดและบทบาทในฐานะผู้นำประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทั้งสามารที่จะเข้าใจสภาพการณ์ทางสังคมด้านต่างๆ ของไทย เช่น เรื่องของราชสำนัก เรื่องการบริหารงานแผ่นดินแบบโบราณและความพยายามปรับเปลี่ยนสู่แนวทางของตะวันตก และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การได้รับอิทธิพลด้านภาษาไทย หนังสือ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่มนี้คือคำตอบ และยังกล่าวได้ว่าเป็นหนังสือที่เป็นมรดกสำคัญยิ่งของสังคมไทยที่ไม่พึงจัดเก็บไว้ในห้องสมุดเท่านั้น แต่พึงได้รับการแนะนำให้คนไทยได้มีโอกาสอ่านเป็นอย่างยิ่งอีกด้วย

ในวาระเฉลิมฉลอง 200 ปี พระเจ้ากรุงสยาม หรือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มูลนิธิโครงการตำราฯ ร่วมกับ มูลนิธิโดยคำประเทศไทย จึงจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น โดยรวมไว้ด้วย 343 ประกาศตลอดรัชสมัยของพระองค์ (พ.ศ.2394-2411) ซึ่งในสวน "คำนำ" นั้น ได้มีบันทึกการสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับประชุมประกาศเล่มนี้ไว้ด้วย เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจทั้งหนังสือและต่อยุคสมัยของพระองค์

ชื่อเรื่อง รัชกาลที่ 5 : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป
(King Chulalongkorn : Siam-Southeast Asia-Jambudvipa)
บรรณาธิการ ขาววิทย์ เกษตรศิริ, อรอนงค์ ทิพย์พิมล
ครั้งที่ตีพิมพ์ พิมพ์ครั้งที่ 1
ราคา 320.-

หนังสือเล่มนี้เป็นผลการสัมมนาประจำปี 2546 ที่มูลนิธิโครงการตำราฯ ร่วมกับ มูลนิธิโดยคำประเทศไทย ได้จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ 150 ปี นักวิชาการจำนวนมากที่ระดมมาเพื่อวาระพิเศษนี้ได้รับมอบหมายให้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับประเทศเพื่อนบ้านและเจ้าอาณานิคมของแต่ละประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยการเน้นพิจารณาบทบาทและความคิดของทั้งสองฝ่ายที่มีปฏิสัมพันธ์ทั้งด้านต่อสู้ขัดแย้งและสันติระหว่างกันตลอดทั้งเรื่องการเสด็จประพาสในภูมิภาคอุษาคเนย์และอินเดียก่อนที่รัชกาลที่ 5 จะทรงมีพระราชอำนาจสมบูรณ์เมื่อพระชนมายุ 20 พรรษานั้น ก็เป็นประเด็นศึกษาว่าการปฏิรูปสยามให้ทันสมัยตามอย่างตะวันตกนั้นน่าจะมีปัจจัยสำคัญมาจากการรับรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านและผ่านประเทศเพื่อนบ้านเหล่านี้ด้วยเป็นสำคัญ

ชื่อเรื่อง ราชอาณาจักร และ ราษฎรสยาม
(The Kingdom and People of Siam)
ผู้เขียน เซอร์จอห์น เบาว์ริง
บรรณาธิการ ขาววิทย์ เกษตรศิริ, ถิณฐิกา ศรีอุดม
ครั้งที่ตีพิมพ์ พิมพ์ครั้งที่ 1
ราคาชุดละ 1,250.-

ชื่อของ เซอร์จอห์น เบาว์ริง เป็นชื่อของชาวต่างชาติที่กล่าวขานกันอย่างมากมายในหน้าประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ในฐานะทูตผู้เข้ามาเห็นสนธิสัญญากับรัฐบาลสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ.2398 สนธิสัญญานี้ไม่เพียงจะเรียกกันในชื่อว่า สนธิสัญญาเบาว์ริง แล้ว แต่ในในความหมายอันสำคัญ สนธิสัญญานี้ยังได้ถูกใช้เป็นเส้นขีดแบ่งหน้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมไทย ระหว่างแบบจารีตกับแบบปรับปรุงตามตะวันตกด้วย

อย่างไรก็ตาม นับจากที่เบาว์ริงได้เดินทางมายังสยามนั้น ในอีกสองปีต่อมา เบาว์ริงก็ได้ตีพิมพ์หนังสือที่เป็นบันทึกและงานค้นคว้าของตนเกี่ยวกับสยามในโลกภาษาอังกฤษ เป็นหนังสือ 2 เล่มขนาดใหญ่ที่มีเนื้อหาเกือบหนึ่งพันหน้า โดยพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2400 หากทว่าจำนวนบันทึกเกือบ 150 ปีของหนังสือเล่มนี้ก็ยังไม่เคยมีการแปลงานชิ้นสำคัญนี้อย่างครบถ้วนออกมาเป็นภาษาไทยเพื่อคนไทยจะได้รับรู้เกี่ยวกับอดีตของตนเลย

ในวาระเฉลิมฉลอง 200 ปี พระเจ้ากรุงสยาม หรือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มูลนิธิโครงการตำราฯ ร่วมกับ มูลนิธิโดยคำประเทศไทย จึงได้แปลงานชิ้นนี้ให้มีความสมบูรณ์ เพื่อจะช่วยให้เรามีความเข้าใจในประเทศสยามเมื่อเกือบสองศตวรรษที่ผ่านมา ทั้งเรื่องภูมิศาสตร์ ประชากร ขนบธรรมเนียมประเพณี การค้า ศาสนา ภาษาและวรรณคดี ความสัมพันธ์กับประเทศยุโรปและอเมริกา ฯลฯ ตลอดทั้งพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีถึงเบาว์ริง และที่ทรงคัดลอกและแปลศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นครั้งแรกอีกด้วย

**มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย
(Toyota Thailand Foundation-TTF)**

ก่อตั้งขึ้นในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ ในโอกาสที่บริษัท โตโยต้า มอเตอร์ ประเทศไทย จำกัด ดำเนินงานมาครบรอบ ๓๐ ปี ด้วยเงินทุนจดทะเบียนเริ่มแรก ๓๐ ล้านบาท ซึ่งมูลนิธิฯ ได้นำเงินดอกผลมาดำเนินกิจกรรม ภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษาพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งกิจกรรมสาธารณประโยชน์ด้านอื่นๆ โดยร่วมมือกับผู้ทรงคุณวุฒิจากหน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรสาธารณกุศลต่างๆ

ในปัจจุบันมูลนิธิฯ มีทุนจดทะเบียนทั้งสิ้น ๔๐๐ ล้านบาท โดยกิจกรรมต่างๆ ของมูลนิธิฯ ได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องและขยายขอบเขตอย่างกว้างขวาง ด้วยความตระหนักว่าชุมชนและสังคมที่เข้มแข็งย่อมอยู่บนรากฐานที่มั่นคงของการศึกษาและคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งจำเป็นต้องดำเนินควบคู่ไปพร้อมกับการพัฒนาในด้านอื่นๆ ดังนั้น ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มูลนิธิ โตโยต้าประเทศไทยยังคงมุ่งมั่นที่จะเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการก่อสร้างสังคมที่ดี เข้มแข็งและสันติ เพื่อให้สังคมไทยเป็นสังคมที่เจริญรุ่งเรืองอย่างแท้จริง

รายนามคณะกรรมการ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย

ประธานมูลนิธิ

พล.ต.อ. เกา สารสิน

รองประธานมูลนิธิ

Mr. Ryoichi Sasaki

กรรมการ

ดร. เสนาะ ชูนากุล

ดร. พิสิฐ ภัคเกษม

ดร. เจตน์ สุจริตกุล

ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

ศ.ดร. คุณหญิง สุชาดา กีระนันท์ อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นายวิบูลย์ วัฒนวงษ์

ประธานชมรมตัวแทนจำหน่ายโตโยต้า

Mr. Yoshinori Omori

ประธานชมรมความร่วมมือโตโยต้า

นายประมณฑ์ สุธีวงศ์

นายนิพนธ์ ไชยธีรภิญโญ

นายไพฑูรย์ ไวกวามดี

กรรมการและเหรัญญิก

Mr. Yasuo Sasaki

กรรมการและเลขานุการ

นายอุทัย สุริยะฉันทนานนท์

รายนามคณะกรรมการบริหาร มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย

นายประมนต์ สุธีวงศ์

นายนิพนธ์ ไชยธีรภิญโญ

Mr. Ryoichi Sasaki

Mr. Yasuo Sasaki

นายไพบูรณ์ ไชยธรรม์

คุณวุฒิกร สุริยะฉันทนานนท์

นายสุทธิ จันทน์วิเมตต

นางจิตติมา คงจำเนียร

ประธานคณะกรรมการ

บริษัท โตโยต้า มอเตอร์ ประเทศไทย จำกัด

รองประธานคณะกรรมการ

กรรมการผู้จัดการใหญ่

รองกรรมการผู้จัดการใหญ่

รองกรรมการผู้จัดการใหญ่

ผู้ช่วยกรรมการผู้จัดการใหญ่

ผู้ช่วยกรรมการผู้จัดการใหญ่

รักษาการผู้อำนวยการฝ่ายประชาสัมพันธ์ และกิจกรรมสังคม

เลขานุการคณะกรรมการบริหาร

กิจกรรมของมูลนิธิฯ

โครงการต่อเนื่อง

- สนับสนุนโครงการอื่นเนื่องมาจากพระราชดำริ
- โครงการห้องเรียนมาตรฐาน
- โครงการหนังสือมือสอง
- โครงการหนังสือห้องสมุดชั้นประถม “ห้องเรียนรวมเล่น”
- โครงการรางวัลมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย
(TOYOTA THAILAND FOUNDATION AWARD-TTF AWARD)
- โครงการเผยแพร่ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม
“อยุธยากับเอเชีย”
- โครงการต้นน้ำ ต้นชีวิต
- โครงการกองทุนหมุนเวียนนักเรียนพยาบาลในเขต ๘ จังหวัด ภาคเหนือ
- โครงการอาหารกลางวัน “หนูรักผักสีเขียว” เพื่อพัฒนาการจัดอาหารกลางวัน
ในโรงเรียนอย่างยั่งยืน และแก้ไขปัญหาการขาดสารอาหารที่จำเป็นต่อพัฒนาการ
ของเด็กวัยเรียน
- จัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือเฉลิมพระเกียรติ คำพ่อสอน
ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน

โครงการและกิจกรรมพิเศษร่วมกับองค์กรต่างๆ

- โครงการพ่อแม่อุปถัมภ์ มูลนิธิหมอเสม พริ้งพวงแก้ว
- โครงการบ้านตะวันใหม่ มูลนิธิป้องกันและปราบปรามยาเสพติด
- โครงการส่งเสริมทางเลือก แรงงานคืนถิ่น มูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก
- โครงการศึกษาและฝึกอาชีพ สำหรับผู้ต้องขัง กรมราชทัณฑ์
- โครงการศึกษา “คนจนเมือง” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- โครงการศึกษานักศึกษาเรียนดี โครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- โครงการศึกษาแก่เด็กหญิง โครงการผู้หญิงไทยวันพูนนี้
- สนับสนุนการผ่าตัดแก้ไขขาการปากแหว่ง เพดานโหว่ในเด็ก สำนักงานบรรเทาทุกข์ สภากาชาดไทย
- การก่อสร้างอาคารเรียนแก่โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน

คำแถลง

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมมือแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริหารการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำรามีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิ เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเลอร์ เพื่อใช้ช่วยในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพ เฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระบุนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทย ระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่ชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภท ทั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่งและงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริมกลั่นกรอง-ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตาม

เป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบายได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง ๘ สาขาคงต่อไปนี้เป็น (๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (๖) สาขาวิชาปรัชญา (๗) สาขาวิชาจิตวิทยา (๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้ เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯ ในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่งแปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

(ก่อตั้ง พ.ศ. ๒๕๐๙ โดยนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ นายเสน่ห์ จามริก ฯลฯ)

นายเสน่ห์	จามริก	ประธาน
นางเพ็ชรี	สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา	สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธเนศ	ชาภรณ์สุวรรณ	กรรมการ
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายสุลักษณ์	ศิริรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา	สุจิตธนารักษ์	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ	พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
นางสาวศรีประภา	เพชรมีศรี	กรรมการ
นายกีระ	สมบุญณ์	กรรมการ
นายประจักษ์	ก้องกิริติ	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายธำรงค์ดี	เพชรเลิศอนันต์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

บทวิเคราะห์โดย

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ	วราวุธ ศิลปอาชา
ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ	อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
ทรงยศ แววหงส์	สมฤทธิ ลือชัย
ฉลอง สุนทรวาณิช	อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
กัญญิกา ศรีอุดม	ทวีศักดิ์ เผือกสม